

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

7.-9. Yüzyıllarda Türk-Çin (Uygur-Tang) İlişkilerin At Ticaretinin Yeri

Yüksek Lisans Tezi

Hızır Alkılıç

Mayıs 2023

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**7.-9. Yüzyıllarda Türk-Çin (Uygur-Tang) İlişkilerin At
Ticaretinin Yeri**

Yüksek Lisans Tezi

Hızır Alkılıç

Danışman

DOÇ. DR. NİLGÜN DALKESEN

MAYIS 2023

TEZ JURİSİ ONAYI

Hızır Alkılıç tarafından hazırlanan “7.-9. Yüzyıllarda Türk-Çin (Uygur-Tang) İlişkilerinde At Ticaretinin Yeri” başlıklı bu yüksek lisans Tarih Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Nilgün DALKESEN

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Hayrunnisa Alan

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Konuralp Ercilasun

.....

Kurumu: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 26/5/ 2023

BEYANLAR

Yazım Ve Kaynak Gösterme Klavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Doç. Dr. Nilgün Dalkesen

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza

Hızır Alkılıç

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında 7.-9. yüzyıllarda Türk-Çin (Uygur-Tang) ilişkilerinde at ticaretinin yeri ve önemini incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma dâhilinde, bozkır ve Çin ekonomik yapıları hakkındaki görüşlere yer verilerek, arasında at ticaretinin yeri ve önemi kavranmak amaçlanmıştır. Ayrıca Çin hanedanlarının at politikaları, iktisat ilminden faydalanılarak açıklanmaya gayret edilmiştir. Bunun yanı sıra Tang Hanedanının Türk ve Uygur kağanlıklarıyla siyasi, askerî ve ekonomik ilişkileri, at ticareti esas alınmak suretiyle ortaya konulmuş ve Tang dönemindeki at fiyatları üzerinde tasavvur edilen görüşler, iktisat teorileri bağlamında tartışılmıştır.

Tez çalışmasının planlanması, yürütülmesi ve hazırlanmasında zamanını ve desteğini esirgemeyen tez danışman hocam Doç. Dr. Nilgün Dalkesen'e saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca eğitim yılı içerisinde bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim Faik Mert Erkan'a saygılarımı sunar ve teşekkürü borç bilirim. Tez içersinde bulunan At Çiftlikleri Haritasının hazırlanmasında büyük yardımları dokunan saygıdeğer Büşranur Bekman hanımefendiye teşekkür ederim. Son olarak süreç zarfında beni dâima destekleyen ve yanımda olan aileme, arkadaşlarıma ve tezde emeği geçen herkese şükranlarını sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
TABLO LİSTESİ	iii
KISALTMALAR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
I. BÖLÜM GİRİŞ	1
Bölüm II BOZKIR-ÇİN EKONOMİK SİTEMLERİNDE TİCARETİN YERİ	4
2.1. Bozkır Ekonomik Yapısı ve Çin ile Ticari İlişleri	4
2.2. Avrasya'nın Bozkır Kavimlerin Sahip Olduğu At Türleri	12
2.3. Bozkır Toplamları Arasında At Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik İlişkileri Üzerine Ektisi	14
2.4. Çin Ekonomik Yapısı ve At Ticareti.....	17
2.5. İki Ekonomik Yapı Arasında At Ticaretinin Yeri.....	20
Bölüm III ÇİN'DE ATIN TARİHİ	23
3.1. Çin hanedanlarının At Politikalarını Etkileyen Etmenler.....	29
3.1.1. At Yetiştirmek İçin Kurulan Çiftlikler Üzerine Örnekler	33
3.1.2. Çin'in At Temin Etme Amaçlı Seferleri.....	37
Bölüm IV TÜRK-TANG HANEDANI İLİŞKİLERİNDE AT TİCARETİ	44
4.1. Tang Hanedanlığının kuruluş süreci ve sonrasında oluşan süreç	44
4.2. Tang hanedanlığındaki at çiftliği ve askeri reformlar sonrası gerçekleşen süreç	49
4.3. An-Lushan isyanları ve sonrasında oluşan durum sonrasındaki süreç.....	56
Bölüm V SONUÇ	69
KAYNAKÇA	70
EKLER	78
Ek-1	78
Özgeçmiş	79

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1 : Moğolistan'daki Sürü Yapıları.....	4
Tablo 3.1 : Yıllara Göre Tang Hanedanlığındaki At Stokları	33
Tablo 4.1 : Tang Hanedanlığında Pirinç Endeksli Yıllık Enflasyon	58

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
ev	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ty	: Yayın tarihi bilinmeyen

ÖZET

7.-9. Yüzyıllarda Türk-Çin (Uygur-Tang) İlişkilerinde At Ticaretinin Yeri

Hızır Alkılıç

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilimdalı

Danışman: Doç. Dr. Nilgün Dalkesen

Mayıs 2023

Tarihsel olarak at, askeri ve ekonomik alanlarda çok önemli bir role sahip idi. Bundan dolayı her devlet ata sahip olmak istedi lakin her ülke at yetiştirmek için uygun koşulları barındırmıyordu. Bir tarım uygarlığı olan Çin, at yetiştirmek için gerekli koşullara sahip değildi. Üretim olanakları eğrisine göre Çin -toprak sabit değişken olarak kabul edildiği takdirde- at yetiştirmek istediği durumun sonucunda tarımsal üretiminde bir düşüş, bunun tersi durumda ise tarımsal üretimdeki artışlar ise at yetiştirmedeki oranı eksi yönde etkileyecek bir duruma sahipti. Bundan dolayı Çin hanedanları oluşan bu durumu dengelemek için politikalar meydana getirmişlerdir. Avrasya'nın uçsuz bozkırlarında yaşayan halklarının ise atları vardı lakin sosyal yapılarının devamı için lüks mallara ihtiyaç duyuyorlardı. Bu durum iki toplumu birbirine yaklaştırmıştır. Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisine göre her ülke bazı mallarda diğer ülkelere göre daha avantajlı bir konuma sahiptir. Üstün olan taraflar, avantajlı olduğu malını saymak suretiyle kendisinde eksik olan ve karşı tarafın üstün olduğu malı elde etmek istemiştir. Bu durum ise ikili ilişkilerin gelişmesine vesile olmuştur. Bu teoriyi temel almak suretiyle Avrasya'nın geniş bozkırlarında yaşayan halkların atları vardı ve bunları satarak kendilerinde eksik olan lüks malları temin etmek istemişlerdi buna karşılık olarak Çin hanedanlarının ise lüks mallarını -ipek- vb. vardır ve bunları satmak suretiyle kendilerinde eksik olan atları temin etmek istemişlerdir.

At, Türk-Uygur ve Tang ilişkilerinde oldukça önemli bir role sahiptir ve iki devlet arasındaki ilişkileri etkilemiştir. Çalışmamızda Türk-Uygur ve Tang ilişkilerini üç döneme ayırmak suretiyle inceledik. 1) Tang hanedanlığının kuruluş süreci 2) At politikalarının başarısı sonrası Tang dönemi 3) An-Lu Shan isyanı ve at politikalarının çöküşü dönemi. Tang hanedanlığının ata sahip olmasının sebebi ve Türk-Uygurlar için at ticaretinin ne demek olduğunu anlamaya çalıştık. Buna ek olarak at fiyatlarını etkileyen faktörleri incelemeye gayret gösterdik. Bunlar arasında atların fiyatlarını etkileyen ticaret rotalarındaki lojistik koşullar, ekonomik koşullar örn. fiyat talep endeksi, direkt ya da dolaylı yoldan etkili olan devlet politikaları vardır.

Anahtar Kelimeler: At, Çin, Türk, Ticaret

ABSTRACT

The Place Of Horse Trade In Turkic-China (Uygur-Tang) Relations In The 7th-9th Centuries

Hızır Alkılıç

Master Thesis, History Department

Advisor: Doc. Dr. Nilgun Dalkesen

May 2023

Historically horse was of a vital importance military and the economic fields. Therefore every country wanted to have horses but not every country had suitable condition to breed horses. China, an agricultural civilization, doesn't have necessary pastures to breed horses. According to production-possibility frontier idea, if China -if the soil is considered a constant variable- tried to breed horses their agricultural production decreased; on the other side increase in agricultural production had bad effects on the rate of breeding horses, hence Chinese dynasties made lots of policies to balance this situation. Societies who lived in vast Eurasian steppe had horses. They tried to obtain luxury goods by selling horses in order to maintain their social structure. This situation brought the two societies closer together. Accordingly to Adam Smith's absolute advantage theory, every country had superior conditions for some products than other countries. The superior sides wants to try to sell its own product and buy out of stock products from the country where that product is superior and hereby bilateral relations develop. On the basis of this theory, societies who lived in Eurasian steppe had horses and tried to sell horses and acquire luxury goods on the other hand the Chinese dynasties had luxury goods – silk, etc. – and by selling them they wanted to obtain the horses they lacked.

The horse had an important role in Turks-Uighur and Tang trade relations and affected the relations between the two states. In our study, In our study, we examined the Turkish-Uyghur and Tang relations based on the horse trade and divided them into three periods. 1) The foundation period of the Tang state 2) The Tang era after the successful horse policies 3) An-Shi rebellion and fall of the horse policies. We tried to figure out what was the aim of obtaining horses for Tang dynasty and also what was the meaning of the horse trade for Turks-Uighurs. Also, we tried to evaluate which conditions affected horse prices. These include among others logistic conditions such as which trade routes are used for the transport of horses, economic circumstances e.g. consumer price index, state policies which directly or indirectly influence trading activities.

Key Words: Horse, China, Turks, Trade

I. BÖLÜM

GİRİŞ

Avrasya'nın geniş bozkırlarında yaşayan toplumlar ile Çin'de ortaya çıkmış hanedanlar arasında pek çok temaslar vuku bulmuştur. İki toplum arasında gerçekleşen bu temaslardan en önemlilerinden bir tanesi de “ticaret” faaliyetidir. İki toplum arasında gerçekleşen ticaret genel olarak Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisinde de dile getirmiş olduğu gibi doğal üstünlük anlayışına göre her ülke diğer ülkelerden belli açılardan-yeraltı ve yerüstü kaynakları vb.- avantajlı durumdadır anlayışına göre gelişmiştir. Doğal üstünlük anlayışı ışığında baktığımız zaman Çin ve bozkır ekonomik yapısının kendini diğerinden öne çıkaracak özellikleri vardır. Bu bağlamda iki farklı ekonomik yapıya sahip olan bu toplumlar arasında gerçekleşen ticaret faaliyetleri arasında araştırmamıza da konu olan “at ticareti” mühim bir yer iştigal etmiştir. At, ateşli silahların savaş meydanlarında aktif bir şekilde kullanmalarından önce oldukça önemli bir yere sahip bir hayvan olmuştur ve toplumlar ata sahip olmak için belli yönelimlere sahip olmuşlardır. Bu bağlamda doğal üstünlük olarak bozkır toplumlarının sahip olduğu at, Çin hanedanlarının sahip olmak için uğraş içinde oldukları bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan mütevellit tezimizin ana problemi olarak iki farklı ekonomik yapıya sahip olan iki toplum arasında gerçekleşen faaliyetlerin içerisinde at ticaretinin yerinin tespiti ve hangi etmenlerin vuku bulan etkileşimleri nasıl etkilediğinin anlaşılmasıdır.

Tezin birinci bölümünde Avrasya'nın geniş bozkırlarında yaşayan göçebe kavimlerinin ve Çin'de ortaya çıkmış olan hanedanları arasında gerçekleşen ticaretin daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi adına her iki toplumun sahip olduğu ekonomik yapıların anlatılmasına gayret gösterilmiştir. Buna ek olarak bozkır toplumları arasında gerçekleşen ata sahip olma yöneliminin ortaya konması yolu ile Tang döneminde gerçekleşen Tibet-Türk Kağanlığı mücadelesi için bir izdüşümü sağlanmasına gayret gösterilmiştir. Son olarak ise at koşum takımları teknolojisinin gelişmesinin at türlerine duyulan yönelimi etkileyip etkilemediği tartışılmak suretiyle tarihsel süreçte Türk-Çin ilişkilerindeki at arz-talep zincirini anlatmaya çaba gösterilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde Çin hanedanlarındaki, at kullanımının ve ata ulaşım olanaklarının tarihsel süreçteki yerine yer vermek suretiyle Çin hanedanlarının neden bozkır kavimleri ile ticari bir ilişki içerisinde olmaları gerektiğini anlatmaya gayret gösterdik. Buna ek olarak Çin hanedanlarının ata sahip olmak için gerçekleştirdiği politikaları temelde üçe indirmek suretiyle ata sahip olmak için gerçekleştirmiş oldukları çabalarının anlaşılmasına çaba gösterdik.

Tezin üçüncü bölümünde ise Tang hanedanlığı döneminde Türk ve Uygurlar ile meydana gelen at ticaretini anlatmaya çalıştık. Ortaya konulması amaçlanan tarihsel sürecin iyi bir şekilde anlaşılması için Tang hanedanlığının kuruluş süreci ve sonrası, Tang hanedanlığında askeri reformlar ve at çiftliklerinin tesisinden sonra ortaya çıkan ahval ve son olarak An-Shi isyanı sonrası meydana gelen süreç olarak üç başlık altında incelemeye gayret gösterdik. Buna ek olarak Türk kağanlığının, Tang hanedanlığına gerçekleştirmiş oldukları saldırıların at ticareti ile arasında bir bağlantı olup olmadığını dile getirmeye çalıştık. Son olarak ise sosyal bilimcilerin üzerinde çokça durduğu Uygur Kağanlığının, Tang hanedanlığına sattığı atların kalitesinin “düşük” olduğu ve fiyatlarının arz edilen mala göre görece fazla olduğu görüşüne karşı çıkan sosyal bilimcilerin görüşlerine yer vermek suretiyle tartışmaya gayret göstererek dönemin anlaşılması adına farklı bir izdüşümü ortaya koymaya çaba gösterdik.

Çalışmamızda bozkır toplumlarının ekonomik yapısı hakkında tahlil yapmamıza yardımcı olması adına Çin yıllıklarının çevirilerinden, seyahatnamelerden ve buna ek olarak alana katkı sağlamış olan önemli araştırma eserlerden yararlanmaya gayret gösterdik. İbn-i Battuta Seyahatnamesi, Friar Giovanni Di Plano Carpini’nin *The Story of Mongols* seyahatnamesini, Wilhem Von Rubruk’un *Moğolların Büyük Hanı’na Seyahat* gibi seyahatnamelerden yararlanmak suretiyle düşüncemizi aktarmaya gayret gösterdik.

Araştırmamızın içerisinde incelemeye çalışacağımız bir başka konu ise tarihte Çin’in sahip olduğu at sayısı ile bu at sayılarının Türk ilişkilerinde ne tür bir etkisi olacağına bakmak olacaktır. Buna ek olarak Çin kaynaklarında Uygur-Çin ticaret ilişkilerinde önemli bir yere sahip olan at ticaretinin nasıl gerçekleştiği ve kaynaklarda Uygur atlarının neden istemediği konusuna “*Yin Dağı Rotası*” örneğinde olduğu gibi şiir ve

Çin yıllıklarında örneklemlerine bakmak suretiyle bunun altında yatan sebebin ne olacağına bakmayı amaçlamaktayız.

Bu araştırmayı yapmaktaki ana amacımız Türk tarihi boyunca “atın” Türk toplumları açısından yeri doldurulamayacak bir öneme sahip olduğu vurgulanmasına karşın ülkemizde yazılan çoğu araştırma eserde bu konuya değinilmekle birlikte at, at ticareti ve bunun etkilerini tam anlamı ile ortaya konan eserlerin az olmasından kaynaklanmaktadır. Bundan mütevellit araştırmamızda Nicolo Di Cosmo, Anatoly Khazanov, Karaam Skaff, Herlee Creel, Lev Gumilev, Bahaeddin Ögel, Emel Esin, Hilda Ecsedy, Edward Hetzel Schafer gibi değerli araştırmacıların ortaya koyduğu eserler ve ortaya koydukları görüşlerden yararlanmak suretiyle buna ek olarak gerek Türkçe gerekse İngilizce çevrilmiş olan Çin yıllıkları, seyahatnamelerden yararlanmak suretiyle araştırmamızı ortaya koymaya çalıştık.

Bölüm II

BOZKIR VE ÇİN EKONOMİK SİSTEMLERİNDE TİCARETİN YERİ

Tarihsel süreçte gerçekleşen, Avrasya'nın göçebe kavimleri ile yerleşik bir medeniyet olan Çin'in kendileri aralarında gerçekleştirmiş oldukları ticaret her iki toplumunda içtimai yapılarının sahip olduğu belli şartlar doğrultusunda vuku bulmuştur.¹İki toplumun kendi aralarında gerçekleştirdikleri faaliyetlere tek taraflı bir bakış açısından ziyade Sergei Klaştorniy'in de *Kadim Avrasya'nın Bozkır İmparatorlukları* eserinde, Herlee Creel'den “*Barbarlar Çin tarihinin Batı Zhou çağında fevkalade mühim rol oynadılar. Çin'in tüm askeri kuvvetlerinin sürekli tetikte bekleyip karşı koyması gerektiğinden, barbarlar can düşmanlarını canlandırmış oldular*”² sözüne atıfındaki gibi iki farklı toplum birbiri ile mücadele ederken bir yandan birbirlerinin de gelişmelerine yol açan bir ilişki içerisinde bulunmuş olduklarını daha iyi tahlil etmemize yardımcı olabilmektedir. Bu bağlamda iki farklı toplum yapısı arasında gerçekleşen ticari faaliyetler arasında “at” gibi hayvanlara karşı oluşacak bakış açımız da daha sağlıklı ve itidalli bir noktada kendine yer bulacaktır. Bundan dolayı iki toplum arasında gerçekleşen bu faaliyetlerin anlaşılması için bu bölümümüzde öncelikle bozkır ve Çin gibi yerleşik medeniyetlerin ekonomik anlayışlarına bakmak yoluyla onların karşılıklı iradelerini anlamaya çalışacak ve buna mukabil ticari münasebetlerin nedenini, nasıl bir ortamda ortaya çıktığı üzerine görüşleri dile getirmeye çalışacağımız bildirmek isteriz.

2.1. Bozkır Ekonomik Yapısı ve Çin ile Ticari İlişleri

Tarihte insanın doğa şartlarına karşı mücadele içerisinde olma ve hükmetme tahayyülü sanayi devrimi ve sonrasında gerçekleşmiştir. Bundan dolayı sanayi

¹ İki toplumun sahip olduğu yönelim veya ihtiyaç sonrası oluşan talep aslında insanın sahip olduğu doğasında yatmaktadır. Ticaret esas itibariyle toplum ya da insanların sahip olamadığı metalleri elde etmekle istencinin yanı sıra elinde fazlası ile bulunan metallerin ihracı yolu ile bir gelir elde etme isteğinin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanı ve onun oluşturduğu toplumları ticaret denen olguya iten asıl sebep budur. Ünlü İktisatçı Adam Smith takas ve mübadele istencinin bütün insanlarda olduğunu söylemekle birlikte insanın sahip olduğu bu duyguyu diğer canlılarda olmadığını öne sürmüştür. Bu yüzden ileriki bölümlerde de göreceğimiz üzere göçebe kavimler ile yerleşik bir medeniyet olan Çin hem sahip olduğu malları dışarıya ihraç yolu ile genel istencin talep ettiği metalleri temin etme yolu ile karşılıklı bir ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Carl Menger, “İnsanlar Neden Ticaret Yapar?”, *Piyasa Dergisi*, sy 12 (2004).

² Sergei Grigoryeviç Klaştorny, *Kadim Avrasya'nın Bozkır İmparatorlukları* (İstanbul: Tek-Esin Vakfı, 2018), s 24.

devrimi öncesi var olan toplumların yaşadıkları çevreye hükmetmekten ziyade onunla barışık bir şekilde karşılıklı bir fayda ortamı sağlama yoluna gitmiş olmaları tarihsel anlayışa ters bir durum teşkil etmemiştir.³ Bu bağlamda Avrasya’da yaşayan göçebelerin oluşturmuş oldukları ekonomik yapı yaşadıkları coğrafyanın onlara sunmuş olduğu şartlardan azade bir ahvâl teşkil etmemiştir. M.Ö. I. binyılda vuku bulan ve insanların sahip oldukları sosyal, siyasi ve ekonomik yapıları derinden etkileyen iklimsel bir soğuma pek doğal olarak Avrasya’daki hayatlarını idame ettirmeye çalışan toplumların da belli değişimlere uğramasını tetiklemiştir.⁴ İklimsel soğuma, tarım yapılacak toprakların azalmasına, sulak arazilerin yapısının değişmesine neden olmuş olmakla birlikte ortaya çıkan ahvâl bu coğrafyada yaşayan ve tarım ekonomisinin daha baskın olduğu toplumlar üzerinde değişimlere sebebiyet vermiş, Avrasya’da yaşayan toplumları hayvancılık merkezli bir ekonomik yapıya doğru sürüklemiştir.⁵

Avrasya’nın göçebe kavimlerinin meydana getirdiği ekonomik yapı hakkında fikir telakki edebilmek için sahip oldukları hayvancılık yapısını anlamanın elzem bir durum olduğu fikrini taşımaktayız. Toplumun adapte olduğu bu hayvan merkezli ekonomik yapıda temel anlamda “beş”⁶ hayvan ön plana çıkmış ve toplumların içtimai yapıları dâhil pek çok alanı etkileyecek bir kapasiteye sahip olmuştur. Bu hayvanlar sırası ile koyun, keçi, at, sığır ve devedir.⁷ Bozkır ekonomisini anlamak için yukarıda vermiş olduğumuz beş türde hayvanın kullanımı hakkında belli malumatlara sahip olmak gerekmektedir. Bu bağlamda ilk olarak bozkır ekonomisinin temel yapı taşı olan koyuna bakmak gerekmektedir. Koyun, doğası

³Mehmet Ali Çelik, “Tek Taraflı Birliktelik (Kommensalizm), Karşılıklı Fayda Birlikteliği (Mutualizm) ve Asalaklık (Parazitizm) Üçgeninde İnsan-Doğa İlişkileri”, *İnsan ve İnsan Dergisi*, 2017, s. 301-313.

⁴Peter Golden, *Central Asia in World History*, (Oxford; Oxford University Press, 2011), s. 11; Slawoj Szynkiewicz, *Interactions between nomadic cultures of central Asia and China in the Middle Ages*, Centre and Periphery ed. T.C. Champion, (New York: Routledge, 1995), s. 158; Lawrence Krader, *Ecology of Central Asian Pastoralism*, (Southwestern Journal Of Anthropology vol.11 sayı.4, 1955), s. 302.

⁵ Lev Gumilev, *Avrasya’dan Makaleler-1* çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge, 2019) s. 77-78; Slawoj Szynkiewicz, *a.g.m.*, s. 158; Nikolay Kradin, *The Ecology of Inner Asian Pastoral Nomadism*, The Ecology of Pastoralism ed. P. Nick Kardulas, (Colorado, University Press of Colorado, 2015), s. 45.

⁶ Nikolay Kradin, *a.g.m.*, s. 47.

⁷ Han Shu’da Hunları anlatırken “yetiştirdikleri hayvanların çoğu at, sığır ve koyundu. Nadir hayvanları ise deve, eşek, katır idi” denmesi bize bu tip ekonomik yapıya sahip toplumların sahip olduğu sürülerin yapısı hakkında bilgiler vermektedir. *Han Hanedanı Tarihi* çev. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, (Ankara: TTK, 2020), s. 1.

gereği çabuk üreyebilen ve bakımı kolay bir hayvan olduğu için Avrasya bozkırlarında yaşayan toplumlar için oldukça önemli bir yere sahiptir⁸. Avrasya coğrafyasında yaşamış olan kavimler, koyunun onlara verebileceği her özelliğinden- süt, deri, yün vb.- yararlanmışlardır. Koyunun sahip olduğu verimlilik onun sürülerde kapladığı büyüklüğe de yansımıştır. Bölgeden bölgeye değişmekle birlikte bir sürünün yaklaşık %50-55’lik bölümü (Tablo 2.1.) koyunlardan oluşmuştur.⁹ Koyunun ardından keçi gelmektedir ki keçinin sürü içerisinde yer aldığı orana baktığımız zaman koyuna nazaran daha az bir yere sahiptir. Bunda etkili olan en büyük sebep keçilerin adaptasyonunun daha zor olması ve sayılarının çok olması halinde otladıkları bölgedeki bütün bitkileri yemesinden kaynaklanan bir zorluk çıkarmasıdır. Bundan dolayı bitki örtüsünün zengin olduğu yerlerden ziyade daha çok bitki çeşitliliğinin fakir olduğu bölgelerde tercih edilmiştir. Keçilerin bu çeşit bir fitrata sahip olmaları onların Gobi Çölü’nün güney kısmında (Tablo 2.1.) ot çeşidi ve kaynağının daha az olan yerlerde tercih edilmelerine sebebiyet vermişlerdir.¹⁰ Sığır ise bozkıra çok uygun bir yapıda olmadığı için çok tercih edilmeyen bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹ Bunun altında yatan en büyük sebep sığırın daha çok sulak alanlarda yetiştirilmesinden kaynaklanmaktadır.¹²

Sürülerde bulunan bir diğer hayvan deve ise genellikle güney Moğolistan coğrafyasında yaşayan kavimler tarafından daha çok tercih edilmekte idi. Develer, doğaları gereği susuzluğa ve zorlu hava şartlarına karşı dayanaklı olduğundan dolayı Tablo 2.1.’den de görüleceği üzere çöl iklimine sahip olan Gobi bölgesinde devenin sürülerde kapladığı yer daha fazladır. Bunun sebebi tacirler tarafından mallarını daha rahat bir şekilde geçirmek istemelerinden gelmektedir.¹³

⁸ Koyunun kolay bakılmasının en büyük sebebi zorlu geçen kıştan sonra çok çabuk bir şekilde kaybettiği kiloyu süratle geri kazanabilme özelliğinde yatmaktadır. Bu yolla insanların onun üzerine kuracağı sistem çok daha çabuk bir şekilde devamlılık sağlamak olacaktır. Buna ek olarak sürü yapıları hakkında bilgi veren M. Armatov hayvanların çeşitlilik oranlarının otakların zenginliğine göre değişimini belirtmekle birlikte her durumda koyunun sürü yapılarında çok önemli bir yere sahip olduğunu dile getirir. Kradin, Nikolay. “Nomadic Empires in Inner Asia”. *Inner Asian Studies*, 2015, s. 18; Mihail İllarionoviç Artamonov, *Kimmerler ve İskitler çev. Muhammet Şen* (İstanbul: Selenge, 2020), s. 21.

⁹ Lawrance Krader, *a.g.m.*, s. 309.

¹⁰ Nikolay Kradin, *a.g.m.*, s. 47; Lawrance Krader, *a.g.m.*, s. 309.

¹¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), s 305.

¹² Sergei Grigoryeviç Klyastorny, *a.g.e.*, s. 44.

¹³ Nikolay Kradin, *a.g.m.*, s. Raphael Patai, *Nomadism: Middle Eastern and Central Asia*, (Southwestern Journal of Anthropology, 1951), s. 401.

Sürülerde büyük öneme sahip son hayvan ise attır. At, Avrasya'nın göçebe kavimlerinin gerek içtimai gerekse diğer alanlardaki uygulamalarına önemli derecede etkiye sahip bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrasya bozkırlarında yaşayan toplumların atı evcilleştirilmesi¹⁴ sonrasında kazanıldıkları hareketlilik az sayıda insanın daha büyük sürülere sahip olmasını sağlamıştır.¹⁵ Bu duruma ek olarak aynı zamanda atın sağladığı hareketlilik diğer kabilelerin kendilerine daha hızlı bir şekilde saldırıp sürülerini ya da diğer sahip oldukları değerli eşyaların kolaylıkla el değiştirebilmesi durumunu ortaya çıkarmıştır.¹⁶ Bu durumda at, Avrasya'nın göçebe kavimlerine hem büyük bir avantaj sağlamakla hem de onlara sürekli saldırılara açık olma durumunu ve buna mukabil hayatlarını sürekli teyakkuz halinde geçirmelerini getirmiştir.¹⁷ Bu ahval içerisinde yaşayan bir kavim oluşan sosyal yapılaşma normal olarak bu duruma sahip olmayan yerleşik ve diğer göçebe kavimlerden farklı bir yapıda oluşmuştur.

Tablo 2.1. Moğolistan'daki Sürü Yapıları

	Koyun	Keçi	Sığır	At	Deve
Doğu Stepleri	%58.6	%14.0	%11.7	%12.8	%2.9
Khangai orman-stepleri	%57.7	%17.0	%13.0	%11.1	%1.2

¹⁴ Atın evcilleştirilmesi hakkında genel kabul görülen görüş M.Ö. 4-5 bininci yıllarda Ukranya'da evcilleştirildiği üzerine kurulmuştur. Marsha Levigne, *Dereivka and the Problem of Horse Domestication*, (Cambridge: Antiquity, Volume,64, Issue 25, 1990), s. 728.

¹⁵ Nicolo Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s 24-25

¹⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişim Çağları*, (Ankara: Kömen Yayınları, 1979), s 17.

¹⁷ Bahaeddin Ögel, atın bu kavimler üzerinde bıraktığı etkiyi anlatırken "Atlı Türklerin düşmanları, yine atlı olan komşuları idiler. Bu sebeple atlı düşmanları onları bir anda bastırabiliyor ve her şeyde o anda yok olabiliyordu. Yaşamak isteyenler, her an savaşa hazır olmalı idiler. Nitekim Dede Korkut da , "Oğuz'un düşmanı uykudur" demişti. Toplum, bir anda savaş düzenine geçmeli ve bu, sosyal bir güdü halinde olmalı idi. Bunun içindir ki eski Türklerde yalnızca erkekler değil; kadınlar ve çocuklar da kendilerine düşeni yapmak zorunda idiler. Düşünmeye vakit yoktu. Fakat Türk töresi, herkesin ne yapacağını göstermişti. Herkes topyekûn bir savaş ve savunma hazırlığı içinde yaşıyordu. İşte Türk devlet düzeni ile devlet anlayışı böyle bir temelden yeşeriyor ve geliyordu. "Fırtına gibi gelen ve kuş sürüleri gibi birden bire kaybolan" Türkleri, koşar adım yürüyen Ispartalı savaşçılar ve eski Yunan toplumu ile karıştırmamalıyız" demesi atın Türk toplumlarının içtimai yapısını ne kadar derinden etkilediğini gözler önüne sermektedir. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişim Çağları*, (Ankara: Kömen Yayınları, 1979), s. 17-18.

Gobi çölü stepleri	%51.1	%27.9	%4.5	%9.2	%7.6
Altay Dağı Stepleri	%56.0	%29.1	%5.7	%6.5	%2.7
Dış Moğolistan: Toplam	%55.4	%22.3	%8.7	%9.9	%3.8

Tablo 2.1. Lawrance Krader, *Ecology of Central Asian Pastoralism* makalesinden alınmıştır.¹⁸

Bozkır ekonomik yapısının temel taşı olan “5 (beş)” hayvana yer verdikten sonra bu ekonomik yapı hakkında bakmamız gereken ilk görüş, göçebe toplumların yerleşiklerle etkileşimleri nazarınca varlıklarını devam ettirebileceklerini-“muhtaçlık teorisi”- dile getiren fikirdir. Bu görüşü savunan Khazanov fikrini,

*“Pastoral uzmanlaşma, göçebe topluluğun ekonomik yönden tek yönlülüğünü, dolayısıyla ekonomik anlamda dışa bağımlılığını getirirken, toplumun dışında bu özellikler, sosyal hareketlilik sağlayarak, siyasi faaliyetin yükselmesine yol açar. Hepsinden önemlisi dış dünya, yerleşik toplumlar ve onların iktisadi sistemleri olmadan göçebelik var olamayacağı gibi, daha ötesinde de, göçebe topluluklar sadece yerleşiklikler var olduğu için değil, yerleşikler göçebelerin kendileriyle münasebetlerine izin verdiği için var olabilirler.”*¹⁹

diyerek dile getirmiştir. “Muhtaçlık görüşünün” temelini oluşturan en önemli etmenlerden biri Khazanov’un da dile getirdiği “tek yönlülük” olmuştur. Hayvancılık temelinde kurulan bir ekonominin, gelişiminin çevresel şartlara bağlı olması²⁰ ve ilkelliği nedeniyle toplumların ileri atılımlarını besleyecek kalıcı çözümler üretemeyeceğinden tıkanıklıklara mahkûm bir halde olduğu ileri sürülmüştür.²¹ Çünkü tek yönlü yapıya sahip ekonomik yapıda olan göçebe toplumlar, salt hayvancılık ile ilgilendiklerinden mütevellit tarım vb. pek çok alandaki ihtiyaçlarını

¹⁸ Moğolistan’da yaşayan kavimlerin sahip olduğu sürü yapılarını vermek suretiyle bir izdüşümü vermeyi amaçladık.

¹⁹ Anatoly Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya çev. Ömer Suveren* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015), s.78.

²⁰ Soğuk kış şartlarının hâkim olduğu bozkır coğrafyasında gerçekleşen soğuma dönemlerinde pastoral ekonomiye sahip toplumlar ellerinde bulundurdıkları en önemli varlık olan hayvanlarını kaybetmeye mahkûm olacaklardır. N. Kradin, bozkır coğrafyasında meydana gelen bu soğumaların yaklaşık 10-20 yılda bir tekrar ettiğini dile getirmiştir. Nikolay Kradin, “Nomadic Empires in Inner Asia”, *Inner Asian Studies*, 2015, s.16.

²¹ Anatoly Khazanov, *a.g.e*, s. 164.

gideremediklerinden bu eksikliklerini dışarıdan temin etmeye muhtaç olacaklardır.²² Bu temelde oluşan etkileşimlerde pastoral ekonomiye sahip milletlerin üretimlerinin sınırlı ve kalite açısından daha düşük olmasından kaynaklı olarak yerleşiklerin ürettiği ürünlere ulaşmak için ticaret, savaş, yağma gibi yollara başvurmuşları zaruri bir durum oluşturmuştur.²³

“Muhtaçlık görüşü” temel alınarak Türk-Çin ticari ilişkilerine bakacak olur isek bir tarafta tek yönlü yapıda olan ve düşük kaliteli mallarını satmaya çalışan bozkır toplumları yer alırken diğer yönde birincil dereceden ihtiyaçlarını gidermek için bozkıra fazla muhtaç olmayan bir Çin toplumu görürüz. Bu bağlamda gerçekleşen ticaret pek doğal olarak karşılıklı bir fayda temini üzerine kurulu olmaktan uzak, bozkır toplumlarının hayatlarını idame ettirmek için Çin ile ticari faaliyet içerisinde olması gerektiği zorunluluğunu doğuracaktır. Bozkır toplumunun sahip olduğu zorunluluk onları Çin’e karşı daha girişken bir hale sokarak temelde bozkır mallarına fazla ihtiyaç duymayan²⁴ Çin’i belli yollardan zorlayarak mal akışını sağlama çabalarına sebebiyet verecektir.²⁵

Muhtaçlık teorisine karşı çıkan sosyal bilimciler, bu görüşün temelini oluşturan “tek yönlü” ekonomik yapı görüşünün üzerine durarak fikirlerini öne sürmüşlerdir. Nicolo Di Cosmo, muhtaçlık teorisini savunan sosyal bilimcilere karşı olarak bozkır toplumlarının tek yönlü bir ekonomiye sahip olmadığını dile getirmiştir.²⁶ Di Cosmo, arkeolojik verilerden²⁷ de yararlanarak göçebelerin hâkimiyet alanlarının belli bölgelerinde tarım ile uğraştıkları ve sezonluk göç döngüleri sırasında küçük ölçekli

²² Nicolo Di Cosmo, “Ancient Inner Asian Nomads: Their Economics Basis and Its Significance in Chinese History”, *The Journal of Asian Studies* 53, sy 4 (1994), s. 1093.

²³ Thomas D. Hall, “Civilizational Change: The Role of Nomads”, *Comparative Civilizations Review* 24 (t.y.): 1991, s. 39.

²⁴ Owen Lattimore, göçebe toplumların tahıl, dokuma ürünü veya demire duydukları isteğin Çin’in göçebe ürünlerine duyduğu istence nazaran daha büyük olduğunu söyleyerek göçebe toplumların Çin’e “daha” bağımlı olduğunu öne sürmüştür. Tülay Çakmak, “Çin’in Han Hanedanlığı’nın Hsiung-nulara (Hun) Yönelik Sınır Stratejisi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 22 (2003), s. 211.

²⁵ Thomas D. Hall, “Civilizational Change: The Role of Nomads”, *Comparative Civilizations Review* 24 (t.y.): 1991, s.48; Sechin Jaghid, Symons Van Jay, *Peace, War And Trade Along The Great Wall* (Indiana: Indiana University Press, 1989), s. 52.

²⁶ Nicolo Di Cosmo, *a.g.m.*, s. 1094.

²⁷ Ekrem Kalan, “İvolga Şehri Örneğinde Hun Kent Kültürüne Bir Bakış”, *Türkbilig*, sy 24 (2012), s. 1-9.

tarım yapmış oldukları²⁸ görüşünü dile getirmiştir.²⁹Buna ek olarak Tarım havzasından Mançurya'ya kadar yer alan bölgelerde tarım gerçekleştiğinden dolayı muhtaçlık teorisinin temel aldığı Türklerin varlıklarını devam ettirmesi için Çin'de üretilen ziraî mallara muhtaç olduğu görüşüne karşı çıkararak bozkır toplumlarının ziraî ürünlerinin temini için sadece Çin'e muhtaç olmadığını dile getirmiştir.³⁰ Di Cosmo ayrıca bozkır toplumlarının beslenme alışkanlıklarına bakmak suretiyle tarım ürünlerine olan ihtiyacın aslında muhtaçlık teorisinin ortaya attığı gibi olmadığını öne sürmüştür. Bu bağlamda Di Cosmo'nun görüşleri seyahatnamelerdeki bozkır toplumlarının beslenme alışkanlıklarının anlatan bölümler ile destekleyebiliriz. Göçebe kavimlerinin beslenme ihtiyaçlarını sahip olduğu sürülerden temin etmesi noktasında Friar Giovanni Di Plano Carpini, Tatarlar üzerinde yaptığı gözleminde onların temel beslenme maddesi olarak et tükettiğini ve ekmek, yağ, sebzeyi neredeyse hiç tüketmediğini belirtmekle birlikte bu durum karşısındaki şaşkınlığını dile getirmiştir.³¹ Buna ek olarak Wilhem Von Rubruk da Karakorum'a yaptığı yolculuk hakkındaki gözlemlerini kaleme alırken, göçebe kavimlerin beslenme alışkanlıkları doğrultusunda Moğolların istinasız hepsinin et tükettiğinden ve büyük-küçükbaş hayvanlarından elde ettikleri besinler ile hayatlarını idame ettirdiklerinden söz eder. Buna ek olarak bir öküz ya da at öldüğü zaman Moğolların hemen onun etini kurutmak suretiyle etin çürümesini engellediklerini ve sonrası için onu tükettiklerini dile getirmiştir.³²

Muhtaçlık görüşüne karşı çıkan sosyal bilimciler sadece tek yönlülüğe karşı çıkmamış buna ek olarak muhtaçlık görüşünü savunan sosyal bilimcilerin öne sürdüğü Türk-Çin ticari faaliyetlerine de farklı bir bakış açısı kazandırmaya

²⁸ Mihail İllarionoviç Artamonov, *Kimmerler ve İskitler çev. Muhammet Şen* (İstanbul: Selenge, 2020), s. 21.

²⁹ Nicolo Di Cosmo, *a.g.m.*, s. 1094.

³⁰ Bu duruma ek olarak Hilda Ecsedy, Türklerin yapmış olduğu akınlarda elde ettiği varlıklara bakarak aslında Türklerin yağma sonucunda daha çok hayvan ve insan elde ettiğini tarım ürünlerinin birinci öncelik olmadığını dile getirerek ortaya atılan muhtaçlık görüşünü tartışmıştır. Hilda Ecsedy, "Trade And War Relations Between The Turks And China In The Second Half Of The 6th Century", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 21, sy 2 (1968), s. 138-180; Nicolo Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s. 170; Jonathan K. Skaff, *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors* (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 242.

³¹ Friar Giovanni Di Plano Carpini, *The Story Of The Mongols* çev. Erik Hildinger, (Boston: Branden Publishing, 1996), s. 52.

³² Wilhem Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat* çev. Ergin Ayan, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020), s. 47.

çalışmışlardır. Onlara göre Türk-Çin ticari faaliyetlerinde bozkır toplumu, birincil derecen ihtiyaçları gidermek için değil sosyal hiyerarşik yapısını korumak için gerekli olan lüks mallara ulaşmak için bu ticareti gerçekleştirmişti istemiştir.³³Çünkü bozkırda oluşan siyasi teşekküllerin yapılarını oluşturan ögelerin bağılıkları gevşek bir yapıda olduğundan dolayı yöneticilerin diğer elitleri memnun etmek suretiyle kendilerine bağlı kılmak için onlara bir zenginlik akışı sağlamaları gerekmektedir.³⁴Bu durumu Dede Korkut'ta “*İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Âsi Olup Beyrek'in Ölmesi Destanı*” destanı içerisinde görmekteyiz. İlgili bölümde han-ı yağma hakkında şunlar yazmaktadır;

*“Kazan üç yılda bir İç Oğuz, Dış Oğuz beylerini cem ederdi. Üç ok, Boz ok yığınak olsa Kazan evini yağmalatırdı. Gene Han Kazan evini yağmalattı; amma Dış Oğuz beyleri hazır olup bulunamadı, yalnız İç Oğuz beyleri yağmaladı. Kazan Bey'in âdeti bu idi ki ne zaman evini yağmalatsa helâlinin elini tutar evinden çıkardı; sonra evinde olan esvâbını (elbise) ve malını yağma ederlerdi.”*³⁵

Muhtaçlık görüşüne karşı çıkan sosyal bilimciler, bozkır halklarının ticarete elde etmek istediği malların aslında tarım ürününden ziyade lüks mallara ulaşım amacı güttüğünü söylemekle birlikte buna ek olarak Çin hanedanların ticaret isteğinin de muhtaçlık teorisini destekleyenlerin öne sürdüğünün aksine bir durumda olabileceğini dile getirmişlerdir. Buna göre Çin hanedanları, bozkır toplumlarına lüks mal-ipek vb.- mal akışını sağlarken aslında bozkırdan da kendileri için önemli bir hayvan olan at ithal etmekteydiler. Çünkü at, Çin'de geçmiş dönemlerden beri askeri açıdan- süvari sınıfı için- oldukça mühim bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır ve

³³孟娟, “唐与回纥的绢马贸易探微”, 唐山文学, 2018, s.100; Nikolay Kradin, “Structure of Power in Nomadic Empires of Inner Asia: Anthropological Approach”, içinde *Anthropological Approach, Hierarchy and Power in the History of Civilizations: Ancient and Medieval Cultures*, URSS (Moscow, 2008), s. 98.

³⁴ Bu duruma güzel bir örnek olarak Reşidüddin'in, Kubilay Kağan hakkında aktardığı anekdota bakmak gerekmektedir. Kubilay Kağan bir gün Karakorum'da iken hazineyi ziyaret etmiş ve hazinenin dolu olduğunu ve korunduğunu görmüş. Bunun üzerine isteyenlerin gelip buradan gümüşlerden alabileceğinin duyurulmasını istemiş ve şehirdeki zengin, fakir kim varsa gelip hazineden istediklerini almışlar. Buna ek olarak Andrew Eisenberg, Türk Kaganlığı ve Tang Hanedanlığı arasında yapılan 626 Wei Nehri anlaşmasına atıfta bulunarak Türk tarafının anlaşma gereği elde ettiği yüksek miktarda ganimetin Hsieh-li Kagan tarafından dağıtılmamış olabileceğini vurgu yaparak sonrasında çıkan isyanların ve devleti yıkıma sürükleyen sürecin başlangıcı olarak nitelendirmiştir. Marie Favereau, “The Mongol Peace and Global Medieval Eurasia”, içinde *Realising Eurasia Empire and Connectivity during Three Millennia ed. Chris Hann* (Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2018), s. 55; Andrew Eisenberg, “Warfare and Political Stability in Medieval North Asian Regimes”, *T'oung Pao* 2, (1997), s. 324.

³⁵ “İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Âsi Olup Beyrek'in Ölmesi Destanı”, içinde *Oğuz Tâifesinin Lisaniyla Dedem Korkud'un Kitabı haz. Göktürk Ömer Çakır* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2015), s. 241.

Çin’de at yetiştirmek için yeteri kadar otlakların olmamasından dolayı bu eksikliklerini dışarıdan ithal etmek yolu ile gidermeye çalışmışlardır.³⁶ Bu durumda karşımıza mutualist- karşılıklı- fayda içeren bir yapı çıkmaktadır. Mutualist bir ilişki olarak tanımlamamızın sebebi Avrasya’da yaşamış bozkır tarzı devlet yapılanmalarında yönetici elitlerin diğer elitleri kendi taraflarında tutması için onlara maddi anlamda beslemeleri gerekmektedir. Buna karşılık Çin de askeri, ulaşım ve tarımsal anlamda ilerleme için ata sahip olmuş oluyor ve iki taraf karşılıklı kazanç sağlayan bir yapıda faaliyetler içerisinde bulunuyordu.³⁷

Kısacası muhtaçlık görüşüne karşı çıkan sosyal bilimciler iki toplum arasında gerçekleşen bu ticari münasebetlerin karşılıklı fayda temini zemininde değerlendirilebileceğini³⁸ öne sürerek ikili ilişkilerin tahlili noktasında görüşler geliştirmişlerdir.

2.2. Avrasya’nın Bozkır Kavimlerin Sahip Olduğu At Türleri

Avrasya’nın geniş bozkırlarında yaşamış olan kavimler yerleşik kavimleri ile ticarete kullandıkları at hususunda oldukça önemli bir avantaja sahiptiler ki bu avantaj onların çok çeşitli at türlerine sahip olmaları idi. Bilindiği üzere iki yapı arasında gerçekleşen ticari faaliyetlerde bir ürünün çeşitliliğe sahip olması onun pazardaki arz-talep dengesini etkileyen bir olgudur. Bu bağlamda Avrasya’nın göçebe kavimleri hem at türleri konusunda oldukça geniş bir yelpazeye sahip olmakla birlikte buna ek olarak zaman ile geliştirdikleri atılımlar ile bu çeşitliliği arttırmışlardır. Bundan mütevellit göçebe kavimlerin, sonraki bölümlerde de değineceğimiz Çin’in at istencini nasıl karşılayabileceklerini anlayabilmemiz için öncelikle onların sahip olduğu at türlerine ve gerçekleştirmiş oldukları atılımların arz-talep ilişkisine etkisine bakmak gerekmektedir.

³⁶ Jonathan K. Skaff, *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors* (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 258-259.

³⁷ Nikolay Kradin, “Nomadic Empires in Inner Asia”, *Inner Asian Studies*, 2015, s. 26-28; Sadı Yang Chao Chun, “Historical Retrospection Of The Cultural Exchange Between China and Turkey”, *Erdem*, sy 5 (1989), s. 728; Xinru Li, “Silk Robes And Relations Between Early Chinese Dynasties And Nomads Beyond The Great Wall”, içinde *ROBES and HONOR ed. Stewart Gordon* (New York: Palgrave, 2001), s. 28.

³⁸ Xinru Li, “Silk Robes And Relations Between Early Chinese Dynasties And Nomads Beyond The Great Wall”, içinde *ROBES and HONOR ed. Stewart Gordon* (New York: Palgrave, 2001), s. 26.

At ticaretini etkileyen parametrelere bakmak için öncelikle Avrasya'nın göçebe kavimlerinin sahip olduğu atların vasfına ve atların kullanımını etkileyen buluşlara bakmak gerekmektedir. Avrasya'nın göçebe kavimlerinin at ile neredeyse birleşmiş bir hayat tarzına sahip olması onların at üzerinde kendilerine özgü atılımlar geliştirmiştir ki bunlardan en önemlisi atın ıslahı konusunda olmuştur. At bilindiği üzere doğası gereği savaşmak yerine kaçmaya yönelik doğasından kaynaklı eğitilmesi zor bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ek olarak savaşma-taşıma gibi eylemleri gerçekleştirmek için uygun at bulmak mühim bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden İskitler döneminde at ıslahı yapılmak suretiyle kendi kullanım alanlarına göre daha uygun atlar yetiştirilmiştir.³⁹ Avrasya bozkırlarında yaşamış olan toplumların gerçekleştirmiş olduğu bu at ıslahı atılımı göçebe kavimlerin yetiştirdikleri atlara olan ilginin artmasına sebebiyet vermiştir. At ıslahının yanı sıra Avrasya'da yaşayan bozkır ekonomik yapısı içerisinde yaşayan toplumların yetiştirmiş olduğu atlar, doğanın onlara sunmuş olduğu ve kendi becerileri-melezleştirme- doğrultusunda farklı özelliklere sahip olmuşlardır.⁴⁰ Bu bağlamda ilk olarak bakmamız gereken Przewalski türü at olacaktır. Bu at doğasının getirdiği özellikler gereği zor hayat koşullarına daha rahat bir şekilde adapte olan ve buna bağlı olarak güçlü bir yapıya sahip olan bu at türü daha çok uzun süren göçler ve taşıma alanında kullanılmıştır.⁴¹ Bir başka kullanılan at türü Çinlilerin "Shen"⁴² olarak nitelendirdikleri orta büyüklükte olan atlardır. Bu atlar daha çok avcı-süvari atı⁴³ olarak kullanılmış ve Çin hanedanlarının elde etmek istediği⁴⁴ bir at türü olmuştur. Burada karşımıza çıkan en mühim soru savaş ve avda kullanılacak atların

³⁹ Zaur Hasanov, *Çar İskitler çev. İlyas Topsakal* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 2009), s. 11.

⁴⁰ At türlerinin coğrafi ve hava şartlarına göre adapte olmasına güzel bir örnek El- Ömerî'nin kaleme almış olduğu "*Mesâlik'ul Ebsâr*" adlı eserinde güzel bir şekilde anlatılmıştır. El-Ömerî, Musullu Şeyh Necmeddin b. Şemman'dan aktardığına göre; Deşt-i Kıpçak'ta yetişen atları kalitesiz olarak nitelendirmiştir. El-Ömerî, Deşt-i Kıpçak atları için böyle bir nitelendirmeyi buradaki coğrafi şartlara bağlamıştır. Çünkü bu coğrafyanın yapısının düz ve taşlık alanların daha az olmasından mütevellit buraya adapte olan atlar, engebeli arazilerde kullanım için kullanışsız olacaktır. Şihabeddin B. Fazluhlah El- Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım çev. Ahsen Batur* (İstanbul: Selenge, 2019), s. 111.

⁴¹ Nikolay Kradin, "Nomadic Empires in Inner Asia", *Inner Asian Studies*, 2015, s. 17.

⁴² *Buddhist Records of The Western World Vol. 1.* çev. Samuel Beal (London: Trübner&Co. Ludgate Hill, 1884), s. 32.

⁴³ Emel Esin, "The Horse in Turkic Art", *Central Asiatic Journal*, 1965, s. 210.

⁴⁴ Hsüan-Tsung (712-755) döneminde Türk Kaganlığı, Tanglara at satmaya geldiği zaman bu atlar Kırgız atı olmuştur ki buradan da anlaşılacağı üzere arz-talep ilişkisi içerisinde Çin'in talep ettiği atların yapısı biraz daha büyük atlar olduğu kolaylıkla anlaşılacaktır. Ching-Lung Chen, "Trading Activities of The Turkic Peoples In China", *Central Asiatic Journal*, 1980, s. 42.

hangi yapıda olması gerektiği sorusudur. Bu bağlamda R. H. C. Davis, “*The Medieval Horse*” adlı eserinde, büyük atların fizyolojik olarak güçlü olmalarına karşın savaşta bu güçten kaynaklı sorunlar olabileceğini ve manevralarda sorun yaşatacağını dile getirmiştir. Buna mukabil R.H.C. Davis savaş alanında kullanılmak için orta büyüklükte ya da daha küçük atların daha kullanışlı olduğunu dile getirmiştir⁴⁵ ki Emel Esin, Prof, Ettinghausen’e atıfta bulunarak Çin resimlerindeki Uygur süvarilerinin orta boylu atlar kullandığını ortaya koymuştur.⁴⁶ Bu duruma ek olarak Sir Walter Galbey, İngiliz ordusunda kullanılması için büyük atlardan ziyade küçük atların tercih edilmesini savunmuştur. ⁴⁷Avrasya’nın göçebe kavimlerin sahip olduğu bir at türü de büyük safkan atlarıdır. Büyük atlar daha çok savaş arabası çekmede ve süvari atı olarak kullanılmışlardır.⁴⁸ Bu büyük atlar güçlü bir yapıda olduğundan savaş arabalarını çekme açısından daha iyi bir fizyolojik yapıya sahip olmalarından ötürü tercih edilmişlerdir. Süvari atı olarak da kullanılan bu atlar yukarıda da zikrettiğimiz üzere her ne kadar bu alanda kullanılmış olursa olsun büyük olmaları onların hızlı manevra yapma kapasitelerinin daha az olmasından kaynaklı olarak daha çok zırhlı ağır süvari birliklerinde tercih edilmesine sebebiyet vermiştir.

Avrasya’nın bozkır kavimlerinin bu kadar çeşitli at türlerine ev sahipliği yapması onların ellerinde bulundurdıkları çok önemli bir varlık olarak siyasi ve ticari faaliyetlerini etkilemiştir.

2.3. Bozkır Toplulukları Arasında At Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik İlişkileri Üzerine Ektisi

Avrasya’nın geniş bozkırlarında yaşayan kavimlerin dış gelir kalemleri çoğunluk ile üç ana sacayağı üzerine kurulmuş bir yapı teşkil etmektedir. Bunlar sırası ile savaş- yağma- yolu ile elde edilecek metalar, dış ülkelerden hediye ya da haraç yolu ile gelecek girdiler ve ticarettir.⁴⁹ Bozkırın göçebe toplulukları için en güvenli dış gelir kalemi doğal olarak hediye-haraç- yolu ile gelenler ya da ticaret-at ticareti- vasıtasıyla elde edilen âide idi. Bu âidelerin akışının sağlanmasında dolaylı ya da

⁴⁵ R.H.C. Davids, *The Medieval Horse* (London: Thames&Hudson, 1989), s. 29.

⁴⁶ Emel Esin, *a.g.m.*, s. 211.

⁴⁷ Philip Sidnell, *Cavalry in Ancient Warfare* (London: Hambledon Continuum, 2006), s. 2.

⁴⁸ Emel Esin, *a.g.m.*, s. 216.

⁴⁹ Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Ankara, TTK, 2020, s 99.

doğrudan çok mühim bir yere sahip olan at, bozkır toplumları açısından sahip olmak için mücadeleye girilebilecek kadar değerli bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁰ Bu konuyu daha iyi bir şekilde tahlil edilmesine yardımcı olabilmek adına Hun-Yüeçi mücadelesine bakmanın sosyal bilimciler açısından yararlı olabileceği düşüncesini taşımaktayız.

Yüeçiler, bulundukları konumdan ötürü⁵¹ Xinru Li'nin *Shiji'den* yaptığı “Çin nüfusu ile ünlü iken, Roma çeşitli hazineleri ile ün salmış, Yüeçiler ise sayısız atı ile ünlüdür”⁵² alıntısında da görüleceği üzere atları ile ünlü bir toplum olarak karşımıza çıkmışlardır. Yüeçilerin yetiştirdiği atların iyi olmasının yanı sıra kontrolleri altında olan ticaret rotaları sayesinde batıdan doğuya ya da doğudan batıya doğru gerçekleşen ticari faaliyetlerden büyük bir kâr elde etmişlerdir ki bu ticari faaliyetler arasında at ticareti önemli bir yer tutmaktadır.⁵³ Julian Romane'nin düşüncesine göre Qin imparatoru Shi-Huang Di'nin Hunlara karşı kullandığı atlarının batıdan gelen Baktriya atları olması ihtimali üzerinde durması⁵⁴ bizim için bu durum gerçek

⁵⁰ Cristoph Baumer, *The History Of Central Asia*, c. 2 (London: I.B. Tauris, 2012), s. 180.

⁵¹ Yüeçilerin anayurdu Kansu'nun batı bölgesi olmasından mütevellit Çin'in batıya açılan kapısı konumundadır ki bu onları Çin'den çıkan ya da Çin'e giren mallar üzerinde bir kâr elde etmesi ve buna ek olarak iyi at yetişen topraklara hâkim olmasının yolunu açmıştır. Craig G.R. Benjamin, *The Yuezhī Origin, Migration And The Conquest Of Northern Bactria*, (Silk Road Studies XIV, Turnhout, Brepols Publishers, 2007), s. 59.

⁵² Xinru Li, “Migration and Settlement of the Yuezhī-Kushan: Interaction and Interdependence of Nomadic and Sedentary Societies”, *Journal of World History* 12, sy 2 (2001), s. 273.

⁵³ Batıdan doğuya doğru akan ticarete atın önemini anlamak için öncelikle Büyük İskender'in Orta Asya seferlerine ve burada kurulan Grek-Baktriya geleneğine bakmak gerekmektedir. Eski Yunan'da süvari birlikleri çok işlevsel olarak görülmüyordu ki bunu Ksenophon'un *Anabasis* kitabındaki “Bizim süvarimiz yokken, karşı tarafın süvarisi olmasına üzülenler varsa, on bin süvarinin on bin insandan başka bir şey olmadığını düşünsünler. Savaşlarda bugüne kadar bir atın ısırdığı ya da çiftlediği kimse ölmedi, cephece cesaret gerektiren her şeyi yapan askerlerdir” sözü bize bir izdüşümü verebilir. Ksenophon'un süvari birliklerine karşı duyduğu bu görüşü baz alarak Eski Yunan'da atlı birliklerin daha çok gözcülük ya da destek görevinde kullanıldığını görürüz lakin bu durum Büyük İskender ile farklı bir noktaya doğru evrilmeye başlamıştır. İskender'in babası Kral Philip zamanında at yetiştirmeye ve at ticaretine önem gittikçe artmıştır. Bunun neticesinde Büyük İskender ordusunda süvari birliklerini daha etkili bir şekilde kullanmaya gayret göstermiştir ki Aristo'nun İskender'in Belh seferinde atların hastalanması üzerine bir baytarnâme kaleme alması bu durumun açık bir göstergesidir. Bu duruma ek olarak İskender ve halefleri Akdeniz ve Orta Asya atlarını çaprazlamak suretiyle daha güçlü atlar elde etmesi de at üzerine verilen değeri göstermektedir. İskender ve haleflerinin amaçladığı bu çaprazlama başarılı bir şekilde ürünlerini vermiş ve Baktriya bölgesinin meşhur atları doğuda istenen bir hayvan olmuştur. Bu ahvalde Yüeçiler ticaret rotalarını ellerinde bulundurduğundan mütevellit bu ticaretten kendilerine düşen payları almış ve zenginleşmişlerdir. Ksenophon, *Anabasis*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2002), s. 82, Julian Romane, *Rise Of The Tang Dynasty*, (South Yorkshire: Pen&Sword Books, 2018), s 170-176, Zehra Çalışkan, *Anonim Baytarnâme'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2013), s. 59.

⁵⁴ Julian Romane, *a.g.e.*, s. 178.

ise bize bu ticaretin büyüklüğünü gösteren güzel bir delil olacaktır.⁵⁵ Bu duruma ek olarak Yüeci gruplarının Hunlara karşı kullanılması amacı ile Çin'e at satmaları Hunlar için iki negatif sonuç doğurmuştur. Bu olumsuz sonuçlardan ilki Çin'in Hunlar ile mücadele ederken iyi atlar kullanmak suretiyle Hunlar ile başa çıkma hatta yenme olasılığı ikinci olarak ise Yüecilerin kontrol ettiği bu ticareten dolayı kendilerinin sahip olduğu payın azalması.⁵⁶ Bundan dolayı Motun Han ve oğlunun Yüeciler üzerine gerçekleştirdiği seferleri at ticareti üzerinden bir okuması yapıldığı takdirde bu seferlerin daha net bir şekilde anlaşılacağı düşüncesini taşımaktayız.

Qin İmparatoru Shi Huang Di zamanında M.Ö. 215 yılında Tuman Han önderliğindeki Hunlar, Qin generali Meng Tian'ın 300 bin kişilik bir kuvvet ile saldırması sonucunda Ordos'tan atılmış ve Qin Sarı Nehrin güney kısmına egemen olmuştur.⁵⁷ Motun Han başa geçtiği zaman Hunlar değerli Ordos platosunu tekrar ele geçirme istenci içerisinde idi ama öncelikle Tunghular ve Yüeciler ile mücadele içerisine girip sınırlarını güvende tutmak gerektiğini iyi bir şekilde öğrenmişlerdir. Bundan mütevellit Motun Han öncelikle Tunghulara karşı büyük bir akına çıkmıştır.⁵⁸ Bu seferin başarılı olmasından sonra Motun Han bu sefer de Batı'dan Çin'e giden ve doğudan batıya doğru giden ticaret rotalarının hâkimi olan Yüeciler üzerine bir sefer gerçekleştirmiştir ki bu sefer daha sonra M.Ö. 176 yılında tekrar edilecek ve oğlu döneminde Kiyok Tanrikut döneminde Yüeciler üzerine son bir sefer gerçekleştirerek Yüeci hakanının kafasından şarap kâsesi yapmak suretiyle onları

⁵⁵ Bu duruma ek olarak Xinru Li, Çin tarihinde süvari reformu gerçekleştirmiş olan Zhao beyi Wu-Ling'in de atlarını Yüecilerden almış olabilece ihtimali üstünde durmuştur. Xinru Li, "Migration and Settlement of the Yuezhi-Kushan: Interaction and Interdependence of Nomadic and Sedentary Societies", *Journal of World History* 12, sy 2 (2001), s. 286.

⁵⁶ Julain Romane, *a.g.e.*, s. 178; Xinru Li, "Regional study: exchanges within the Silk Roads World System", içinde *The Cambridge World History*, c. 4 (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), s. 460.

⁵⁷ Qian Sima, *Records Of Grand Historian: Qin Dynasty* çev Burton Watson (New York: Colombia University Press, t.y.), s. 83.

⁵⁸ Tunghulara akına çıkmasının sebebi Tunghuların, Motun'u küçümseyip onun atını istemişlerdir. Motun, beylerin karşı çıkmasına rağmen atını Tunghulara vermiştir ki Tunghular bunun üzerine Motun'un karısını talep etmişlerdir. Motun Han yine devlet beylerinin bunun yerine getirilmemesi isteğine karşı çıkarak bu isteği yerine getirmiştir. Tunghular son olarak Hunlar ile Tunghular arasında bulunan boş ve çorak bir araziye talep etmişlerdir. Devlet beyleri bu sefer bu talebin yerine getirilmesini dile getirmiş olmalarına rağmen Motun Han " toprak devletin temelidir, nasıl olur da verilebilir!" diyerek talebin kabul edilmesini önerenleri idam ettirdi ve Tunghulara karşı bir savaş açtı. Konuralp Ercilasun, *Türk Tarihinde Hunlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), s. 45-56.

daha batıya doğru bir göçe zorlamıştır.⁵⁹ Motun Han ve haleflerinin Yüeciler üzerine gerçekleştirmiş olduğu seferleri at ticareti üzerinden okumaya çalıştığımız zaman öncelikle Motun Han'ın babası döneminde Qin hanedanlığının kendi halkına karşı savaşmak için temin ettiği atların Yüeci kaynaklı olduğunu göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.⁶⁰ Motun Han'ın ilk hamlesi olarak Çin'e kaybedilen Ordos bölgesi yerine Çin'e kendilerine karşı at satan bir rakibinin-Yüeci- üzerine gitmesi bu yüzden gayet mantıklı bir çıkarım olabilecektir. Bunun yanı sıra Hunların daha sonraki dönemlerde sınır pazarları vasıtasıyla Çin'e at vb. metaları sattığını⁶¹ göz önüne alırsak pazardaki paylarını bir başka rakibine kaptırmama istencine sahip olmaları da gayet makul görülebilir bir durumdur.⁶² Yüecilerin sahip olduğu bu potansiyel güç Hunlar için mutlak suretle önlenmesi gereken bir durum olmuştur ki nitekim mücadeleler sonucunda Yüeciler sahip olduğu toprakları terk etmek suretiyle göç etmişlerdir. Ortaya çıkan ahvâllerin doğuracağı sebeplerden mütevellit Hunların Yüecilere karşı giriştiği mücadele at ticareti üzerinden okunduğu zaman sosyal bilimcileri bu iki devlet arasında vuku bulan mücadelelerin genel kanının aksine daha farklı bir açıdan değerlendirilebileceği kanısını taşımaktayız.

Sonuç olarak at, Avrasya'nın göçebe kavimleri açısından oldukça önemli bir varlıktır. Bu varlığa sahip olmanın diğer toplumlara karşı girişebilecek çoğu durumda sahip olan lehine bir girdisi olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden ata sahip olma istenci çoğu toplum için itici bir güç olmuştur ve sadece yerleşik kavimler buna sahip olmak için çabalamamış Avrasya'nın göçebe tarzı bir hayat tarzına sahip olan kavimleri kendi aralarında at ve at ticareti üzerinden bir mücadele içerisine girmişlerdir.

2.4. Çin Ekonomik Yapısı ve At Ticareti

Çin gibi tarım ekonomisi üzerine kurulu bir medeniyet için ihtiyacı duyulan ata sahip olma oldukça zor bir süreçtir. Çünkü Çin topraklarında, at yetiştirmek ve hayvancılık yapmak için gerekli olan arazilerin kullanımı belli sorunları beraberinde

⁵⁹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi C.I.*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), s. 252, Konuralp Ercilasun, *a.g.e.*, s. 65, Craig Benjamin, *Empires of Ancient Eurasia*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), s. 33-37.

⁶⁰ Xinru Li, *a.g.m.*, s. 460.

⁶¹ Ying-shih Yü, *Trade and Expansion in Han China*, (Berkeley ve Londra: Cambridge University Press, 1967), s. 99-100.

⁶² Julian Romane, *a.g.e.*, s. 178.

getirmiştir. Çin'in karşısına çıkan en büyük sorun tarım arazilerinin durumunun ne olacağı sorusudur ki bu durumu Çin tarihinin kronik bir sorunu olarak görmekteyiz.⁶³ Çin tarihinde tarım yapma potansiyeli ve at yetiştirme arasındaki yapının anlaşılması adına en güzel örneklerden biri Sha-t'o Türklerinin kurduğu devlet olabilir. Çünkü Sha-t'o Türklerinin kuzey Çin'de hâkimiyet kurduğu dönemde(907-960) bozkırdan getirdikleri at merkezli ordu yapılarını koruyamadıklarını gözlemlemekteyiz.⁶⁴ Bu ahvalin ortaya çıkmasındaki en önemli husus tarım toplumların at için haralar kurmak mı yoksa nüfusu beslemek için tarımı mı tercih etmesi gerektiği sorusudur. Bu bağlamda M.S. 923'te hâkimiyetini sağlayan Sha-t'o hükümdarı Li-ts'un-hsü, atların öldürülmesini yasakladıktan sonra at meraları teşekkül ettirmeye gayret göstermiştir. Sha-t'oların göstermiş olduğu bu duruma karşılık M.S. 925'te İlk Shu'ya karşı girilen savaş için devletin sahip olduğu meralardaki atların yetersizliği karşısında halkın sahip olduğu atlara el konulmuştur ki girilen bu hamle de tam anlamı ile muvaffak olamayacak ki Tibetlilerden at talep etmek zorunda kalmışlardır. Lakin Tibetlerden alınan atlar, "savaş" alanında kullanımı anlamında yetersiz olduğundan devleti tam anlamı ile tatmin etmemiştir. Çünkü en iyi savaş atları Çin'in kuzey ve kuzey batısındaki bulunmaktaydı. Sha-t'oların halkın elindeki atları almasının doğurduğu en büyük sorun ulaşımın aksamasında kendini göstermiştir ve buna ek olarak kurulan meralarda artık tarım yapılamayacağı için tarımsal üretimde düşüş gözlemlenmiştir. Sha-to örneğinde gördüğümüz üzere toprak sabit değişken olarak kabul edildiğinde tarım üretimi arttığı zaman at yetiştirmede azalma olmakta buna karşılık at yetiştirmek için tarım alanları meralara çevrildiği zaman tarım üretiminde düşüş gözlenmektedir. Buna ek olarak Moğolların Çin'e hâkim olduğu dönem içerisinde Kubilay⁶⁵ ve Kaydu arasında gerçekleşen mücadeleye bakar isek Çin sahasında hâkimiyet kurmuş olan

⁶³ Jos Gommans, "War-Horse and Post Nomadic Empire in Asia, c. 1000-1800", *Journal of Global History*, 2007, s. 8; Denis Sinor, "Horse and Pasture in Inner Asia history", *Oriens Extremus* 19, sy 2 (1972), s. 197; Jonathan K. Skaff, "Tang China's Horse Power: the Borderland Breeding Ranch System", içinde *Eurasian Empires in Antiquity and the Early Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), s. 34-59.

⁶⁴ Hsin-tung WU, *Sha-t'o'ların Çin Toplumuna Etkileri*, (Ankara: TTK, 2021), s. 53-55.

⁶⁵ Kubilay'ın, Kaydu'ya ve sonrasında Arık Böke'ye karşı galip gelmesinin en önemli sebepleri arasında kendisinin Ordos bölgesine sahip olmasından geçmesidir. Çünkü Ordos bölgesi – daha sonraki kısımlarda daha detaylı bir şekilde değinilmeye gayret gösterilecektir- hem Çin için Orta Asya'dan gelebilecek tehditlerin ana üssü olarak görüşmüş ve buna mukabil Orta Asya üzerinde hâkim olabilmek için çok üst düzeyde öneme sahip bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Arthur Waldron, *The Great Wall Of China* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), s. 68.

Kubilay'ın da at temini noktasında sorunlar yaşadığını görmeyiz.⁶⁶ Bunun en büyük sebebi bu coğrafyada at yetiştirmek için elverişli otlakların az oluşu ve meralar kurulsa bile bunun tarımsal üretimi sekteye uğratacak olmasıdır.⁶⁷ Kubilay Han'ın Kaydu ile mücadelesinde bozkır ile bağının zayıflaması onun at temini hususunda özel önemler almaya mecbur etmiş ve atların kayıt altına almak ve buna ek olarak Budist keşişlerin, Hristiyan ve Taoist din adamlarının atlarına el koymak gibi önlemler geliştirmeye çalışmıştır.⁶⁸ Atlara sahip olma ve bozkır ile bağların sıkı olduğu dönemde Çin'in ilerleme açısından güzel örnekler verdiği bir dönem ise Tabgaçlardır. Buna ek olarak Tabgaç Çin topraklarına girdikleri ilk zamanlar kullanılmayan toprakların hayvancılık için meralştırılmasını sağlamış ve Çin Seddi'nin ayırdığı iki ekonomik yapıyı birleştirici bir güç olarak varlığını sürdürmüştür.⁶⁹ Tabgaçların uygulamış oldukları bu politika onların bozkırdan gelen tehditlere karşı -Rouran- daha dirençli olmasını sağlamıştır. Tabgaç-Rouran mücadelesine baktığımız zaman Wei hanedanlığının bozkıra doğru geniş çaplı seferler düzenlemek suretiyle Rouran tehdidini püskürtmesi bozkır-Çin ekonomik yapısını birleştirmelerinden kaynaklıdır.⁷⁰

Çin'in sahip olduğu otlak ve tarım arazisi kullanımı sorunsalına ek olarak Çin'de bulunan atların kalitesi bahsi de kuzeyli göçebeler ile ticari ilişkiler kurma istencini destekleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷¹ Bu durumu desteklemek adına 16. Yüzyılda yaşamış olan Cizvit bir misyoner olan Matthew Ricci'nin gözlemlerine

⁶⁶ Denis Sinor, "Horse and Pasture in Inner Asia history", *Oriens Extremus* 19, sy 2 (1972), s.176.

⁶⁷ Jonathan K. Skaff, Çin'in daha ılıman yerlerinde at yetiştirmek için belli alanlara sahip olduğunu lakin bunun Avrasya bozkırlarının ev sahipliği yaptığı at sürüleri ile kıyaslanmaması gerektiğini dile getirmektedir. Jonathan K. Skaff, "Tang China's Horse Power: the Borderland Breeding Ranch System", içinde *Eurasian Empires in Antiquity and the Early Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), s. 34.

⁶⁸ Denis Sinor, *a.g.m.*, s. 176.

⁶⁹ . Nicolo Di Cosmo, "The Relations Between China And The Steppe From Xiongnu to the Türk Empire", içinde *Empires And Exchanges In Eurasian Late Antiquity ed. Nicola Di Cosmo ve Michael Maas* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), s. 46; Gürhan Kirilen, *a.g.e.*, s. 264.

⁷⁰ Pulat Otkan *a.g.e.*, s. 91; Wolfram Eberhard, "Toba'ların Hayvancılığı", *Belleten*, sy 9 (1945), s. 485-496.

⁷¹ Çin hanedanlarının kuzey komşularının sahip oldukları atlara karşı duyduğu istenç Çin edebiyatına da yansımıştır. Bu bağlamda Tang Hanedanlığı döneminde yaşamış olan çok önemli bir şair olan Du-Fu'nun Fergana atlarını anlatmak amacı ile yazmış olduğu "房兵曹胡馬- Fang askeri departmanındaki yabancı-Hu- atları- "şiirine bakmak araştırmacılara güzel bir izdüşümü verecektir diye düşünmekteyiz. Du Fu bu şiirinde Fergana atlarına karşı övgülerde bulunmuş, bu atların gayet rahat bir sürüşe sahip olduğunu, çok hızlı olduğunu ve bu atlara binenlerin kendi hayatlarını ata emanet edecek kadar güvenmesini dile getirmiştir. *The Poetry of Du Fu Çev. Stephen Owen*, c. 1 (Boston: Walter De Gruyter, 2016), s. 10.

bakmak bize durumun anlaşılması için mükemmel bir örnek vermektedir diye düşünmekteyiz. Matthew Ricci gözlemlerinde Çin'in ordusunda sayısız miktarda at olduğunu lakin bu atları, Tatar atları ile kıyasladığımız zaman oldukça savaş alanında daha az etkili olduklarını dile getirmiştir.⁷² Bu duruma paralellik gösteren bir başka vaka ise yukarıda da bahsi geçen Sha-t'oların at temini için Tibetli kavimler ile girmiş oldukları ticari ilişkidir. Sha-t'oların Tibetli kavimlerden aldıkları atlar yine Ricci'nin gözlemine uygun olarak savaş alanında çok etkili değillerdi.⁷³ Çinlilerin karşılaştıkları yeterli at temini ve bu atların işlevsellik açısından daha iyi olmasını istemeleri onları kuzey-kuzey batı bölgelerinden gelecek olan atlara karşı duydukları istenci arttıran bir etmen olmuştur.⁷⁴ Bu atların temin edilmesine karşı duyulan istek ve yönelim Çin hanedanlarını kuzeyli kavimler ile ticari ilişkiler kurmaya itmiştir.

2.5. İki Ekonomik Yapı Arasında At Ticaretinin Yeri

Bozkır ve Çin ekonomik yapıları üzerine görüşleri ve hangi şartlara sahip oldukları hususunda daha önceki bölümlerde bazı açıklamalar getirmeye çalıştık. Bu bağlamda iki farklı ekonomik yapıyı birbirine çeken istencin-at özelinde- ne olduğu sorusu akıllara gelmektedir. Bozkır ekonomik yapısını anlatırken sürülerde sahip olduğu hayvanların türlerine faydalarına, ellerinde bulundurdıkları bu hayvanların onların hayat tarzlarını derinden etkilemiş olduğunu dile getirmiştik. Buna ek olarak Çin gibi yerleşik medeniyetlerin ata sahip olmaya karşı duydukları istencin ne denli yüksek olduğunu belirtmemiz bu iki farklı ekonomik yapıyı ortak mutualist-karşılıklı-faaliyetler⁷⁵ kurmasına sebebiyet vermiştir.⁷⁶ Bu faaliyetlerin ne kadar geniş ve büyük ölçekli olduğunu göstermek için Tang dönemi şairi Zhang Ji'nin "*Liang Zhou Ci*" adlı şiirine bakmamız araştırmacılara güzel bir yansıtım tutacaktır diye düşünmekteyiz. Şiirin ticareti anlattığı ilgili kısmında sayısız at çanlarının çölün her tarafında çaldığını ve sayısız beyaz elbisenin Xian'a doğru taşındığını vurgulamıştır.⁷⁷ Şairin böyle bir vurgu yapması at ticaretinin ve diğer ticari

⁷² Denis Sinor, *a.g.m.*, s. 172.

⁷³ Hsin-tung Wu, *a.g.e.*, s. 55.

⁷⁴ Jonathan K. Skaff, *a.g.m.*, s. 35.

⁷⁵ Xinru Li, "Silk Robes And Relations Between Early Chinese Dynasties And Nomads Beyond The Great Wall", içinde *ROBES and HONOR ed. Stewart Gordon* (New York: Palgrave, 2001), s. 28.

⁷⁶ Tarihsel süreçte Çin'in, at gibi değerli bir hayvana sahip olmak için gerçekleştirdikleri politikalar üzerine *Çin'de Atın Tarihi* bölümünde daha detaylı bir inceleme yapılacaktır.

⁷⁷ Sadı Yang Chao Chun, "Historical Retrospection Of The Cultural Exchange Between China and Turkey", *Erdem*, sy 5 (1989), s. 728.

faaliyetlerin büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Çin coğrafyasında yeterli ve kaliteli atların temin edilememesi sorunu onları “istedikleri özelliklere sahip”⁷⁸ atları temin etmeye yönlendirmiştir.⁷⁹ İki toplum arasında gerçekleşen ticaret ilişkilerini incelerken göz önünde bulundurulması gereken bir husus da “mutlak üstünlükler teorisi”⁸⁰ olmalıdır. Mutlak üstünlükler teorisindeki doğal üstünlük anlayışına göre her ülke diğer ülkelerden belli açılardan-yeraltı ve yerüstü kaynakları vb.- avantajlı durumdadır.⁸¹ Doğal üstünlük anlayışı ışığında baktığımız zaman önceki bölümlerde dile getirdiğimiz Çin ve bozkır ekonomik yapısına baktığımız zaman her iki yapının da kendini diğerinden öne çıkaracak özellikleri vardır. Bozkır açısından dile getirdiğimiz avantajlı konum hayvan yetiştiriciliği-özellikle at- olarak önümüze çıkarken Çin için bu durum - toprak sabit değişken olarak kabul edilirse -tarım yapma potansiyeli olarak karşımıza çıkmaktadır. İki yapının sahip olduğu kendilerini öne çıkaran bu özellikler göz önüne alındığında. Oluşan bu ahvâl karşısında mutlak üstünlükler teorisine göre bozkır toplumlarının Çin’e hayvan satması ve bunun karşılığında Çin’de elinde fazla bulunan ve değerli olan ipek- ipek üretimini tarım yapma sınıfına koyuyoruz- alması tamamen ticaretin doğal yapısı gereğince şekillenmiş olacaktır. Bundan mütevellit iki farklı ekonomik yapıya sahip toplum açısından değerlendirme yaparken iktisat teorilerini göz önünde bulundurarak yorumlar geliştirmek doğruya yaklaşma noktasında sosyal bilimcileri oldukça yardımcı olabilecek bir yöntem olabilir. Bu iki yapı arasında gerçekleşen ticari münasebetler çok eski zamanlara gitse⁸² bile bizim araştırmamızda başlangıç olarak kabul ettiğimiz gösterge Han İmparator’u Wen

⁷⁸ Tarihsel süreç içerisinde Çin hanedanları bazı zamanlar satın almak istedikleri atlar üzerinde belli kıstaslar getirerek sadece bu kıstasları karşılayan atları alma istencine sahip olmuşlardır. Bu konu hakkında bkz. Ying-shih Yü, *Trade and Expansion in Han China* (Berkeley ve California: University of California Press, 1967), s. 119-120.

⁷⁹ Çin ve Bozkır ekonomik yapısına sahip iki toplumu birbirine yaklaştıran tek istencin at temini olmadığı çok aşikârdır. Bu bağlamda Avrasya’nın göçebe kavimlerinin sahip olduğu demir, deri, yeşim taşı gibi metalar da Çin gibi yerleşik bir toplum tarafından talep edilmiştir. Buna karşılık Göçebe kavimlerin Çin ile ticari bir ilişki kurmaktaki istençleri başta ipek olmak üzere çay, şeker, tahıl, lüks maddelerin temini noktasındadır. Slawoj Szynkiewicz, *Interactions between nomadic cultures of central Asia and China in the Middle Ages*, Centre and Peripheri ed. T.C. Champion, New York, Routledge, 1995, s. 159; Sadı Yang Chao Chun, *Historical Retrospection Of The Cultural Exchange Between China and Turkey*, Erdem 5(15),1989, s. 727.

⁸⁰ Tezer Palacioğlu, “Mutlak Üstünlükler ve Bazı Dış Ticaret Teorileri”, *İTO*, 2018, s. 3-9.

⁸¹ Adam Smith, *Ulusların Zenginliği çev. Şükrü Alpagut*, 4. bs (İstanbul: Say Yayınları, 2021), s. 143

⁸² Muhtemelen iki toplum arasında ilk ticari faaliyetler M.Ö. 6. Yüzyıl ile başlamıştır ve bu daha çok takas ekonomisi üzerine kurulan bir yapı üzerine teşekkül etmiştir. Slawoj Szynkiewicz, “Interactions between Nomadic Cultures of Central Asia and China in the Middle Ages”, içinde *Centre and Peripheri* (New York: Routledge, 1995), s. 159.

döneminde açılan sınır pazarlarıdır.⁸³ Gerçekleşen bu ticari faaliyetleri etkileyen ve at ticaretini üzerinde etkisi olan önemli bir konu ise gerçekleştirilen bu ticaretin bir tarafı olan Çin devletinin belli zamanlarda bu işleyişi kendi tekelinde gerçekleştirmek isteyişidir.⁸⁴ Çin'in bozkır ile kurulan ticarete baskın ve karar verici durumda olması zaman zaman bu işleyişi kontrol etme istencini doğurmuş ve karşılıklı çatışmaların olmasına sebebiyet vermiştir.⁸⁵ İki toplum arasında gerçekleşen çatışmalara baktığımız zaman çoğunluk ile ticaretin aksadığı veya durduğu dönemde gerçekleştiğini görmekteyiz ki bu ticaretin durması durumu bir tarafın diğerinin sahip olduğu metaya karşı duyduğu istencin kaybından daha ziyade karşı tarafın gerçekleşen bu yapıda güçlenmesini önlemek⁸⁶ ya da istenç duyulan malı karşı tarafın sunmasına gerek kalmadan elde etme isteğinin⁸⁷ bir sonucu olarak görmemizde büyük bir metodolojik hata görmemekteyiz.

Sonuç olarak Çin'in at yetiştirmek için yeterli otlığa ve kaliteli atlara sahip olamaması ve buna karşılık Avrasya'nın bozkırları bünyesinde bolca bulunan at, her iki ekonomik yapıyı birbirine yaklaştırarak iki farklı toplum arasında gerçekleşen pek çok duruma bağlı olarak ticari münasebetler gelişmesine vesile olmuştur.

⁸³ Ying-shih Yü, *a.g.e.*, s. 99-100.

⁸⁴ Han hanedanlığı döneminde ve daha sonraları- Tang Hanedanlığı döneminde dışa açılma tacirler daha rahatlar- devlet tekelinde gerçekleşen bu ticaret bazı tacirlerin sınır bölgelerinde kaçak ticaret yapmaya itmiştir. Bunun en güzel örneklerinden bir tanesi Nieh Weng-i's'in Hun chanyüsüne karşı Han İmparatoru Wu-ti ile işbirliği içerisinde pusu kurma vakasıdır. Nieh Weng-i's, Hun chanyüsüne Mai şehrinin bütün zenginliklerini ona vereceğini söylemiş ve onu Han askerlerinin kurduğu pusuya doğru çekmiştir. Lakin Hun hakanının pusuyu gözcüleri vasıtasıyla sezmesi sonucunda bu plan suya düşmüştür. Bu vakada pusu kurulması ya da pusunun başarısız olması değil Hun hakanının, bir kaçakçı ile kurduğu güven bağı bizim ilginizi celb etmektedir. Hun hakanı, Nieh Weng-i's'in sözüne inanmış ve onun telkini ile Mai üzerine bir sefer gerçekleştirmiştir. Bu durum bize sınır bölgelerinde kaçakçılar ve Hunlar arasında sıkı bir ticaret ve karşılıklı bir güven olduğunu açıkça gösteren bir vakadır. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanı Tarihi çev. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun*, (Ankara: TTK, 2020), s. 23; Ying-shih Yü, *Trade and Expansion in Han China* (Berkeley ve California: University of California Press, 1967), s. 117-118.

⁸⁵ Bu konu hakkında Lev Gumilev, *Avrasya'dan Makaleler-1 çev Ahsen Batur* (İstanbul: Selenge, 2019), s. 394-404.

⁸⁶ Bu konu üzerine Çin tarihinden bir örnek vermek gerekir ise Wei Hanedanlığı döneminde -391- Yen devleti ile araları açıldığı zamanda Weiler Yen devletinin güçlenmesini engellemek amacı ile at satmayı durdurmuşlar buna karşılık Yen devleti ise Weileri ekonomik olarak zor duruma sokmak ipek ihracını yasaklamıştır. Bu durum ticaretin gerçekleşmesi için sadece bir metaya duyulan istenç dışında toplum, devlet çıkarlarının da buna uygun olması gerektiğini göstermek adına güzel bir örnektir. Pulat Otkan, *Tabgaçlar Toplum ve Ekonomisi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020), s. 47.

⁸⁷ Bu duruma en güzel örneklerden bir tanesi Çin'in ata sahip olmak için bozkır topraklarına doğru bir genişleme içerisinde olup aldığı bu topraklarda at meraları kurmasıdır ki bu konuya daha sonra daha detaylı değinilecektir. Chang Chun-shu, *The Rise Of The Chinese Empire*, c. 2 (University of Michigan Press, t.y.) s.77; Jonathan K. Skaff, "Tang China's Horse Power: the Borderland Breeding Ranch System", içinde *Eurasian Empires in Antiquity and the Early Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), s. 34-59.

Bölüm III

ÇİN'DE ATIN TARİHİ

Çin'de evcilleştirilmiş atın tarihi M.Ö. 3 bininci yılın sonunda atın Avrasya'dan, aşağı Mezopotamya'ya ve Çin'e yayılması ile başlamıştır.⁸⁸ At, dünya tarihinin seyrini değiştirdiği gibi Çin tarihini de bir o kadar derinden etkilemiştir. Atın varlığı meselesi Çin için o kadar önemli bir husus olmuştu ki Xi Ou-yang “ *Bir gün Gök bizden atı alırsa, memleketin askeri enstrümanı, ülkemiz yok olacaktır*”⁸⁹ demiştir. Çin'de savaş alanında atın kullanımı tarihsel gerçeklere uygun olarak öncelikle atlı arabaların⁹⁰ kullanımı daha sonrasında at üstünde sürüş ile gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Çin'de atlı arabaların ilk kullanımı arkeolojik çalışmalar neticesinde Geç Shang Dönemine denk gelen “Anyang Buluntuları” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹¹ Lakin Anyang'da bulunan atlı arabaları çeken atlara baktığımız vakit burada bulunan hayvanlar tam anlamı ile bir at olmamakla birlikte erkek at ile dişi eşeğin çiftleşmesi sonucu ortaya çıkan “hinnidir (yaban eşeği)”⁹² Shang Hanedanlığı ile başlayan Çin'de atın tarihi Çin'de belli değişimlere sebebiyet vermiştir.⁹³ Shang sonrası gelen Chou⁹⁴ hanedanlığı ile atın kullanımı daha ileri taşınmıştır. Atın, Chou sülalesi devrinde kullanımı belli alanlarda gerçekleştirmiş ve bunun sınıflandırılması yapılmıştır.⁹⁵ Atların belli alanlarda sınıflandırılıp ona göre yetiştirme politikalarına

⁸⁸ Wan Xiang, “The Horse in Pre-Imperial China” (Pennsylvania, University of Pennsylvania, 2013), s. 22.

⁸⁹ Li-Hong Gao - Da su, “The Legal System For Horse Protection İn Ancient China”, *Pàgina d'inici /Arxius* 12, sy 3 (2021), s. 29.

⁹⁰ Arabanın bir Çin icadı olmadığı ve buraya Orta Asyalı kavimler ile etkileşimi sonucu geldiği düşüncesi vardır. Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi* (Ankara: TTK, 2019), s.31; E.E. Kuzmina, *The Prehistory of the SilkRoad ed. Victor H. Mair*, University of Pennsylvania (Pennsylvania: un, 2008), s. 56.

⁹¹ Stanley J. Olsen, “The Horse in Ancient China and Its Cultural Influence in Some Other Areas”, *Proceedings of the Academy of Natural Sciences of Philadelphia* 40, sy 2 (1998).pp. 151-189.

⁹² Stanley J. Olsen, *a.g.m.*, s. 177.

⁹³ Shang hanedanlığının döneminde atın savaş arabaları neticesinde kullanımı sosyal belli değişikliklere yol açmıştır. Atın sayı olarak Çin'de Avrasya'daki ile kıyaslanmayacak kadar az ve nitelik bakımından daha kötü olduğundan mütevellit 2 tekerlekli savaş arabalarına sahip olan güçlerin belli bir statü artırımı meydana getirmiştir. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2 (Ankara: TTK, 2019), s. 41; Roel Streckx, “An Ancient Chinese Horse Ritual, Early China”, *Early China* 21 (1996), s. 47.

⁹⁴ Chou Hanedanlığının kökeni üzerine hâlâ soru işareti vardır. Bu hanedanlık döneminde kuzeyli kavimlerin öğelerinin devlet içerisinde daha çok görülmesinden dolayı bu hanedanlığı Çin değil proto-Türk(proto-Tibet) olduğu görüşler vardır. Kürşad Yıldırım, *Çin Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021), s. 47, Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi* (Ankara: TTK, 2019), s. 33.

⁹⁵ Atın belli açılardan sınıflandırmalara girilerek kullanım alanlarına göre sınıflandırılmıştır. Bunlar sırası ile 1) Damızlık atı 2) Savaş atı 3) Yol atı 4) Av atı 5) Kalitesiz Atlar 6) Ritüel atları olmuştur.

sahip olmaları bize at yetiştirmenin belli bir program dâhilinde gerçekleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Chou hanedanlığının kuzeyli kavimler ile mücadelelerinde savaş arabalarını bir şekilde kullandığını kaydedilmekle birlikte bu dönemde at daha az bulunduğundan ötürü daha çok zengin sınıfları tanımlayan arabaları çekmek için bir ritüel aracı olarak kullanılmıştır. Buna karşılık ata duyulan ihtiyaç M.Ö. 4. yüzyıl ile daha çok öne çıkmıştır.⁹⁶ Çin tarihinde savaş arabalarının kullanımının azalmasının sebebi ise dönemsel olarak at üstünde savaşmanın daha baskın gelmesinin⁹⁷ yanında savaş arabalarının engebeli coğrafi şartlara sahip yerlerde kullanımının çok zor olmasıdır.⁹⁸

Çin’de gerçekleşen atın gelişimsel kullanım tarihini anlamak için Çin hanedanları ile kuzey kavimleri arasında geçen iki bin yıllık askeri politikalar, ticaret ve siyasi ilişkiler incelenme hususunda önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁹ Çin’de M.Ö. 4. yüzyılda kuzeyli kavimlere yakın bir coğrafyada hâkim olan Chao beyliği bu yakınlığın getirdiği bir netice olarak kuzeyli kavimler ile mücadele içinde olmuştur. Chao beyliği ve kuzeyli kavimler arasında gerçekleşen bu mücadele at üstünde savaşan kuzeyli kavimlerin piyade merkezli bir orduya sahip olan Chaolar karşısında üstünlük kurmaları Chao beyliği kralı Wu-Ling’in belli reformlar yapmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda Çin’de ilk defa kuzeyli kavimlerin etkisi ile atlı

Wan Xiang, “The Horse in Pre-Imperial China” (Pennsylvania, University of Pennsylvania, 2013), s. 115.

⁹⁶ Ralph D. Sawyer, *Kadim Çin Klasikleri çev. Utku Umut Bulsum ve Pınar Erbayık* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2010), s. 251.

⁹⁷ Peter Golden, *Central Asia in World History* (Oxford: Oxford University Press, 2011), s. 11-12.

⁹⁸ Wu Tzu’da savaş arabalarının kullanımı için coğrafi şartların ne kadar önemli olduğu “Araziyi öyle ayarlamalısınız ki, atlar zorlanmasın; atlar zorlanmazsa savaş arabalarını kolaylıkla çekebilirler; savaş arabaları adamları kolaylıkla taşıyabilir; adamlar da kolaylıkla savaşabilir. Tehlikeli ve kolay zemin konusunda eminseniz, o zaman arazi atlar için hafif olacaktır. Uygun zamanlarda yem ve saman verirsiniz, atlar savaş arabalarını kolaylıkla çekeceklerdir. Dingiller iyi yağlanmışsa, savaş arabaları adamları kolaylıkla taşıyacaktır. Silahlar keskin ve zırhlar sağlamısa, adamlar kolaylıkla savaşacaklardır. İlerlemek için cömert ödülleri uygulanmalı ve güvenilir olmalıdır. Eğer bunları gerçekleştirseniz zaferin anahtarını elinizde taşırsınız” demekle vurgulamaya çalışmıştır. Buna ek olarak savaş arabalarına karşı alınacak önlemleri açıklamak için Sun Bin, “Engesiz arazilerde savaş arabalarına karşı, ağır geçilen zeminlerde süvarilere ve dar savaş alanlarında arbeletlerden korunma kalkınlarına daha çok ihtiyaç duyulur” demekle yöneticilerine savaş arabaları ve süvarilere karşı nasıl bir yol izlemeleri hakkında tavsiyeler vermiştir. Ralph D. Sawyer, *Kadim Çin Klasikleri çev. Utku Umut Bulsum ve Pınar Erbayık*, c. 2 (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2009), s. 36; Sun Bin, *Kayıp Savaş Sanatı Almanca’dan çev. Haluk Hepkon* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2013), s. 34.

⁹⁹ Herlee G. Creel, “The Role of the Horse in Chinese History”, *American Historical Review* LXX, sy 3 (1965), s. 648.

birlikler meydana gelmiştir.¹⁰⁰ Orduda gerçekleşen bu yapısal değişim pek doğal olarak ata olan ihtiyacın artmasına sebebiyet vermiştir. Chao beyliğinin gerçekleştirdiği bu reformdan sonra Çin'i ilk defa birleşmesini sağlayan Ch'in¹⁰¹ devleti de süvari kullanımını coğrafi olarak kuzeyli kavimler ile yakınlığı dolayısıyla daha güneyde yer alan devletlere nazaran daha aktif bir durumda gerçekleşmiştir.¹⁰² Aslında daha önce de belirttiğimiz gibi Ch'in öncesinde at her ne kadar savaş arabalarında kullanılmış olursa olsun daha çok ritüellerde kullanılmak için tercih edilmiştir.¹⁰³ Bu bağlamda Ch'in ve sonrasında gelen Han sülaleleri devri atın kullanımının genişlemesi ve daha çok ihtiyaç duyulması bakımından bir kırılma noktası oluşturmuştur.¹⁰⁴ Ch'in sülalesinin at yetiştirmede dönemindeki diğer devletlerden daha mahir özelliklere sahip olmasının en önemli sebebi Ch'in sülalesinin atalarından olan Feizi örneğinde olabileceği gibi Chou devletinde kraliyet at yetiştiriciliğinde görev almasıdır.¹⁰⁵ Ch'in sülalesi sahip olduğu bu bakiye ve kuzeyli kavimlerle¹⁰⁶ olan yakınlıkları ile birleştiği zaman süvari sistemine daha çok önem veren bir yapıya büründürmüştür.¹⁰⁷ Buna karşılık Ch'in devletinin kurucusu olan Shi Huang Di'nin anıt mezarında yer alan terracota askerlerine baktığımız zaman bize Çin'deki at tarihi için önemli bir referans noktası oluşturabileceğini

¹⁰⁰ Kral Wu Ling'in devreye soktuğu bu reform hareketi temelinde saldırgan amaçları desteklemekten ziyade daha çok savunma amaçlı bir istenç doğrultusunda hayata geçmiştir. Zhao devleti gerek diğer devletlere gerekse kuzeyli kavimlerin saldırılarına karşı bir bariyer oluşturabilmek için bu reform yolunu tercih etmiştir. Gerçekleşen bu yeni reform hareketi Nicolo Di Cosmo'nun tabiri ile Makyavelist bir anlayış ile hayata geçmiştir. Kral Wu Ling, insanların bu yeni reform hareketini ne kadar benimsediklerinden ziyade dışarıdan gelen saldırılara karşı bir önlem alma amacı ile hayata geçirmeye gayret göstermiştir Nicolo Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s. 134.

Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi C.II*, (Ankara: TTK, 2019), s. 41; Ahmet Taşağıl, "Türk Askeri Tarihinin Başlangıcı: Hun Ordusu", içinde *Türk Askeri Kültürü ed. Sefa Özkaya* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020), s. 151.

¹⁰¹ Ch'in beyliğinin diğer 6 beyliğe karşı üstün gelmesindeki en önemli etmenlerden biri ordu yapısı içerisinde göçebe ekipman ve taktikler kullanmasından gelmektedir. Raoul McLaughlin, *The Roman Empire and The Silk Routes* (Pen&Sword Books, 2016), s. 77.

¹⁰² Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, s. 150.

¹⁰³ Chauncey S. Goodrich, "Riding Astride and The Saddle in Ancient China", *Harvard Journal of Asiatic Studies* 44, sy 2 (1984), s. 279-306.

¹⁰⁴ Chauncey S. Goodrich, *a.g.m.*, s. 282.

¹⁰⁵ Lu Liancheng, "Chariot and horse burials in ancient China", *Antiquity*, sy 67 (1993), s. 834.

¹⁰⁶ Xiang Wan, *The Horse in Pre-Imperial China*, (Doktora Tezi, University of Pennsylvania, 2013), s. 119.

¹⁰⁷ Qin devletinde süvari yapısının daha önemli olduğunu vurgulamakla birlikte burada ordu yapılarında büyük değişikliklere gidildiğinin anlaşılması gibi bir yanlıştın önüne geçmek gerekmektedir. Bunun sebebi Qin devleti her ne kadar süvariye önceki dönemlere göre daha çok önem verse bile süvari birlikleri ordusunun genel itibarıyla %10-20 arasında bir yeri teşkil etmektedir. Ralph D. Sawyer, *a.g.e.*, s. 255.

düşünmekteyiz. Shı Huang Di'nin anıt mezarında terrocota heykelleri arasında süvarilerin oldukça az olması aslında bize Çin'de olan at azlığını¹⁰⁸ açık bir şekilde göstermektedir.¹⁰⁹ Çin'de süvari birlikleri üzerinde gerek sayı gerekse taktik anlamında yapılan devrim ise Han sülalesi devrine denk gelmektedir. Han imparatoru Wu-ti (M.Ö. 147-87) döneminde Çevik Birlikler generali Ho Ch'ü-ping'in çabaları ile daha önce Çin'de hiç teşekkül edemeyecek bir seviyede süvari ordusu¹¹⁰ teşkil edilmiştir.¹¹¹ İmparator Wu-ti kendi yaşadığı dönemin şartların münezzeh biri olmadığından mütevellit göçebe ordularını taklit yolu¹¹² ile elde edilmeye çalışılan süvari ordusunun daha küçük yapıda olan Przewalski atlarından meydana geldiğini vurgulamak gerekmektedir.¹¹³ Han döneminde süvari sayılarının arttırılması devletin belli hamleler yapmasına sebebiyet vermiştir. Han Hanedanlığı döneminde vuku bulan süvarilerin ordu yapılarında daha mühim bir yer tutması meselesini daha açık bir şekilde açıklığa kavuşturmak için Han Hanedanlığının son döneminde yaşamış olan ve son derece başarılı olmuş savaş beyi Cao Cao'yu örnek

¹⁰⁸ Qin Hanedanlığı döneminde ata verilen önemi anlamak için Qin devleti öküz ve atların beslenmesi amacı ile üreticilerle tahıl yardımında bulunmuştur. Buna ek olarak Qin devletinde, at ve öküzlerin işaretlenmesinin yanı sıra at ya da öküzün kaybolması evden bir bireyin kaybolması kadar kötü bir olay olarak nitelendirilmiştir. Bu örneklerin verilmesinin en önemli sebebi Qin devletinde at sayısının az olduğundan dolayı onları sistem içinde tutma çabasını görmekle birlikte ata verilen değeri evde yaşayan bir insan ile eşit görülmesi durumu ise az olan şeyin ne kadar kıymetli olduğunun bir göstergesi olarak algılanması gerektiğini vurgulama amacı içerisindeyiz. Steward Gordon(ed.), *Robes and Honor*, (New York, PALGRAVE, 2001), s. 26; Xiang Wan, *The Horse in Pre-Imperial China*, (Doktora Tezi, University of Pennsylvania, 2013), s. 120-122.

¹⁰⁹ Ertuğrul Ceylan, "Çin'in Yer Altı Ordusu", içinde *Çin Medeniyeti: Tarih, Kültür, Edebiyat, Felsefe ed. Gonca Ünal Chiang, Fatma Erem Ceylan ve Ertuğrul Ceylan* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2018), s. 192; Xinru Li, "Silk Robes And Relations Between Early Chinese Dynasties And Nomads Beyond The Great Wall", içinde *ROBES and HONOR ed. Stewart Gordon* (New York: Palgrave, 2001), s. 26.

¹¹⁰ Çünkü Han hanedanlığında kullanılan savaş atlarının ortalama boyutları 140 cm olan küçük atlardan teşekkül eden bir yapıda idi. Muller Shing, "Horses Of Xianbei, Pferde in Asien: Geschichte", *Handel und Kultur*, 2009, s. 187.

¹¹¹ *Han Hanedanı Tarihi* çev. Ayşe Onat, Sema Orsoy Konuralp Ercilasun, (Ankara: TTK, 2020), s. 26; Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, s. 150; Wolfram Eberhard, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹² Tarihsel süreçte bozkırda kullanılan süvari tarzları, Çin'deki süvari yapısını sürekli şekilde etkilemiştir. Örnek vermek gerekirse Toshio Hayashi, Hun ve İskitlerin neden üzeniği kullanmaya ihtiyaç duymadıkları sorusuna onların kullandıkları atların boyutlarına bakarak bir cevap vermeye çalışmıştır. Bu bağlamda Hun ve İskitlerin atlarına baktığımız vakit daha küçük bir yapıya sahip olan ve boyları yaklaşık 135 cm olan Przewalski atlarını kullandıklarını görmekteyiz. Bu tip küçük atların kontrolü için üzeninin çok büyük bir gereklilik olmadığının vurgusunu yapan Toshio Hayashi bu ahvâlden mütevellit üzeninin kullanılmasına gerek olmadığını öne sürmüştür. Hun ve İskitlerin karşılaştıkları bu durum Çin'deki Han hanedanlığı için de aynı şekilde geçerli bir sav olarak karşımıza çıkabilir diye düşünmekteyiz. Çünkü Han hanedanlığında kullanılan savaş atlarının ortalama boyutları 140 cm olan küçük atlardan teşekkül eden bir yapıda idi bundan mütevellit üzenin kullanımına ihtiyaç duymamışlardır. Toshio Hayashi, "Development of saddle and stirrups", içinde *Research Centre for Silk Roadology*, 1997; Muller Shing, "Horses Of Xianbei, Pferde in Asien: Geschichte", *Handel und Kultur*, 2009.

¹¹³ Shing Muller, *a.g.m.*, s. 187.

göstermek bize konu için iyi bir izdüşümü sağlayacaktır görüşünü taşımaktayız. Cao Cao (M.S. 155-220) M.S. 200-220 arasında Çin'in kuzeyinde hâkimiyet kurmuş olan bir savaş lordudur.¹¹⁴ Cao Cao'yu diğer savaş lordlarından ayıran en büyük özellik ise kendisinin ordu yapısının daha çok süvarilere ağırlık vermesinden kaynaklıdır. M.S. 207 yılında Cao Cao, Beyaz Kurt Dağı savaşında bir bozkır kavmi olan Wuhuanları yenmiş ve onları kendi ordusu içerisinde ikame ettirmiştir.¹¹⁵ Cao Cao'nun gerçekleştirdiği göçebelerin Çin ordusu içerisinde yerleştirilmesinin ilk örneği bu olmasa bile kendisi döneminde gerçekleşen iç savaşta ordu yapısı içerisinde gerçekleştirmiş olduğu bu atılım ile diğer savaş lordlarına karşı üstünlük sağlamıştır.¹¹⁶

Süvari tarzı orduların daha çok kullanılması durumu Çin'de belli teknolojik atılımlar atılmasına ve benimsenmesine yol açmıştır. Bu teknolojik atılımlardan en önemlilerinden bozkırdan gelen üzengi¹¹⁷ ve onun sayesinde gelişen zırhlı süvari sınıfıdır.¹¹⁸ Jin hanedanlığı (M.S 266-420) kendi varlığını devam ettirmek için süvari merkezli ordu yapısına sahip olan göçebelerden yardım almıştır. Hanedanlığın, göçebelerden sağlamış olduğu bu yardım kendi içerisinde bir teknoloji transferi ve o teknolojinin daha aktif kullanılmasına sebebiyet vermiştir. Göçebeler ile kurulan bu geniş ortaklık Çin topraklarında üzeninin artık daha yaygın bir şekilde kullanılmasına ön ayak olmuştur.¹¹⁹ Tarihte bilindiği üzere bir teknoloji transferini gerçekleştirmek onun tarihsel süreçte de aynı durumda kalmaktan ziyade bir canlı varlık gibi gelişim göstermesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Sui hanedanlığı ve onun akabinde Tang döneminde savaş taktiklerinde de geçmişten beri devam eden

¹¹⁴ Cao Cao, fiilen başa geçmemiş olsa bile kendisi imparator sekreteri görevi altında başa kukla bir imparator olan "Xian"ı geçirmiş ve buna mukabil perde arkasından devleti yönetmeye gayret göstermiştir. Ryan Hackney, "Cao Cao", içinde *China at War ed. Xiaobing Li* (Oxford: ABC-CLIO, 2012), s. 27.

¹¹⁵ Julian Romane, *a.g.e.*, s. 199

¹¹⁶ Üç krallık döneminde Wei-Cao Cao- krallığı diğerlerinden ayıran en büyük özelliği süvarilere sahip olmasıdır. Buna karşın Wu krallığını kendini savunmak için nehir savunmasına Shu krallığı ise dağların onlara sağladığı avantajlara sahip olmuştur. Julian Romane, *a.g.e.*, s. 199.

¹¹⁷ Üzengi at üzerinde sürücüye daha rahat bir sürüş deneyimi sağlamanın ötesinde daha stabil bir şekilde sürüş sayesinde gerek ok gerekse mızrak kullanımda büyük rahatlık sağlamıştır. Mızrak ile saldırıda gerçekleşen geri tepme noktasında sürücünün at üzerinden düşmesi gibi olayların vuku bulması üzeninin mızrak saldırısı sırasında çıkan enerjinin doğru bir şekilde emmesine olanak sağlamıştır. Albert Dein, "The Stirrup And Its Effects on Chinese Military History", *Ars Orientalis* 16 (1986), s. 36.

¹¹⁸ Nikolay Kradin, "Cavalry and Empires", içinde *The Encyclopedia of Empire*, 2016, s. 1-5.

¹¹⁹ Julian Romane, *a.g.e.*, s. 199.

karşılıklı etkileşimlerin sonucunda askeri anlamda belli değişimler meydana gelmiştir. Sui İmparatoru Yang Su, Türklere karşı giriştiği mücadelede Çin’de eskiden beri kullanılan savaş taktiklerini¹²⁰ bir kenara bırakmak suretiyle süvari safları oluşturarak göçebe ordulara karşı bir mücadele içerine girmeyi tercih etmiştir. ¹²¹ Sui Hanedanlığı döneminde gerçekleşen bu askeri atılım her ne kadar önemli gibi dursa bile Çin ordularının sahip olduğu hantal yapı tam olarak ortadan kalkmamıştır. Bozkır orduları, Çin orduları daha kendilerine gelmeden gerçekleştirmiş oldukları askeri harekâtları sonlandırıp geri dönme zamanına sahiplerdi.¹²² Bu durumun farkına varan Tang Hanedanlığı kurucusu olan Kao-tsu Çin ordularının hantal bir yapıda olduğunu dile getirmiş¹²³ ve kendisinden sonra gelen halefi Li Shi Min bu durumu ortadan kaldırmak için 626 yılında bu minvalde askeri anlamda önemli reformlar gerçekleştirmiştir.¹²⁴ Li Shimin, kendisinden önce gelenler –Sui vs.- gibi ağır teçhizatlı bir süvari sistemini tercih etmektense göçebelerin kullandığı “hafif süvari” dediğimiz sistemi kullanmayı tercih etmiştir.¹²⁵ Li Shi Min’in gerçekleştirmiş olduğu reformlar neticesinde, saray çevresinde askerler ok atma talimi yapmış ve ayrıca at üstünde savaş talimi yaparak askeri yeteneklerini geliştirecek fırsatları elde etmişlerdir. Li Shi Min, bu reformu gerçekleştirmedeki amacını;

“Eski zamanlardan beri, Çin’in ve Türklerin yükseliş ve düşüş dönemleri vardı. Xuan Yuan, eski zamanların büyük imparatoru, büyük bir savaşçı idi. O, Türkleri kuzeye sürdü. Chou Hanedanı Kralı Xuan Türkleri Taiyuan’da yeni fakat Han imparatorları, Jin ve Sui hanedanları askerlerini iyi bir şekilde talim etmediler. Türkler geldiği zaman onların saldırılarına karşı koyamadılar ve birçok Çinli, Türkler tarafından öldürüldü. Şimdi ben paramı saraylar yaptırmak için harcamayacağım. Köylülerin hayatlarına mesut bir şekilde

¹²⁰ Bu konu hakkında Liu Mau-Tsai, Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri kitabında “Çinli generaller T’u-küe’lere karşı savaştıklarında yabancı atlıların yıldırım gibi çıkışlarından korkuyorlardı, bu nedenle savaş arabalarını, piyadeyi ve atlıları karışık bir biçimde bulunduruyor, engeller oluşturuyor ve kare biçiminde diziliyorlardır, bu karenin ortasında ise atlılar yer alıyordu” diyerek aslında bize Çin ordularında kullanılan süvarilerin sahip olduğu en büyük avantaj olan hareketlilik ilkesini tam olarak kullanamadıklarını göstermektedir. Liu Mau- Tsai, a.g.e., s. 577.

¹²¹ a.g.e., s. 577.

¹²² a.g.e., s. 579.

¹²³ a.g.e., s. 579.

¹²⁴ Tang döneminde meydana getirilen bu yeni hafif süvari birliklerinin konumlandırılması konusunda Ordos bölgesi önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü bu coğrafyanın at yetiştirmek için oldukça verimli olan toprakları Li Shimin’i burada bir üs kurmaya itmiştir. Lakin 682-83 döneminde Türklerin is.anı sırasında bu bölge-Feng Chou- saldırı altında kalmış ve İmparatoriçe Wu Zetian’ın yanlış politikaları neticesinde 708 yılına kadar terkedilmiştir. Arthur Waldron, The Great Wall Of China, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), s. 66.

¹²⁵ Mark. Edward Lewis, *China’s Cosmopolitan Empire* (London: Harvard University Press, 2009), s. 150.

yaşamısına izin vereceğim. Askerlerim ok atmada ve at binmede iyi bir şekilde eğitim görmelidir. Türklerin saldırılarına karşı her zaman tetikte olmalıyız ve zaman geldiğinde yenilmez olacağız. Savaş geldiği zaman ordumu bizzat komuta edip işgalcilere karşı mücadele içerisinde olacağım. Umarım Çin Halkı mutlu bir yaşam sürer.”¹²⁶

Diyerek dile getirmiştir. Li Shimin’in bu yapıyı tercih etmesindeki en büyük sebep ağır teçhizatlı süvarilerin daha ağır ve yavaş olduğundan dolayı göçebe ordulara karşı belli konularda dezavantaja sahip olmasıdır.¹²⁷ Bundan dolayı Li Shimin, göçebe tipi bir süvari sistemi meydana getirerek daha hızlı ve hareketli bir ordu kurmak suretiyle Tang ordularının sahip olduğu gücü daha da yükseltmiştir.¹²⁸

At, Shang döneminde daha çok ritüel için kullanılan savaş arabaları zaman geçtikçe hayatın daha çok içerisine girmiş ve Han döneminde süvari sisteminin yüksek entegrasyonu ile ata duyulan talep artmıştır. Çin’de at sayısının bu kadar az olması ve artan talebin yanı sıra belli koşullar neticesinde devletin kurgulamış olduğu birçok politikayı tetiklemiş olmakla beraber bu politikaları anlamak için öncelikle neden böyle bir ortama ihtiyaç duyulduğunu anlamak gerektiğini düşünmekteyiz.

3.1. Çin hanedanlarının At Politikalarını Etkileyen Etmenler

Çin’deki hanedanlarının at politikalarını anlamak için öncelikle bu politikaları nelerin tetiklediğine bakmak gerekmektedir. Bunlar kanımızca otlak, göçebe orduların baskınlık, egemenliği ve Çin’in emperyal güç olma isteği olmak üzere üç temel üzerine inşa edilebilir. Toplumların elde edilmesi için uğraştıkları herhangi bir malı elde etmek için başvuracağı ilk yöntem onu üretmek olacaktır lakin bu durum elde bulunan şartlar neticesinde şekillenecek bir durumdur. Bu bağlamda Çin’in at üzerine kurduğu politikaları etkileyen ilk etmen olarak sahip olduğu coğrafi koşulları gösterilebilir. Nitekim devasa nüfuslara ev sahipliği yapan ve esas ekonomik girdileri tarım üzerinde şekillenen toplumlarda at¹²⁹ beslemek büyük bir sorun teşkil etmektedir.¹³⁰ Önceki bölümlerde de değindiğimiz üzere atın sağladığı avantajlardan

¹²⁶ Hing Ming Hung, *Li Shi Min, Founding The Tang Dynasty* (New York: Algora Publishing, 2013), s. 240-241; Wang Zhenping, *Tang in Multi-Polar Asia* (University of Hawai Press, 2013), s. 31.

¹²⁷ Bkz dipnot 104.

¹²⁸ Mark. Edward Lewis, *a.g.e.*, s. 150.

¹²⁹ Burada at kelimesini kullanmaktan kastımız bu devletlerin ata sahip olmadığı anlamına gelmemekle birlikte ancak askeri ihtiyaçları karşılayacak nitelik ve nicelikte bir sayıya sahip olmadıklarını vurgulamaktır.

¹³⁰ Jos Gommans, *Warhorse and post-nomadic empire in Asia*, c. 1000-1800, Kern Institute: Department of Indian and Tibetan Studies, Leiden Üniversitesi, s. 8.

yararlanmak için otlak bahsi önemli bir yere sahiptir. Çin gibi büyük tarım devletlerinin at gibi büyük bir avantaja sahip olmalarının önündeki en büyük engel tarım alanlarının meraya dönüştürülüp at beslenmesi amacı ile mi kullanılmasının getireceği nüfusu besleme problemi olmuştur.¹³¹ Büyük tarım devletlerin sahip oldukları bu sorun onları başka yöntemler kullanmak suretiyle sahip oldukları ihtiyaçları giderme yoluna gitmektedir. Bu durumu en iyi şekilde anlamak için “üretim imkânları eğrisini”¹³² kullanmanın faydası olacağını düşünmekteyiz. Çünkü Çin’de oluşan tarımsal üretim ve at yetiştiriciliği arasında önemli bir bağ vardır. Eğer Çin’de bulunan hanedan elinde bulundurduğu topraklar üzerinde bir at yetiştirme politikası gütmeye çalışır ise bu onun elinde bulundurduğu tarım alanlarının azalmasına yol açacak ve beslemesi gereken toplumu zor bir duruma sokacaktır. At üretimi ve tarımsal üretim arasında oluşan bu negatif eğri yüzünden tarım yapma potansiyellerinden vazgeçmek istemeyen hanedanlar bu sorunu gidermek için kuzeyde bulunan at yetiştirmek için ideal olan toprakları ele geçirmek suretiyle hem önemli bir hayvan olan ata sahip olmak hem de tarım yapma potansiyellerinden kayıp yaşamamak istemişlerdir.¹³³ Yukarıda da bahsini geçirdiğimiz gerek kuzeyli kavimler ile vuku bulan gelişmeler gerekse otlak bahsinde de değindiğimiz üzere bu şartlar Çin hanedanlarının oluşturdukları at politikalarını etkilemiştir.

Çin’in at politikasını etkileyen ikinci etmen göçebe orduların baskınlığı ve egemenliğidir. Çin tarihinde atın kullanımı üzerinde gerçekleşen yöntemlerde dönemsel olarak farklılıklar meydana geldiğini vurgulamıştık. Bu bağlamda Chou hanedanlığının savaş arabalarını daha aktif bir şekilde kullandığını gösteren¹³⁴

¹³¹ Denis Sinor, *Horse and Pasture in Inner Asia History*, Oriens Extremus, Dezember 1972, Vol. 19, No. 1/2 (Dezember 1972), s. 174; Herlee G. Creel, *The Role of the Horse in Chinese History*, American Historical Review, 1965, s. 669.

¹³² Erdal Gümüş ve Mehmet Şişman, *Eğitim Ekonomisi ve Planlaması*, Ankara, Pagem Akademi, 2014, s. 6.

¹³³ Bu konuya ek olarak Çin’in güney bölgelerinde yetiştirilen atlar hem nitelik hem de nicelik bakımından kuzeyin sahip olduğu seviyede olamamışlardır. Güney’deki at yetiştiriciliğinin gerek nicel gerekse nitel anlamda istenilen seviyede olmaması hanedanları at yetiştirmek için daha verimli topraklar bulmaya yöneltmiştir. Buna ek olarak savaşların kazanılması için atların kaliteli olması gereklidir belirttiğimiz üzere güney topraklarında yetişen atlar savaş için uygun olmadığı için Tang’ın savaş alanında kullanımına tam anlamı ile uygun değildi. 丁君涛, 唐代官营养马业的盛衰, 南都学坛(人文社会科学学报), 2019, s. 31; 王晓燕, 关于唐代茶马贸易的两个问题, 中央民族大学学报, 2002, s.44.

¹³⁴ Bu bağlamda Chou Hanedanlığının savaş arabalarını kullandığını gösterecek bir örnek verecek olursak Shang Hanedanlığını yıkılışını gerçekleştiren Mu çölü kıyısında gerçekleşen savaşa bakmak

olduğunu bilmekle birlikte bu hanedan döneminde at yetiştirme daha çok ritüelleri gerçekleştirmek için yapılmıştır ki bu durum sonraki yüzyıllarda değişime uğramıştır.¹³⁵ Atın kullanımında böyle bir değişime gidilmesindeki sebepler arasında göçebe (süvari merkezli) orduların Çin'in yaya merkezli ordularına karşı büyük bir dominasyona sahip olmasıdır. Çin'de atın tarihini anlatırken de süvari sisteminin Chao-Kral Wu Ling- devleti tarafından kuzeyli kavimlerin etkisi ile ortaya çıktığını önceki bölümde dile getirmiştik. Göçebe ordular, yapıları itibarıyla yerleşiklerin sahip olduğu piyade merkezli ordulara nazaran daha hareketli bir yapıya sahip olduğundan dolayı belli avantajlara sahiptir.¹³⁶ Çin'deki ordu yapısı piyade merkezli olduğundan dolayı göçebe ordularını yakalamaları oldukça zor bir durum teşkil etmiştir. Bu durum hakkında Çin kaynakları Türklerin şimşek kadar hızlı bir şekilde saldırdıklarını, gerektiği durumda çekilmekten utanmayacaklarını ve yenilgiden utanmadıklarını kaydetmişlerdir.¹³⁷ Türklerin ve göçebe orduların bu kadar hızlı bir yapıda olmaları onları piyade merkezli Çin ordularına karşı büyük bir avantaja sahip olmalarına sebebiyet vermiştir. Bundan dolayıdır ki Çin'de süvari reformu gerçekleşmiş ve bu reform sonucunda ata duyulan ihtiyaç artmıştır.

gerekmektedir. Bu savaş öncesinde Chou Kralı askerlerine seslenirken atlı birliklere de seslenmiştir ki buradan ordu yapısı içerisinde atlı birliklerin belli bir önemi olduğunu anlamış olmaktadır diye düşünmekteyiz. *Shu Jing* çev. Martin Plamer, Jam Ramsay ve Victoria Finlay (London: Penguin Books, 2014), s. 89.

¹³⁵ Xiang Wan, *The Horse in Pre-Imperial China*, (Doktora Tezi, University of Pennsylvania, 2013), s. 127.

¹³⁶ Ahmet Taşağıl, *Türk Askeri Tarihinin Başlangıcı: Hun Ordusu*, Türk Askeri Kültürü ed. Sefa Özkaya, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020), s. 143.

¹³⁷ Göçebe kuzeyli kavimler ile Çin askeriyesi arasındaki farkı daha iyi anlamak için Çin vezirinin İmparator'a Ordu reformu için sunduğu rapora bakmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz. Bu raporda vezir "...Şimdiki Hunların yurdu ile savaş taktikleri ise, Çin'den büsbütün ayrıdır. (Hunların ülkesinde) inilip çıkılan dağ yamaçları, girilip çıkılması gereken dar boğazları uçurumların kıyılarından giden çok tehlikeli yollar vardır. Bu boğaz ve geçitlerden Çin atlıları geçemez! ... Hunlar at üzerinde dörtnala giderlerken bile, ok atabilir ve yay kullanabilirler. Çinli atlar bunu yapamaz... Hunların hareket üstünlüğü: " Hunların savaş taktikleri, bizimkinden oldukça ayrıdır. (İnsanı) şaşırtan bir hız ile en yalçın dağlara tırmanır ve aşağıya inerler. Seller ile en derin ırmakları, (elbise ile) yüzüp geçerler. Rüzgârlara, yağmurlara, açlığa ve susuzluğa dayanırlar. Her türlü arazide hiç durmaksızın, zorlu yürüyüş yaparlar. Onların atlıları, en dar yarıklardan bile geçmeye alışıktırlar" demekle bize Çin ve göçebe orduları arasında farkı çok net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Buna ek olarak Sih-ma Ch'ien Hun ve Çin orduları arasındaki farkın sebebini "Çin'in coğrafi yerleşimi, iklimi ve rölyefleri ile Orta Asya'nın coğrafi şartları farklı olduğu için, Çinliler Hun bozkırlarında yaşayamazlar. Hunlar da Çin'de yaşayamazlar. Bu yüzden insanlar, kendi yaşam tarzlarına uymayan farklı landşaft ve halklara sahip ülkeleri fethedemezler" diyerek iki ordu yapısının temeldeki farklarına doğru bir yaklaşım ile değinmeye çalışmıştır. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi C.I*, (Ankara: TTK, 2019), s. 371-373; Wang Zhenping, *Tang in Multi-Polar Asia*, University of Hawai'i Press, 2013, s. 13 Lev N. Gumilev, *a.g.e.*, s. 20.

Çin hanedanlarının at politikalarını etkileyen üçüncü etmen ise emperyal bir güç haline gelme isteğidir. Bu anlamda ilk olarak Çin’de ilk defa bir birleşme sağlayan -6 beyliği yenmek suretiyle sırasıyla Ch’i, Yen, Ch’u, Chao, Han, Wei- Ch’in-¹³⁸ Qin devletini saymak gerekmektedir. Qin devleti, M.Ö. 215 yılında General Mengtian kumandasında Hunlara kalkılmış olduğu seferlerinde ana hedef olarak Ordos’u seçmiştir.¹³⁹ Qin devletinin burayı seçmesinin en büyük sebeplerinden biri Ordos’un Hunların otlakları arasında olmasından dolayı bu coğrafyayı ele geçirmek suretiyle Hunların bir kolunu kesmek olmuştur.¹⁴⁰ Çin’in dış dünya ile temaslarını sağlayan hanedanlık olan Han sülalesi devrinde ise Çin emperyal bir güç olmak için adımlar atmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Wu-ti kendi haleflerinin aksine Hunlar ile hediye ya da evlilik yolu ile anlaşma yolunu¹⁴¹ tercih etmemiş bunun yerine Hunlara karşı ittifak arayışlarına girişmiş-Chang Ch’ien’in seyahati- bu durum Çin’in dışarı dünyayı tanımasına sebebiyet vermiştir. Çin’in dış dünya ile tanışmış onları bu dünyaya doğru genişlemeye doğru itmiştir. Bu durumun neticesinde Han devleti, M.Ö. 119’da ilk defa savaşı Hun topraklarına taşıyarak haleflerinin önceki davranışlarının ötesinde bir davranış içerisinde bulunmuştur.¹⁴² Hunların topraklarına taşınan bu savaşta Han devleti çok sayıda at kullanarak Hunlara karşı büyük bir galibiyet kazanmıştır. Bu durumun sonrasında Hunların yavaş yavaş zayıflaması ile Orta Asya’ya hâkim olma emellerine yönelen Çin burada bulunan değerli atları sahip olmak için seferler düzenlemiştir.¹⁴³

Çin’in yeteri kadar otlağa sahip olamaması ve buna ek olarak tarıma dayalı bir nüfusa dayalı olması, göçebe baskınlığı ve Çin’in emperyal istekleri at politikalarını

¹³⁸ Pulat Otkan, *Hunlar* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018), s. 64.

¹³⁹ Ordos bölgesi Hunlar için hem otlak anlamında bir öneme sahipken buna ek olarak ok ve yaylarını yaptıkları ağaçlarda bu bölgede yer almaktaydı bu anlamda Ordos’un zapt edilmesi Ch’in için hem düşmanını zayıflatmak hem de kendileri için kazançlı bir bölgeye sahip olma anlamına gelmekteydi Lev Gumilev, *Hunlar* çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge, 2013), s. 72; Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, c. 2 (Ankara: TTK, 2019), s. 106.

¹⁴⁰ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.* s. 107.

¹⁴¹ Mo-tu’nun, Han imparatoru Kao Ti’yi kuşatma altına aldıktan sonra imzalanan anlaşma yolu ile Çin’in Hunlar ile dönürlük bağları sağlaması ve buna ek olarak her yıl ipekli kumaş vs. metaların Hunlara verilmesi. Konuralp Ercilasun, *Türk Tarihinde Hunlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), s. 51.

¹⁴² Konuralp Ercilasun, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁴³ Hunların M.Ö. 127-111 arasında Yukarı Moğolistan’a doğru püskürten Han devleti burada daha kalıcı olmak için askeri prefektürler kurmak suretiyle daha kalıcı bir hale gelmeyi amaçlamıştır. Buna ek olarak Orta Asya’daki Fergana atlarına sahip olmak için seferler düzenlemişlerdir. Rene Grousset, *The Empire Of Steppes* eng çev. Naomi Walford (New Jersey: Ruthers University Press, t.y.), s. 35.

derinden etkilemiştir. Bu bağlamda bu üç temel birbirinden bağımsız olmamakla, birlikte okunduğu takdirde politikaların altyapısını ve nasıl teşekkül ettiğini anlama yolunda araştırmacılara yardımcı olacaktır diye düşünmekteyiz.

3.1.1. At Yetiştirmek İçin Kurulan Çiftlikler Üzerine Örnekler

Çin’de kurulan at yetiştirmek için kurulan çiftlik sistemini anlamak için öncelikle bu politikayı hangi koşulların meydana getirdiğine bakmak gerekmektedir. Çin’de atın tarihsel süreçteki gelişimine baktığımız vakit Ch’in ve Han sülaleleri döneminde bir kırılma meydana geldiğini dile getirmiştik. Çin’de meydana gelen bu kırılmanın en önemli sebeplerinden bir tanesi M.Ö. 200 yılında meydana gelen ve Han İmparatoru Kao-tsu’nun kuşatma altına alınması ile sonuçlanan savaş olmuştur.¹⁴⁴ Hunların, Han hanedanlığına karşı ele geçirdikleri üstünlük Han hanedanlığı tarafından belli önemler alınmasına sebebiyet vermiştir.¹⁴⁵ Çünkü Han imparatoru Kao-tsu her ne kadar kuşatmanın kaldırılması sonucunda sağ salim geri dönmüş olsa bile meydana gelen bu durum Han hanedanlığı için büyük bir ulusal bir sorun haline gelmiştir.¹⁴⁶ Han hanedanlığının Hunların akınlarına karşı aldıkları uzun vadeli bir politika ise savaşı kendi sınırlarından çıkarmak için Hunların sahip olduğu mobilize süvari birliklerini teşekkül etmek olacaktır.¹⁴⁷ Han hanedanlığının, Hunları durdurmak ya da Batı bölgelerine doğru genişlemek için sahip olduğu atlardan çok daha fazlasına ihtiyacı olmuştur. Buna mukabellen Han hanedanlığı, bu politikayı hayata geçirebilmek için günümüz Kansu ve Mançurya’daki An-tung (Ek-1) gibi bölgelerde devlet çiftlikleri kurarak at ihtiyacını gidermeye çalışmıştır.¹⁴⁸

Bu noktada otlakların seçimi hususuna değinmek diye düşünmekteyiz. Çünkü atlardan devletin maksimum faydayı alabilmesi için kurulan otlakların yerinin özel bir şekilde saptanması gerekmektedir. Bu bağlamda otlaklar seçilirken tarım

¹⁴⁴ Konuralp Ercilasun, *a.g.e.* s. 49; Lev. N. Gumilev, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁴⁵ Han hanedanlığı Hunlara karşı büyük bir mağlubiyet almasının ardından sınır bölgelerine aileler yerleştirmek suretiyle buradaki güvenliği arttırmaya gayret göstermiştir. Buraya yerleştirilen aileler barış zamanında bölgesel liderleri eşliğinde askeri eğitimden geçecek ve yine bu liderler tarafından savaşta kumanda edilecekti. Bu duruma ek olarak sınır bölgelerine yerleşmeyi arttırmak için Han hanedanlığı belli teşvikler sunmuştur buna karşın bölgenin savunma durumunda bir zayıflık meydana gelmemesi adına sınır bölgelerine gelen ailelerin buradan sadece devlet izni ayrılacaklarını belirtmiştir. Chun-shu Chang, *The Rise Of The Chinese Empire* cilt. II, The University of Michigan Press, s. 19-20.

¹⁴⁶ Chang Chun-shu, *The Rise Of The Chinese Empire*, c. 2 (University of Michigan Press, t.y.), s. 76.

¹⁴⁷ Ahmet Taşağıl, “Türk Askeri Tarihinin Başlangıcı: Hun Ordusu”, içinde *Türk Askeri Kültürü ed. Sefa Özkaya* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020), s. 152.

¹⁴⁸ Chun-shu Chang, *a.g.e.*, s. 77.

arazilerine olan uzaklıklarına, orada yaşayan yerel insanların bu çiftliklere girip zarar vermemesi ve pek doğal olarak atların iyi bir şekilde beslenmesi için iyi ve kaliteli otların olduğu yerler seçilmeye gayret gösterilmiştir.¹⁴⁹ Nitekim Han hanedanlığının kurmuş olduğu bu otlaklar nitekim Wu-ti döneminde Hunlara ve Batı bölgelerine yapılan seferlerde kullanılacak atların temini noktasında devlete büyük bir fayda sağlamıştır.¹⁵⁰

Han hanedanlığının temelini attığı bu çiftlik sistemi kendisinden sonra gelen hanedanlıklar devrinde de kullanılmıştır. Bunun en güzel örnekleri Tang hanedanlığında görülmüştür. Tang hanedanlığı ilk kurulduğu zaman Sui hanedanlığından kalma üç bin ve Türklerden alınan iki bin ata sahip (Tablo 3.1.) bir şekilde kurulmuştur.¹⁵¹ Tang hanedanlığının, Türklerin atlarına karşı duydukları ihtiyaç Li Yuan'ın-Tang Hanedanlığının Kurucusu- Tang tahtına giden serüveninde baş gösteren bir önemli meseleler arasında idi. Li Yuan, bu sorunu çözmek için Türkler ile işbirliği yapmaya çalışmıştır.¹⁵² Türkler, Tang hanedanlığının talep ettiği

¹⁴⁹ Otlakların seçimi hususunda Tang döneminde başlangıç yeri olarak Longyu bölgesi seçilmekle birlikte bu sistemin genişlemesiyle Hedong bölgesine doğru bir genişleme içerisinde olunmuştur. Bu bölgelerin neden seçildiği hususunda ise Hedong'un yüksek bir arazide olması ve atların doğasına uygun şartları sağlayabilmesi bu bölgenin seçilmesindeki en önemli önceliklerden biri olmuştur. Bu konuya ek olarak Yuan Hanedanlığı zamanında devletin kurduğu haralara yabancı kişilerin girmeleri yasaklanmıştır. Li-Hong Gao - Da su, "The Legal System For Horse Protection In Ancient China", *Página d'inici /Arxiu* 12, sy 3 (2021), s. 32-35

¹⁵⁰ Savaş için at yetiştirmek oldukça mühim bir konudur. Çünkü at doğası gereği savaşmak yerine kaçmayı tercih eden bir yapıda olmasından dolayı savaşlarda kullanmak için atları eğitmek zor bir iş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumdan kaynaklı olarak Çin tarihinde çiftliklerde görevli seyislerin seçilmesi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin hanedanları bu önemli işi çoğunluk ile kuzeyli kavimlerden insan ithal ederek karşılamaya çalışmıştır. Seyislerin seçimi konusunun dışında eğitilmek için seçilen atların yaklaşık %15'i savaş için kullanılabilecek seviyeye gelebilmiştir. Savaş atları dışında kalan sıradan atlar ise ulaşımında kullanılmıştır. Jonathan K. Skaff, *Tang China's Horse Power: the Borderland Breeding Ranch System*, Eurasian Empires in Antiquity and the Early Middle Ages ed. Hyun Jin Kim, Frederik Juliann Vervaeke ve Selim Ferruh Adalı, (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), s. 34-59.

¹⁵¹ Sui hanedanlığının gücünün doruk seviyesinde sahip olduğu at sayısı 100 binin üzerinde olmasına karşın devleti yıkıma götüren isyanlar neticesinde bu at sayısında gözle görülür bir gerileme olmuştur. Tang hanedanlığının kuruluşunda üç bin atın oluşu Suilerde at sayısının az olduğuna delalet eden bir durum teşkil etmemektedir. Jonathan K. Skaff, *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors*, (New York: Oxford University Press, 2012), s. 260; E. Hetzel Schafer, *Semerkand'in Altın Şeftalileri çev Serkan Acar* (İstanbul: Selenge, 2020), s.107; Herlee G. Creel, *The Role of the Horse in Chinese History*, American Historical Review, 1965, s. 665.

¹⁵² Türkler o dönemde Sui Hanedanlığına karşı çıkan pek çok isyana destek sağlamışlardır. Bu durum Li Yuan için de geçerlidir. Türkler Tang Dükü olan Li Yuan'ın kendilerinin vasalı olarak kabul ettiği taktirde yardımda bulunacaklarını söylediği vakit Li Yuan siyaset okuması açısından gayet iyi bir lider olduğundan dolayı üçlü bir plan -bu planda ikinci oğlu olan sonraki Tang İmparatoru Li Shimin önemli bir yerededir- kurmuştur. Bu plan çerçevesinde Li Yuan hem Türklerin vasalı gibi görünecek buna ek olarak Sui hanedanlığına sadık bir görünüş çizmekten geri durmadan aslında kendini yeni bir

bu yardıma iki bin at ve onlara karşı çıkanları ezmek için iki bin zırhlı süvari yollayarak karşılık vermişlerdir.¹⁵³ At sayısı olarak az olan Tang İmpratoru Li Shimin -Taizong- haleflerinin uyguladığı at çiftlikleri sistemini devreye almak suretiyle Ningxia ve Longyou bölgelerinde at çiftlikleri kurdu muştur (Ek-1).¹⁵⁴ Buna ek olarak sistem gün geçtikçe genişlemiş Hexi koridoruna (Ek-1) doğru bir genişleme içerisinde olmuştur. Tang Hanedanlığı döneminde kurulan bu çiftliklerin kurulmasının yadsınamaz bir faydası olmasına karşın ortaya konan sistemin seleflerinden ayıran ve daha başarılı olmasını sağlayan en önemli husus kurulmuş olan çiftliklerdeki atların eğitimi bahsi idi. Burada eğitim altına alınan atların eğitim, beslenme vb. modelleri Türklerin uygulamış olduğu sistem kopya edilerek uygulanmıştır.¹⁵⁵ Atları üzerinde gerçekleştirilen bu model Tang dönemi at çiftliklerinin verimini oldukça üst seviyeye çıkarmıştır. Tang hanedanlığının sağlamış olduğu bu sistem sayesinde sınırları ötesine daha rahat bir şekilde ilerleme kaydetmiştir.¹⁵⁶ Tang Hanedanlığının geçmişteki haleflerinden almış olduğu at çiftlik sistemi hanedanlığının yükseliş döneminde ordunun ihtiyacı olan at ihtiyacını yeteri kadar karşılamış ve buna binaen Tang hanedanlığı 756 meydana gelen An Lushan isyanına kadar at ihtiyacının büyük kısmını (Tablo 3.1.) bu çiftliklerden sağlamıştır.

756 Yılında An Lushan isyanının meydana gelmesi ülkeyi bir kargaşa ortamına sürüklemiş olmakla birlikte hanedanlığın kurmuş olduğu çiftlik sistemine büyük bir zarar vermiştir. Tang hanedanlığının kurmuş olduğu çiftlik sistemine An Lushan¹⁵⁷

hanedanlığı kurduracak olan yoldan sapmadan ilerleyecektir. Wang Zhenping, *Tang in Multi-Polar Asia* (University of Hawai Press, 2013), s. 17.

¹⁵³ Lev Gumilev, *Eski Türkler* (İstanbul: Selenge, 2019), s. 220; Taizong'un gerçekleştirmiş olduğu atılım kaynaklarda "At, silahlanma için çok önemli bir yere sahip idi bu yüzden devlet atları meralarda tutmaya gayret gösterdi. Erken Tang döneminde, Türklerden alınan alınmış olan 2 bin ve Sui Hanedanlığından bakiye olarak kalan 3 bin at Longyou bölgesine götürülmüş ve devlet haralarının temeli atılmıştır" şeklinde kendine yer bulmuştur. Li-Hong Gao-Da su, *a.g.m.* s. 32.

¹⁵⁴ Tang hanedanlığının kurduğu her çiftlikte yaklaşık 3-5 bin arası at yetiştirilmiştir. Jonathan K. Skaff, *a.g.e.*, 260.

¹⁵⁵ Li Li-Hong Gao-Da Su, "The Legal System For Horse Protection İn Ancient China", *Página d'inici /Arxius* 12, sy 3 (2021), s. 35.

¹⁵⁶ Jonathan K. Skaff'a göre Tang hanedanlığının İç Asya'ya doğru genişleyebilmesi için yaklaşık 60-90 bin ata ihtiyacı olmuştur ki bu sayı An Lushan İsyanına kadar Tang çiftlik sistemleri sayesinde karşılanmıştır. Jonathan K. Skaff, *Tang China's Horse Power: the Borderland Breeding Ranch System*, Eurasian Empires in Antuquity and the Early Middle Ages ed. Hyun Jin Kim, Frederik Juliann Vervaeet ve Selim Ferruh Adalı, (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), s. 34-59.

¹⁵⁷ An Lushan'ın isyanının imparatorluk haralarının zarar görmesine sebebiyet vermesindeki en büyük neden An Lushan'ın Tang imparatorluğunun ordusunun can damarı olan Kansu bölgesinin komutanlığında bir görev ifa etmesinden gelmektedir. Bu bölge saray ahırlarının ve ordunun at ihtiyacının karşılandığı bir bölge olduğundan mütevellit burada bir isyanın çıkması Tang

isyanının dışında VIII. yüzyılda yükselen bir güç olan Tibetliler büyük bir darbe vurmuşlardır. Tang orduları An Lushan isyanı ile meşgul olurken Tibet orduları Tang hanedanlığının, imparatorluk meraları olan Shanxi ve Ningxia'yı ele geçirmiştir.¹⁵⁸ Tibetlilerin Kansu (Ek-1) gibi Tang İmparatorluğunun önemli meralarını ele geçirmesi Çin şiirlerinde bile kendine yer bulmuştur. Tan Mei Ah'ın incelediği IX. yüzyılda Yuan Zhen'in kaleme aldığı “Yin Dağı Rotası” şiirinde Tang hanedanlığının barış zamanında Tibetlilerin aldığı bölgelerde yaklaşık 700,000 bin at yetiştirdiğini¹⁵⁹ vurgulamasının ardından İmparatorluğun tekrar yükselmesi için bu topraklara tekrardan sahip olunmasını vurgulamıştır.¹⁶⁰ Lakin Tang imparatorluğu, An Lushan isyanı sonrası çiftlik sistemini önceki verimlilik seviyesinin üstüne çıkarmak bir yana yakın bir düzeye çıkartamamıştır. Tang Hanedanlığının içinde bulunduğu bu durum onları başka politikalar üzerine çalışmalarına sebebiyet vermiştir.

Han Hanedanlığı döneminde imparator Kao-tsu'nun kuşatılması gibi bir sonuçla neticelenen bir savaşın ardından Çin'de ortaya çıkan at çiftlikleri politikası Tang döneminde- An Lushan isyanına kadar olan süreçte- zirve noktasına ulaşmış (Tablo 3.1.) ve devletin sağladığı başarılar ile at çiftliklerinin sayısı bir paralellik içerisinde olmuştur. Bu yüzden At çiftlikleri politikası hem Çin tarihi hem de Türk tarihi açısından araştırmacılar için çok önemli bir noktaya ışık tutmaktadır diye düşünmekteyiz.

Tablo 3.1. Yıllara Göre Tang Hanedanlığındaki At Stokları

Yıllar	Bütün hayvan sayısı	At	Kısrak	Tay
M.S. 590	-	100,000+	-	-

imparatorluğunun at çiftlikleri politikasına yıkıcı bir darbe vurmuştur. John Keay, *Çin Tarihi çev. Neşe Kars Tayanç ve Dinç Tayanç*, (İstanbul: İnkilap Yayınevi, 2011), s. 273.

¹⁵⁸ John Keay, *Çin Tarihi çev. Neşe Kars Tayanç ve Dinç Tayanç* (İstanbul: İnkilap Yayınevi, 2011), s. 280.

¹⁵⁹ Tan Mei Ah, “Exonerating the Horse Trade for the Shortage of Silk: Yuan Zhen’s “Yin Mountain Route”, *Journal of Chinese Studies* 57 (2013), s. 70.

¹⁶⁰ Tan Mei Ah, *a.g.m.*, s. 74.

M.S. 618	-	5,000	-	-
M.S. 650	-	706,000	-	-
M.S.713	318,000	240,000	-	-
M.S. 725	766,000	430,000	-	-
M.S.731	-	440,000	-	-
M.S. 753	-	319,387	133,598	185,789
M.S.754	605,603	319,387	125,712	200,080
M.S. 762	-	30,000	-	-
M.S.804	9,500	5,700	-	-
M.S. 819	-	3,200 ya da 3,300	-	-
M.S.837	-	7,000	-	-

Tablo 3.1. J.K. Skaiff'ın Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors kitabından alınmıştır.

3.1.2. Çin'in At Temin Etme Amaçlı Seferleri

Dünya üzerinde gerçekleştirilen bütün politik hamleler tek bir nedenselliğe dayalı olmaktan ziyade pek çok koşul ve ihtiyacın birleşiminin bir ürünü olarak hayata geçirilmiştir. Çin hanedanlarının at politikaları doğrultusunda gerçekleştirmiş olduğu seferlerin de bu bağlamda sadece at üzerinden okunması yanlış olmakla birlikte nedenleri arasında kabul edip okumanın daha doğru olacağını fikrini taşımaktayız. Bundan mütevellit Hun-Çin ve Türk-Çin arasında geçen mücadelelere bakarken at politikasını daha çok göz önünde bulundurarak lakin buna karşın diğer etmenlerden de söz etmek suretiyle bir anlatım içerisinde olmak gayreti içerisinde olacağız.

Çin hanedanlarının kuzeyli kavimler ile mücadelesi Chou hanedanlığı döneminde başlamış olsa bile önceki bölümlerde de defaatle dile getirdiğimiz üzere Ch'in ve

Han hanedanları döneminde atın kullanım alanının daha çok gelişmesine bağlı olarak iki kuvvet arasındaki mücadeleler daha sert bir şekilde cereyan etmiştir. Ch'in hanedanlığının, at politikası neticesinde okunabilecek ilk hamlesi M.Ö. 215 yılında Ch'in İmparatoru Shi Huang Di'nin emri ile General Meng Tian komutasında Hunların sahip olduğu Ordos bölgesine yapılan sefer ile gerçekleştirilmiştir.¹⁶¹Burada Türk- Çin ilişkilerinde Ordos bölgesi üzerinde gerçekleşen mücadeleye ayrıca değinmek gerekmektedir. Çünkü Ordos Bölgesi hem ekolojik açıdan hem de sahip olana verdiği siyasi ve ticari üstünlükten dolayı iki toplum arasında elde edilmek istenen bir yer olmuştur. Bu bağlamda Arthur Waldron, Ordos bölgesinin önemini vurgulamak için Orhon- Tarım Havzası- Ordos bölgelerini kritik ve elinde olanın fayda sağlayacağı bir üçgen olarak nitelendirmiştir. Buna ek olarak Larry Mosses'e atıfta bulunmak suretiyle bu üç bölgeden ikisine sahip olan toplumun bozkır bölgelerinde hâkimiyet sağlayabileceğini belirtmiştir. Ordos bölgesinin Çin haricinde bir toplumun elinde olması Çin'in güvenliği için oldukça önemli bir tehdit taşımaktadır ki nitekim Ming hanedanlığı döneminde Moğolların bu bölgeye yerleşmesi Mingleri oldukça tedirgin eden bir durumu tetiklemiştir. Bundan dolayı Ordos bölgesi sadece sahip olduğu ekolojik artıların- göçebeler için atlarını iyi bir şekilde otlatabilecekleri verimli bir alan çünkü iyi bir at sadece iyi otlaklarda yetişebilir- yanı sıra pek çok etmen sayesinde Türk-Çin ilişkilerinde oldukça önemli bir yere sahiptir.¹⁶²Ch'in mparatorun emri ile General Meng Tian 300.000 bin askeri ile kuzeye doğru Hunlar üzerine bir sefere çıkmış ve bu sefer neticesinde Sarı nehrin güney kısmını Hunlardan almıştır.¹⁶³ Hunların Ordos

¹⁶¹ Bu seferi salt at politikası üzerinden okumak yanlış bir yöntem olmakla birlikte harekâtın sebepleri arasındadır. Bu sefer genel itibari ile Hunların sahip olduğu Ordos bölgesini ele geçirmek suretiyle Hunların önemli otlaklarından birine sahip olmak amacının yanı sıra bu bölgeden Ch'in topraklarına doğru gerçekleştirilen akınların önünü kesmeyi amaçlamıştır. Buna ek olarak gerçekleştirilen seferin amacı Çin kaynaklarında daha farklı bir şekilde gösterilmiştir. Shi Ji'de bu seferin sebebini İmparator Shi Huang Di'nin kuzey bölgelerini teftişe çıktığı sırada karşısına Yen yerlisi olan Usta Lu'nun imparatora karşı "*Ch'in hanedanlığı Hular tarafından yok edilecektir*" demesi gösterilmiştir. Bunu duyan imparator Meng Tian'i görevlendirerek Hunlar üzerine bir sefere yollamıştır. Sima Qian, *Records Of Grand Historian: Qin Dynasty* çev Burton Watson, (New York: Colombia University Press), s. 83, Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 260.

¹⁶² Arthur Waldron, *The Great Wall Of China*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), s. 62-64; Julian Romane, *a.g.e.* ,s. 197; Yihong Pan, "The Sino- Tibetians Treaties in Tang Dynasty", *T'oung Pao*, 1992, s. 136.

¹⁶³ Qian Sima, *Records Of Grand Historian: Qin Dynasty* çev Burton Watson (New York: Colombia University Press, t.y.), s. 275.

gibi değerli bir otlaklarının¹⁶⁴ ve sınır ticaretinin gerçekleştiği bir alanı kaybetmeleri büyük bir endişe konusu yaratmıştır.¹⁶⁵ Lakin bu durum sonrasında Hunlar içlerinde bir birlik meydana getirmişler ve Motun Han başa geldiği zaman kendi devleti adına bu sorunu çözmek için M.Ö. 201 yılının eylül ayında¹⁶⁶ büyük bir akına çıkarak Mai kentini kuşatıp Han Hsin'i teslim olmaya itmişlerdir. Bu durumun yaşanmasından sonra Han imparatoru Kao-ti ordusunun başına geçmek suretiyle Hunlar üzerine yürümeye çalışmıştır. Motun bunun üzerine güçsüz kuvvetlerini önce sürerek kendini güçsüz göstermiş, asıl birliklerini geride tutmuş ve zorlu kış şartlarında Han ordusunu üzerine çekmiştir.¹⁶⁷ Motun'un meydan savaşından ziyade Han ordularını bir tuzağa çekme¹⁶⁸ sebebiyeti araştırmamızın konusu olan at ile doğrudan bağlantılı bir durumdur. Çünkü Przewalski tipi küçük yapıda bulunan atlar yakın savaş için çok tercih edilen bir yapıya sahip değildir buna ek olarak üzenginin henüz kullanılmamış olması da Hunların, düşmanlarını daha çok kendi sahip olduğu avantajlı konumda savaşma durumuna sokmaya çalışmasının bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁹ Han imparatorunun zorlu kış şartlarında kabul etmesi yüzünden ordusundaki her on askerden iki-üç kişinin soğuktan parmakları donarak

¹⁶⁴ Ordos gibi değerli bir otlak kaybetmenin Hunlar açısından yarattığı etkiyi anlamak için Bahaeddin Ögel'in Büyük Hun İmparatorluğu kitabında geçen Çin kaynağından yaptığı "Çin bundan sonra, kalelerin savunulması ve Çin duvarının yapılması için, General Meng T'ien'i gönderdi. General, Hunları Çin sınırından 700 mil kadar öteye itti. Böylece Hunlar, atlarını otlatmak için bile güneye inemediler. Onların savaşçı kişileri bile, ök almak için yaylarını çekme güç ve duygusunu, kendilerinde bulamadılar " alıntı bize güzel bir izdüşümü tutmaktadır diye düşünmekteyiz. Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 259.

¹⁶⁵ Wolfram Eberhard, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁶⁶ Seferlerin bu süre zarfında yapılmasının sebebine bakmak istersek Wei Hanedanlığı ve Rouranların mücadelesi bize güzel bir izdüşümü verebilecektir diye düşünmekteyiz. Wei hanedanlığı danışmanları Rouranların saldırını engellemek amacı ile " Onlar yazın kuzeyde atlarını otlatırlar; sonbaharda güneye doğru iner ve bize saldırmaya çalışırlar..." diyerek aslında göçebe kavimlerin saldırı desenlerinin at merkezli olduğunu vurgulamıştır ki bu durum Motun'un neden saldırı için eylül ayını seçtiğini çok güzel bir şekilde gözler önüne sermektedir. Sonbahar zamanında akına çıkma meselesi Moğollar içinde aynı şekilde gerçekleşmiştir. Buna ek olarak Tibetliler de Tang hanedanlığına saldırırken özellikle atlarının en dolgun olduğu ve Çin'in hasat zamanı olan sonbahar döneminde Tang hanedanlığına karşı yağma seferlerine katılmışlardır. Rene Grousset, *The Empire Of Steppes eng çev. Naomi Walford* (New Jersey: Rutgers University Press, t.y.), s. 63; Timothy May, *The Mongol Art of War* (Barnsley: Pen&Sword Books, 2007), s. 55.

¹⁶⁷ Burada zorlu kış şartlarını belirtmemizin sebebi Motun'un ordusunun kullandığı atların Przewalski tipi atlar olduğundan mütevellit kışın gerek yiyecek bulma gerekse enerjilerinin daha uzun sürmesinden dolayı yaya askerlere karşı büyük bir avantajı elinde bulundurmasının vurgunusu yapmaktır. Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi C. I, (Ankara: TTK, 2019), s. 279; *Han Hanedanı Tarihi* çev. Ayşe Onat, Sema Orsoy Konuralp Ercilasun, (Ankara: TTK, 2020), s. 9; Philip Sidnell, *Warhose* (London: Hambledon Continuum, 2006), s. 3.

¹⁶⁸ Üzengi kullanımı öncesi göçebe orduların sahip oldukları savaş stratejileri oldukça sınırlı bir yapı teşkil etmekte idi. Samuel Rumschlag, "One Bow (Or Stirrup) Is Now Equal to Another: A Comparative Look At Hun and Mongol Military Technologies", *OC The Silk Road* 16 (2018), s. 86.

¹⁶⁹ Carolyn Willekes, *The Horse In The Ancient World* (London: I.B. Tauris, 2016), s. 53.

kopmuştu.¹⁷⁰ Han imparatoru P'ing-c'heng'a vardığı zaman Motun'un asıl savaş planı devreye girmiş ve Hun orduları Han imparatorunu kuşatma altına almıştır.¹⁷¹ Bu kuşatmanın sonucunda imparator Kao-tsu barış istemek zorunda kalmış ve Hunlar ile M.Ö. 198 yılında Ho-c'hin anlaşması gerçekleşmiştir. Ch'in hanedanlığının yıkılması ve sonrasında kurulan Han hanedanlığının ilk zamanlarında Hanlar, Hunların üzerine büyük seferler tertip etmemişlerdir. Lakin önceki bölümlerde de dile getirdiğimiz üzere Han imparatoru Kao-tsu'nun esir alınması Hanların politikalarını değiştirmesine sebebiyet vermiş ve Han hanedanlığının başka politikalar izlemeye mecbur etmiştir.¹⁷² Han hanedanlığının saldırganlık dönemi imparator Wu-ti döneminde gerçekleşmiş olmakla birlikte bu genişleme hareketinin birçok sebebi vardır. Bunlardan en önemlisi Chang Ch'ien'in Hunlara karşı Wusunlar ile ittifak yapmak amacı ile çıkmış olduğu yolculuk sonucunda Han hanedanlığının batı bölgelerini ve burada bulunan zenginlikleri Çin'e tanıtması olmuştur.¹⁷³ İmparator Wu-ti başa gelmesiyle birlikte daha saldırgan bir politika izleme yoluna gitmiştir. Bu politikasını yerine getirmek için Kansu bölgesinin alınması büyük bir önem taşımaktaydı.¹⁷⁴ Kansu bölgesi Han hanedanlığı ve Hunlar içinde önemli bir bölgedir. Bu bölge Han hanedanlığı için batıya açılan bir kapı olması dolayısıyla ticaret rotasının kontrolünü Hunlara bırakmak istemeyişi ve bu bölgenin zengin otlaklara sahip olması dolayısıyla ele geçirilmesi durumunda Hunların değerli bir otlaklarını kaybetmesinin yanı sıra Han hanedanlığı önemli bir otlak kazanımı içerisinde olmasıdır.¹⁷⁵ İmparator Wu-ti bu bağlamda önce M.Ö. 128 yılında Hunlar üzerine saldırılarına başlamışlardır. Bu saldırılar neticesinde ilk olarak Hunları Sarı Irmağın kuzeyine doğru itmişlerdir.¹⁷⁶ Bundan sonra M.Ö. 124 yılında İmparator, Wei Ch'ing'in¹⁷⁷ kumandasında 6 generalini Hunların Sağ Bilge Beyi

¹⁷⁰ Pulat Otkan, *Hunlar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018), s. 69.

¹⁷¹ Han Hanedanı Tarihi çev. Ayşe Onat, Sema Orsoy Konuralp Ercilasun, (Ankara: TTK, 2020), s. 10.

¹⁷² Chun-shu Chang, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁷³ Pulat Otkan, *a.g.e.*, s. 104.

¹⁷⁴ Kürşat Yıldırım, Uygur Kağanlığı, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), s. 74.

¹⁷⁵ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 413.

¹⁷⁶ Bu hareket kaynaklarda "*General, doğuya doğru Kao-ch'ueh geçidine gitti. Sarı Irmağın güneyini aldı ve Lung-hsi'ye kadar ilerlerdi. Hunları öldürdü veya esir aldı. Yüz bin kadar sığırlarını ele geçirdi. Sarı ırmağın güneyinde, Sho-fang ilini kurdu...*" Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 411.

¹⁷⁷ Wei Ch'ing'in seçilmesinde en önemli sebeplerden bir tanesi kendisinin süvarilerin başı olarak görev almasıdır. Bu durum bize Wu-ti döneminde bozkır göçebe orduları örnek alınarak kurulan süvari yapısının açık bir örneğini göstermektedir. Atlı birlikler ile gerçekleşmeyen seferlerin çoğunluk ile başarısızlık ile sonuçlandığını göstermek için General Li Ling'in Hunlar üzerine seferine bakmak

üzerine bir sefere yollamış ve Han ordularını beklemeyen Hun Sağ Bilge Beyi çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁸ Bu çekilme sonucunda Hunların Sağ Kanadı otoritesiz bir halde kalması Han hanedanlığının sonrasında buraları ele geçirmesini kolaylaştırmıştır.¹⁷⁹ M.Ö. 121 yılında Han hanedanlığı, Hunların sağ kanadı olan Kansu bölgesini ele geçirmiştir¹⁸⁰ ve buralara sınır garnizonları kurmaya çalışmıştır.¹⁸¹ Han hanedanlığı Kansu bölgesini ele geçirdikten sonra gözünü bugünkü Uygur bölgesinde olan bölgelere çevirmiştir. Han hanedanlığı ve Hunların bu bölge üzerindeki mücadelesindeki en önemli nokta Han hanedanlığını başarıya götüren Pan Ch'ao gibi komutanların hepsinin atlı birlikler komutanlığını yapmış olmasıdır.¹⁸² Bu bilgi bize Han hanedanlığının artık Hunlara karşı süvari birliklerini aktif kullanmasından ötürü daha önce Hunların sahip olduğu avantajı belli ölçüde kaybettiğini göstermektedir.¹⁸³

Han hanedanlığının at temin etmek için çaba gösterdiğinin en açık göstergesi ise M.Ö. 104 yılında gerçekleştirdiği Fergana seferi olarak karşımıza çıkmaktadır. Han hanedanlığının Chang Ch'ien'in batı yolculuğu sonrasında batı bölgeleri ile iletişimini arttırdığını dile getirmiştik. Chang Chi'en sonrasında batıya giden elçiler Han imparatorluğuna sunduğu raporlarda Fergana'nın Erh-shih kentinde bulunan efsanevi atlarının bilgisini ülkelerine getirmişlerdir. Süvari ordusunda güçlü atlar bulundurmak isteyen Han yönetimi ise Fergana'dan bu atları talep etmiş lakin ret

gerekmektedir. Li Ling, yaklaşık 5 bin kişilik piyadelerden oluşan kuvveti ile Hunlara karşı bir saldırıda bulunmuş lakin Hunlar atlarının sağladığı üstünlüğü kullanarak Li Ling'e büyük bir mağlubiyet tattırarak ve ordusundan sadece 400 kişi geri dönmeyi başarırken Li Ling'i esir almışlardır. Rene Grousset, *The Empire Of Steppes eng çev. Naomi Walford* (New Jersey: Ruthers University Press, 1970), s. 36.

¹⁷⁸ *Han Hanedanı Tarihi* çev. Ayşe Onat, Sema Orsoy Konuralp Ercilasun, (Ankara: TTK, 2020), s. 25.

¹⁷⁹ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 429.

¹⁸⁰ Bu seferi kumanda eden kişi M.Ö. 124 yılındaki seferi kumanda eden Wei Ch'ing'in yeğeni olan Hou Ki'u Ping'dir ve kendisi de aynı Wei Ch'ing gibi atlı kuvvetlerin başında bulunmuştur. Bu sefer sonucunda Hunlar büyük kayıplar vermişlerdir. M.Ö. 124 ve 121 seferleri bize Han hanedanlığının artık seferlerini gerçekleştirirken atlı birlikleri daha efektif bir şekilde kullandıklarını göstermektedir. Rene Grousset, *The Empire Of Steppes eng çev. Naomi Walford* (New Jersey: Ruthers University Press, 1970), s. 35.

¹⁸¹ Bu sınır garnizonları kurma fikri daha önce de belirttiğimiz üzere İmparator Kao-tsu'nun Motun tarafından kuşatılmasından sonra Hunlara karşı kullanılan bir politika olarak hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

¹⁸² Rene Grousset, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁸³ Kürşat Yıldırım, *a.g.e.*, s. 75.

cevabı ile karşılaşmıştır.¹⁸⁴ Han hanedanlığı bu ret cevabı üzerine M.Ö. 104 yılında Fergana'ya- General Li Kuang'li'ye bağlı beyliklerden altı bin at ve yaklaşık on bin piyade ile- bir sefer düzenlemiştir. Lakin gerçekleşen bu sefer Fergana Kralı'nın da umduğu gibi zor coğrafi şartlara takılmış ve büyük kayıplar vererek geri dönmek zorunda kalmışlardır.¹⁸⁵ Han hanedanlığı bu yenilgini üzerine M.Ö. 103 yılında Fergana'ya tekrar bir sefer düzenlemiştir. Lakin bu seferin öncekinden farkı hem asker sayısı hem de iae olarak ordunun tam teşekküllü bir halde olmasıdır.¹⁸⁶ Han ordusu bu sefer Fergana'nın önüne daha güçlü bir kuvvetle çıkmış ve kuşatma altına almıştır. Kuşatma sırasında Fergana içinde huzursuzluk olmuş ve Han ordusu ile müzakere yapmak isteyen bir grup bu savaşın sebebi olarak gördükleri kralı öldürmüşlerdir. Sonuçta Fergana seferi Han hanedanlığı için başarılı bir biçimde sonuçlanmış ve geri dönerken ordular bölgedeki belli krallıklar üzerinde hâkimiyet kurarak geri dönmüşlerdir.¹⁸⁷

Han hanedanlığı ve Hunlar arasında gerçekleşen savaşlara baktığımız zaman Han imparatorluğu Hunların gücünü kırmak ve üstünlük kurmak haricinde Hunların sahip olduğu sürüleri de ele geçirmeye gayret göstermişlerdir.¹⁸⁸ Bu konu hakkındaki en güzel örneklerden biri M.Ö. 73 senesinde Han orduları ile Hunlar arasında gerçekleşen savaştır. Han ordularının Hunlar üzerinde büyük bir galibiyet kazanması ardından Han orduları ganimet olarak esirlerin yanı sıra 70 binin üzerinde at, sığır ve koyun ele geçirmişlerdir.¹⁸⁹ Bu gibi savaşlar bize atın savaş ganimeti olarak büyük bir önemi olduğunu göstermektedir diye düşünmekteyiz.

Ch'ao beyliği ile başlayan at merkezli ordularda kullanılan atların temini noktasında savaşlar önemli bir yere sahiptir. Bu savaşlar örneklerde de gördüğümüz üzere

¹⁸⁴ Han İmparatoru elçisine Fergana Kralından efsanevi atları talep etmek için bin altın ve altından yapılma bir at ile müzakere için yollamıştır. Buna karşılık Fergana Kralı, Han hanedanlığı ile arasında bulunan mesafe ve zorlu şartlara güvenerek bu talebi reddetmiştir. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun Tarihi c.II.*, (Ankara: TTK, 2020), s. 60.

¹⁸⁵ Bu savaşın kaybedilmesi hakkında General, İmparator'a "Yol çok uzaktı. Bunun için (yolda) çoğu zaman yiyecek bulamadık. Askerlerimiz, savaştan değil açlıktan zarar gördüler. Askerlerimizin sayıları, Fergana'yı almamıza yetiemedi. Akının şimdilik durdurulmasını, geniş bir seferberlik yapıldıktan sonra, yeniden başlatılmasını dilerim." Bahaeddin Ögel, *a.g.e.* s. 62.

¹⁸⁶ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁸⁷ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁸⁸ Xinru Li, "Silk Robes And Relations Between Early Chinese Dynasties And Nomads Beyond The Great Wall", içinde *ROBES and HONOR ed. Stewart Gordon* (New York: Palgrave, 2001), s. 27.

¹⁸⁹ *Han Hanedanı Tarihi* çev. Ayşe Onat, Sema Orsoy Konuralp Ercilasun, (Ankara: TTK, 2020), s. 47.

benzer bir şemaya uygun olarak gerçekleşmemiştir. Fergana seferi gibi at merkezli bir hareket gibi politikalar olmakla birlikte Kansu ve Ordos'un alınması ile at ve otlak ele geçirmek için seferler de düzenlenmiştir. Son olarak da M.Ö. 73 savaşı örneğinde gördüğümüz üzere savaş ganimeti olarak atın temin edilmesini görmekteyiz. Bu gibi örnekler Çin tarihinde çeşitlendirilebilmektedir. Bütün bu seferlerin sadece at ile ilişkilendirilmesi yanlış olacağını bilmekle birlikte sadece at temini açısından olan kısımlarına değinilmek istenmiştir.

Bölüm IV

TÜRK-TANG HANEDANI İLİŞKİLERİNDE AT TİCARETİ

At, önceki bölümlerde de dile getirdiğimiz üzere Türk-Çin siyasi ve ekonomik ilişkileri açısından oldukça önemli bir hayvan olarak varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda her iki toplum arasında gerçekleşen siyasi ve ticari münasebetlere etkisi doğal olarak önemli bir yerdedir. Türk toplumları ile Tang hanedanlığı arasında gerçekleşen at ticareti faaliyetleri de önceki dönemlerde sahip olduğu konumunu koruyan bir yapıdadır. İki toplum arasında gerçekleşen at ticaretinin öneminin ve yerinin saptanması için öncelikle bu ilişki ağını 1) Tang hanedanlığının kuruluş safhası ve sonrasındaki süreç 2) Tang hanedanlığındaki at çiftliği ve askeri reformlar sonrası gerçekleşen süreç 3) An-Lu Shan isyanları sonrası oluşan durum sonrasındaki süreç olarak üç temel döneme ayırmak gerektiğini düşünmekteyiz. Türk toplumları ile Tang hanedanlığı arasında gerçekleşen bu üç süreçte Tang hanedanlığının kurulduğu ilk dönemde büyük bir at ihtiyacı olduğundan dolayı Türkler tarafından satılmaya çalışılan atlara daha büyük bir istenç olmasına karşın devletin sahip olduğu koşullar neticesinde- besleyebileceği kadar at almak gibi- bir ticari faaliyet yürütülmüştür. Taizong döneminde gerçekleştirilen reform ve at çiftliklerinin artmasının ardından ise Tang hanedanlığının at ticaretine karşı duyduğu istek daha düşük bir seviyede olmuş Türk kağanlığı ile çatışmaların azalması adına “haraç ticareti”¹⁹⁰ dediğimiz bir yapıda ilişkiler yürütülmeye gayret gösterilirken Türk kağanlığı pazardaki payını arttırmaya yönelik bir mücadele içerisinde olmuştur. Son olarak An-Shi isyanı neticesinde at çiftliklerini kaybeden Tang imparatorluğu at ihtiyacını giderme konusunda tamamen Uygurlara boyun eğmek zorunda kalarak Uygular ile “parazit ekonomi” olarak nitelendirilen- parazit ekonomi düşüncesi An-Shi isyanı sonrası süreç ile ilgili bölümde detaylıca incelenmeye çalışılacaktır- bir süreç içerisinde ticari faaliyetlerini devam ettirmeye gayret göstermiştir.

4.1. Tang Hanedanlığının kuruluş süreci ve sonrasında oluşan süreç

Tang Hanedanlığı bilindiği üzere 618 yılında Li Yuan’ın önderliğinde kurulmuştur. Li Yuan ve oğlu Li Shi Min döneminde Tang hanedanlığı ve Türk toplumları

¹⁹⁰丁君涛,唐五代及前后马匹贸易中的羈縻色彩与经济需求, Journal of Shanghai Business Class, 2018, s. 88.

arasında gerçekleşen ekonomik ve siyasi ilişkilerin tahlili için öncelikle hanedanlığın hangi koşullarda meydana geldiğinin anlaşılması gerektiğini düşünmekteyiz.

Tang hanedanlığının kuruluş süreci Sui Hanedanlığının 611 yılında Kore'ye doğru bir sefere çıkmasının sonrasında oluşan koşullar ile bağlantılı bir durumdur. Sui imparatoru Yang Guang'ın girişmiş olduğu Kore seferi başarısızlık ile sonuçlanınca seferde iase ikmali ile ilgilenen bakan Yang Xuan Gan 613 yılında bir isyan başlatmış ve Tang hanedanlığının bölgede huzuru sağladığı döneme kadar sürecek olan bir isyanlar zinciri başlamıştır.¹⁹¹ Sui hanedanlığının dağıldığı dönemde ortaya çıkan isyancı liderler kendi hâkimiyetlerini korumak ve genişletmek için doğu Türkleri ile ilişkiye girip onlardan gerek asker gerekse orduda kullanmak amacı ile at temin etmek istedirler.¹⁹² Çin'deki isyancı liderlerin doğu Türklerine karşı bulunmuş oldukları talepler Türkler için avantajlı bir süreç ortaya çıkarmıştır. Bu konu hakkında Eski Tang tarihinde,

...O sırada ülkemiz karışıklık içinde kaldığı için Çinlilerin çoğu selâmeti Türklerle sığınmakta buluyordu. Bunun sonucunda onların soyu yâni, kavmi güçlendi: doğuda Kitanlar ve Shihwei'lerden, batıda Tuyuhun'kardan Hoço'ya kadar bütün kavim ve ülkelerin hepsi onlara tâbi oldular...¹⁹³

Diyerek bize Türklerin sahip olduğu avantajı anlama konusunda bir izdüşümü vermektedir. Li Yuan'ın hanedanlık kurma sürecine bakar isek merkez üs olarak Taiyuan'da olduğunu görmekteyiz. Bu bölge konum itibari ile Türkler ile diğer isyancı liderler arasında kalan bir konumda olduğundan ötürü Li Yuan'ın başta sahip olduğu konum tehlikeliydi. Li Yuan'ın içinde bulunduğu durumdan ötürü Türkler ile anlaşma yapmadan Sui hanedanlığına karşı bir hamlede bulunması oldukça zor bir durum olacağından dolayı Li Yuan ilk olarak Türkler ile anlaşma yoluna gitmeye çalışmıştır.¹⁹⁴ Bundan mütevellit Li Yuan-oğlu Li Shi Min'in de baskısı ile¹⁹⁵, Türk

¹⁹¹ Hing Ming Hung, *Li Shi Min, Founding The Tang Dynasty* (New York: Algora Publishing, 2013), s. 28.

¹⁹² Mark Edward Lewis, *a.g.e.*, s. 149; Bülent Okay, *Çin Kaynaklarına Göre Sui-Tang Hanedanlıkları Döneminde Çin Kültürüne Katkı Sağlayan Orta Asya Kökenli Kişiler* (Ankara: TTK, 2021), s. 8-11.

¹⁹³ İsenbike Togan, Gülnar Kara ve Cahide Baysal, *Çin Kaynaklarında Türkler Eski Tang Tarihi*, (Ankara: TTK, 2020), s. 3.

¹⁹⁴ Klasik Çin tarih yazımında Li Yuan'ın is.an fikrine başlarda çok sıcak bakmadığı belirtilmektedir. Hatta oğlu Li Shi Min'in is.an fikrini kendine açmasından sonra “ *sen bizim ailemize ya yıkım getireceksin ya da ailemizin yeni bir hanedanlık kurmasının sağlayacağını*” dediği vurgulanır. Wang Zhenping, “Ideas Concerning Diplomacy and Foreign Policy Under the Tang Emperors Gaozu and Taizong”, *Asia Major*, 2009, s. 239.

kağanı Shibi'ye bir mektup yollayarak “Eğer ordun beni takip ederse ve sıradan halka zarar vermez ise yapacağım seferlerdeki esirler, kadınlar, yeşim taşları ve ipekler senin olacaktır...”¹⁹⁶ diyerek Türklerin kendi safında savaşmasını talep etmiştir. Buna karşılık olarak Türk Kağanı bu isteği kabul etmek için Li Yuan'ın Türklerin hâkimiyetini kabul etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Li Yuan'ın bu isteği kabul etmesinin¹⁹⁷ altında yatan en önemli sebeplerden bir tanesi at ile bağlantılıdır. Çünkü Sui hanedanlığına karşı çıkan isyanlar neticesinde-Kansu bölgesinde (Ek-1) isyan eden Bai Yu Wang'ın isyanı sonucunda hanedanlığı sahip olduğu at meraları zarar görmüş ve at temini konusunda sıkıntılar oluşmaya başlamıştır.¹⁹⁸ at temini konusunda sıkıntılar baş göstermiştir. Bunun sonucunda Li Shi Min'in danışmanları Pei Ji ve Li Wenjing, Tangların at temini konusunda eksiklikleri olduğunu vurgulamış ve Türkler ile girilebilecek olası bir ittifak anlaşmasında Türklerin atlarına ve süvarilerine sahip olmanın kendilerinin ilerlemeleri açısından oldukça mühim olduğunu vurgulamışlardır.¹⁹⁹ Li Yuan, karşı karşıya olduğu bu durumdan ötürü girişeceği isyanın başarılı olması olasılığını arttırmak için Türk soylularını temsil eden “beyaz” ile kırmızı rengi-Sui hanedanlığının bayrağı- karıştırarak yeni bir bayrak kullanmak suretiyle Türklerin hâkimiyetini kabul etmiştir.²⁰⁰ Li Yuan'ın kurmuş olduğu bu ittifak ilişkisi faydasını göstermiş ve Shibi Kağan yardım için asker ve at yollamıştır. 617 yılında Shibi Kağan, Li Yuan'a bir elçi göndermek suretiyle at ticareti yapmak istediğini belirtmiş ve bunun kabul görmesinin ardından bin attan oluşan bir kabile yollamıştır. Li Yuan, gelen atlar arasından en iyi beş yüz

¹⁹⁵ Bu konu hakkında tartışmalar sürmektedir. Klasik Çin tarih yazımında Tang hanedanlığının kuruluş sürecinde Li Shi Min'in daha cesur bir yapıda olmasına karşın babasının daha pasif olmasından mütevellit is.an ve Türkler ile ilişki kurma gibi faaliyetlerin Li Shi Min komutasında yazmaktadır. Lakin bazı araştırmacılar Li Yuan'ın klasik Çin tarih yazımında aktarılmış olan portrenin yanlış olduğunu Li Shi Min'in kendi rolünü büyütme amacı ile bu yola başvurduğunu dile getirmişlerdir. Wang Zhenping, “Ideas Concerning Diplomacy and Foreign Policy Under the Tang Emperors Gaozu and Taizong”, *Asia Major*, 2009, s. 239-285, 崔瑞德, 费正清, 剑桥中国隋唐史, 中国社会科学出版社, 1990, s. 100.

¹⁹⁶ Wang Zhenping, *Tang in Multi-Polar Asia* (University of Hawai Press, 2013), s. 16.

¹⁹⁷ Bu konu hakkında Klasik Çin tarih yazımında Li Yuan'ın bu kararı almasının arkasında oğlu Li Shi Min'in baskısı olduğunu belirtmektedir. Wang Zhenping, *a.g.m.* s. 242.

¹⁹⁸ 费正清, 崔瑞德, 费正清, 剑桥中国隋唐史 (中国社会科学出版社, 1990), s. 97.

¹⁹⁹ Wang Zhenping, *a.g.e.*, s. 18.

²⁰⁰ Beyaz bayrak konusunda Wan Zhenping beyaz rengin Taosit inançlara sahip olan Türk elitlerinin kullandığı bir renk olduğunu belirtmekle birlikte Li Yuan'ın bu rengi kullanmak yolu ile hem kendi hanedan bayrağını ortaya çıkardığını vurgulamıştır. Kısacası Li Yuan hem Türklerin isteğini yerine getirmiş hem de kendi hanedanlık bayrağını çekerek ikili bir oyun oynamıştır. Wang Zhenping, *a.g.e.*, s. 18; Bülent Okay, *a.g.e.*, s. 17.

tanmesini seçerek kalanını alamayacağını belirtmiştir. Buna karşılık yanında bulunan mahiyeti Li Yuan'a kalan atları almak istediklerini söyledikten sonra Li Yuan buna karşı çıkarak *“Türklerin çok fazla atı var ve onlar açgözlüdürler. Şimdi siz atları alırsanız sonra geldiklerinde daha fazla fiyat isteyeceklerdir. Ben beş yüz tane alarak onlara çok fazla paramız olmadığını ve atlara çok ihtiyacımız olmadığını göstermek istedim bu yolla sonraki gelişlerinde atları daha ucuza alabilirsiniz”* diye cevap vermiştir.²⁰¹ Buna ek olarak Li Yuan, ihtiyaç fazlası bir at alımı yapıldığı takdirde atları beslemenin zor olacağını belirtmiş buna karşın Türk süvarilerinin yanlarında kendi atları ile olduğu takdirde diğer rakip liderlere karşı moral üstünlüğü yakalayabileceklerini dile getirmiştir.²⁰² Li Yuan'ın yapmış olduğu bu ticari ve siyasi manevra bize Tang hanedanlığının ilk döneminde Türkler ile gerçekleşen at ticaretini anlamak için güzel bir izdüşümü vermektedir. Li Yuan ve mahiyetinin her ne kadar ata karşı duydukları ihtiyaç fazla bile olsa Li Yuan'ın gerçekleşen ticaretin iki tarafında fayda sağlayabileceği “mutualist” bir yapıda gerçekleştirmek istediğini göstermektedir. Li Yuan hem Türkleri memnun ederek onlardan at almış buna karşın kendi ekonomik yapısına zarar vermemek için fazladan bir alıma gitmeden Türk süvarilerini yanında savaşmaya çekerek rakiplerine karşı belli bir moral üstünlüğü sağlamıştır. Bu durumlar neticesinde Li Yuan 618 yılında Türklerden aldığı desteğin de yardımı ile Tang hanedanlığını kurmuştur.

Tang hanedanlığını kuruluşunda Türklerden yardım aldığını dile getirmiştik. Sui hanedanlığının son döneminde ortaya çıkan karışıklıklar devletin haralarına büyük oranda zarar vermiş ve bundan dolayı devletin sahip olduğu haralarda bulunan yüz binin üzerindeki (Tablo 3.1.) at miktarı oldukça azalmıştır. Tang hanedanlığı kurulduğu zaman at rezervi Sui hanedanlığının sahip olduğu yüz binin üzerinde olan atlardan arta kalan üç bin at ve bu sayıya takviye olarak Türklerden alınan iki bin at ile sınırlı idi.²⁰³ Tang hanedanlığının kuruluşunda sahip olduğu at rezervinin bu kadar az olması onların politikalarını etkilemiştir. İlk olarak Tang hanedanlığı sahip olduğu bu atları hemen haralara yerleştirerek- Türklerden aldıkları atları Lung-yu'da

²⁰¹ Hing Ming Hung, *a.g.e.* s. 58.

²⁰² Wang Zhenping, *a.g.e.*, s.19.

²⁰³ Schafer E. Hetzel, *Semerkan'd'ın Altın Şeftalileri* çev Serkan Acar, (İstanbul: Selenge, 2020), s.107; Jonathan K. Skaff, *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors*, (New York: Oxford University Press, 2012), s. 260.

(Ek-1) bulunan haralarda tutup yetiştirmek gibi- sahip olduğu at rezervlerini attırmaya çalışmışlardır.²⁰⁴ Buna ek olarak Tang hanedanlığı Orta Çin’de sükûneti sağlayana kadar Türklere karşı daha ılımlı bir politika izlemeye çalışmıştır. Bu duruma örnek olarak Xiele Kağan’ın 622 yılında gerçekleştirdiği seferi örnek verebiliriz. Tang hanedanlığı o zaman içeride tam anlamı ile hâkimiyeti sağlayamadığından ötürü Zheng Yuanshu’yu Xiele’ye elçi olarak yollayarak;

*“Türk ve Çin halklarının gelenekleri farklıdır. Çinliler zorla Türklerin boyunduruğu altına giremez. O zaman bu güç neden Türkler, Tang’ı ele geçirmek mi istiyor? Generallerin ve askerlerin ellerine değerli mallar geçti ama senin elin boş. Bu yüzden askerlerini geri çek ve Tang’a bir barış elçisi yolla. Tang çok cömerttir ve seni fazlası ile ödüllendirir, hiç çaba göstermeden kârlı çıkma olasılığın var.”*²⁰⁵

Diyerek Xiele’nin seferini yarı kesmesini sağlamıştır. Buna ek olarak Li Shi Min, Tuli’ye bir mektup yollayarak hanedanlığın kuruluş sürecinde birbirlerine karşı yemin ettiklerini ve kendisinin yeminini bozmamasına karşın Tuli’nin Tang’a karşı bir sefere nasıl izin verdiğini dile getirmek suretiyle Türk Kağanlığı içerisinde bir çatlak yaratmaya çalıştığını görmekteyiz. Türkler ile daha itidalli bir politika izlerken Tang hanedanlığı içeride agresif bir tutum tutunmak suretiyle Çin’de tam olarak hâkimiyetini sağlamak için adımlar atmaya başlamıştır. 624 yılında Tang hanedanlığı Liang Shidu harici-Liang Shidu 628 yılında Türklerin yardıma gelememesinden ötürü yalnız kalmış ve Tang orduları karşısında direnemeyerek kaybetmiştir- diğer isyancı liderleri yenerek büyük ölçüde sükûneti sağlamıştır. Buna karşılık Tang hanedanlığı çiftlik sistemini genişletmek suretiyle at rezervlerini arttırmaya çalışmışlardır.²⁰⁶

Türk Kağanlığı ve Tang hanedanlığı arasında gerçekleşen 626 Wei nehri anlaşmasını ve sonrasında Türk kağanlığının dağılma süreci hakkındaki görüşleri önceki

²⁰⁴ Li Mau-Tsai, *Doğu Türkleri* (İstanbul: Selenge, 2019), s. 586.

²⁰⁵ Wang Zhenping, *a.g.e.*, s. 24-25.

²⁰⁶ Tang at çiftlik sistemine baktığımız zaman önceki hanedanların sistemini devam ettirdiklerini görmekteyiz. Her çiftlikte ortalama 3-5 bin arası at yetiştirilmek amaçlanmış olmakla birlikte her 120 ata bir görevli düşmek suretiyle atların bakımına ne kadar fazla önem verdiklerini görmekteyiz. Buna ek olarak ata karşı verdikleri önemi anlamak için kaybedilen her tay için o taydan sorumlu görevlinin ceza aldığını bilmek gayet önemlidir. Devlet atları belli sınıflara ayırarak sıradan atları posta gibi taşımacılık görevlerinde değerlendirirken savaş için mahir olan atlar iki yaşına geldiği zaman ejderha damgası ile işaretlenerek ayrıca bir eğitime tutmuştur. Jonathan K. Skaff, “Tang China’s Horse Power: the Borderland Breeding Ranch System”, içinde *Eurasian Empires in Antiquity and the Early Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), s. 38-40.

bölümlerde incelemiş olduğumuzdan dolayı tekrara düşmemek için sadece Türk Kağanlığının bu anlaşma ile hem hazinesinin doldurduğunu hem de at ve sığır vererek ipek gibi değerli materyaller alacağı bir anlaşma imzaladığını vurgulamak gerekmektedir. Wei anlaşması imzalandığı zaman Li Shi Min tahta yeni geçtiği için önceki dönemdeki itidalli politikası devam ettirmiştir lakin sonraki dönemlerde gerek Li Shi Min'in askeri ve at için uyguladığı politikalar gerekse Türk Kağanlığının içinde bulunduğu durum geçmişte olan durumu değiştirmiştir.

4.2. Tang hanedanlığındaki at çiftliği ve askeri reformlar sonrası gerçekleşen süreç

Tang hanedanlığında Li Shi Min, Taizong adı ile tahta geçmesinin ardından köklü reformlar hayata geçirilmiş ve uygulanan bu reformlar sayesinde Tang hanedanlığı bir imparatorluk formuna ulaşmıştır. Tang öncesi dönemde Çin'de bulunan gerek süvari gerekse piyade kuvvetleri ağır bir zırh ile kuşandığından ötürü hareket hızı olarak yavaş bir yapıda idi.²⁰⁷ Kuzey ve Güney hanedanlarının süvarilerinin kullandığı başlıca silahlar mızrak ve kılıç olduğundan dolayı ağır zırhlı süvari yapısında idi. Taizong başa geldiği zaman ilk olarak hantal olarak nitelendirilen bu yapıyı ortadan kaldırmaya çalıştı. Bu reformun tetikleyen en büyük faktör Türk kağanlığının Orta Asya'da büyük bir güç olmasından geliyordu.²⁰⁸ Çünkü ağır süvari her ne kadar savaş alanında yakında dövüşte avantajlı olursa olsun hafif süvarinin kat edeceği hız ve yol ile kıyaslandığı zaman daha geride kalıyordu.²⁰⁹ Taizong'un tahayyül ettiği imparatorluk fikrinin canlanması için ağır zırhlı süvarilerden ya da ağır piyade²¹⁰ yapısından ziyade daha hızlı ve uzun mesafelere daha kısa sürede gidebilecek bir ordu yapısı gerekli idi. Türk kağanlığında her ne kadar ağır süvari birlikleri olsa da orduda hafif süvari birlikleri fazla olduğundan direkt bir meydan

²⁰⁷ Cheng Xing, "The Research on the Infantry of Tang Dynasty", t.y., s. 1114.

²⁰⁸ Orduda yapılan bu köklü değişimin yanı sıra Türk kağanlığının tehdidi Tang hanedanlığının at çiftliklerini tesis etmesinde de büyük bir etmen olmuştur. 丁君涛, "唐代官营马业的盛衰" (Academic Forum of Nandu, Journal of the Humanities and Social Sciences, t.y.), s. 30.

²⁰⁹ Cheng Xing, "The Comparative Study on the Cavalry of the Liao Dynasty and the Song Dynasty" (Proceedings of the 2nd International Conference on Language, Art and Cultural Exchange (ICLACE), 2021), s. 365.

²¹⁰ Tang hanedanlığında piyade üzerine yapılan reformlarına baktığımız zaman yine karşımıza hız faktörü çıkmaktadır. Buna örnek vermek gerekir ise Tang öncesi dönemde kundaklı yay kullanımı oldukça fazla olmasına karşın Tang döneminde bu yayın tekrar dolum süresi kompozit yayı ile kıyaslandığı zaman oldukça uzun olduğundan dolayı kundaklı yay yerine kompozit yayı kullanımı teşvik edilmiştir. Buna ek olarak "wugangche" denilen ağır zırhlı araçlar ordunun hızını kestiğinden ötürü terk edilmiştir. Cheng Xing, *a.g.m.*, s. 116.

savaşından- yakın dövüğe dayalı- daha çok kendi hızlarını kullanmak suretiyle savaşmayı tercih eden bir yapıda idiler. Taizong'un en büyük rakibinin hıza dayalı bir orduya sahip olması ve uzun seferlerde hızlı bir şekilde yol alma isteğinin birleşimi olarak Tang dönemi ağır süvari ordusunun sayısı azalmıştır.²¹¹ Taizong, askeri reformu gerçekleştirirken askerlerinin özellikle at binmede ve okçulukta mahir olmalarını amaçlamış ve bu doğrultuda adımlar atmıştır.²¹²

Taizong, askeri reformların yanı sıra at çiftlikleri²¹³ için önemli bir yer olabilecek Shanxi (Ek-1) bölgesinde hüküm süren Liang Shidu üzerine bir saldırı tertip etmiştir. 628 yılı geldiği zaman Türk kağanlığı hem bir kış geçirmiş hem de 627 yılında gerek Siyento, Uygur ve Bayırkular gibi birçok boyun isyan etmesinden sonra oldukça güçsüz bir duruma düşmüş idi.²¹⁴ Taizong, Türklerin desteğinden yoksun olan Liang Shidu'nın üzerine gitmek suretiyle ülke içerisinde sükûneti sağlamıştı. Buna ek olarak ele geçirdiği yerlerde at yetiştirmeyi teşvik etmek amacı ile özel at çiftlikleri kurulmasına izin vermiştir -daha sonra daha detaylı değineceğimiz halefi Gaozong döneminde özel at çiftlikleri kapatılmıştır-.²¹⁵ Taizong'un gerek ülke içerisinde huzuru sağlaması gerekse at yetiştirilmesini teşvik etmesinden sonra Tang hanedanlığı oldukça güçlenmiştir ki buna karşılık en büyük rakibi Türk kağanlığı gerek iklimsel gerekse içtimai koşulların neticesinde oldukça güçsüzleşmişti. 630 yılına geldiği zaman Tang hanedanlığı artık Türk kağanlığına son darbeyi vuracak seviyeye gelmişti. 630 yılının ilk ayında gerçekleştirilen sefer Tang hanedanlığının gerçekleştirmiş olduğu reformların mükemmel bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere kış ayı bozkırda otlatılan atların kullanımı için uygun bir zaman değildi çünkü bu dönemde zayıf düşüklerinden ötürü herhangi bir sefer olası değildi. Buna karşılık Tang hanedanlığının dökümünde bulunan atlar çiftliklerde

²¹¹刘永华, 中国古代军戎服饰 (上海: 上海古籍出版社, 1995), s. 94

²¹² Wang Zhenping, *a.g.e.*, s. 31.

²¹³ Tang hanedanlığı geçmiş hanedanların da sahip olduğu sorun olan bulunduğu coğrafyada tarım yapma potansiyeli ve at yetiştirme sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Bundan dolayı Tang hanedanlığının hem tarım yapma potansiyelinden vazgeçmeme hem de at çiftlikleri tesis etme sorunun önüne geçmek için kuzey ve kuzeybatıya doğru bir genişleme içerisinde olma zorunda idi. Bu yüzden Tang hanedanlarının kuzeye doğru gerçekleştirmiş oldukları seferleri bu açıdan değerlendirmek araştırmacılara olayların tahlili noktasında önemli olabilir. 丁君涛, *a.g.m.*, s. 32.

²¹⁴ İsenbike Togan, Gülnar Kara ve Cahide Baysal, *Çin Kaynaklarında Türkler Eski Tang Tarihi*, (Ankara: TTK, 2020), s. 3.

²¹⁵ 王晓燕, “关于唐代茶马贸易的两个问题”, 中央民族大学学报, 2002, s. 45; Jonathan K. Skaff, “Tang China's Horse Power: the Borderland Breeding Ranch System”, içinde *Eurasian Empires in Antiquity and the Early Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), s. 43.

yetiştirilmişti. Tang çiftliklerinde yetişen atlar bahar ve yaz döneminde otlaklarda otlarken sonbahar ve kış aylarında yonca gibi besin değeri yüksek yemler ile besleniyordu.²¹⁶ İki devletin ellerinde olan atların sağlık durumuna bakıldığı zaman Türk kağanlığı tarafındaki atlar yeteri kadar güçlü değilken Tang tarafının sahip olduğu atlar mükemmel bir durumda idi. Taizong elinde bulunan bu gücü mükemmel bir şekilde kullanarak 630 yılının kış döneminde Türkler üzerine önceki dönemlerin aksine hız kazanmış ordusu ile ani bir saldırı gerçekleştirmek suretiyle Türkleri bozguna uğratmıştır.²¹⁷

Tang hanedanlığının Türk kağanlığını yenmesinin ardından Tang hanedanlığı at çiftliği sistemini oldukça ilerlemiş ve Hexi koridoruna (Ek-1) doğru bir genişleme içerisinde olmuştur. Buna ek olarak Tang hanedanlığında at yetiştirme oldukça önemli bir yer tutuyordu. Taiozng'un yapmış olduğu atılımların en önemlilerinden biri de atların yetiştirilmesinde çiftliklerde çalışanların atlarını "Türk" gibi eğitilmesi gerektiğini vurgulamasıdır.²¹⁸ Tang hanedanlığı 650 yılına geldiği zaman -Taizong 649'da vefat etmiştir yerine oğlu Gaozong geçmiştir- 706 bin at (Tablo 3.1.) genişliğinde bir at stokuna sahip idi. Jonathan K. Skaff gibi araştırmacıların aktardığına göre Çin'in İç Asya'ya genişlemesi için yaklaşık 60-90 bin arası bir at stokuna sahip olması gerekmektedir. Bu bilgi ışığında 650 yılında Tang hanedanlığının sahip olduğu 706 bin at stoku imparatorluğun genişlemesi için gayet yeterli bir seviye olarak karşımıza çıkmaktadır. Tang hanedanlığının sahip olduğu bu at stoku onun genişleme emellerine daha çok yönelmesine sebebiyet vermiş ve – batı Türk kağanlığı ve Tarım havzasına hâkim olduktan sonra -Kore üzerine bir sefer tertip etmek istemiştir. Lakin yerini aldığı Sui hanedanlığını yıkıma götüren başarısız Kore seferi Tang hanedanlığı için başarı ile sonuçlansa da yine de Tang hanedanlığına pahalıya mal olmuştur.

Tang hanedanlığının gücünü Kore üzerine yönelttiği zaman diliminde daha güneyde olan bir halk Tibetliler bir yükseliş içerisinde idiler. Tibet-Tang mücadelesi en çok Tang hâkimiyeti altında olan Türklerin tekrar bağımsızlık mücadelesine girmesine yaramıştır. Çünkü Tibetliler coğrafi konum gereği genişleyebilecekleri tek yer olarak

²¹⁶ Jonathan K. Skaff, *a.g.m.*, s. 40.

²¹⁷ Wan Zhenping, *a.g.e.*, s. 35.

²¹⁸ Li-Hong Gao-Da su, *a.g.m* ,s. 35.

Tarım havzasını görmekte idi ve Tang hanedanlığının gücünü Kore üzerine yönelttiği dönemde Tarım havzasının savunması önceki dönemlere göre daha zayıftı.²¹⁹ Tibetlilerin 7. Yüzyılın ikinci yarısında Tarım havzası ve Kansu bölgesine doğru gerçekleştirmiş olduğu seferler Tang hanedanlığının gücünü zayıflatmış ve Türklerin tekrardan bağımsızlık hareketleri içine girmesini kolaylaştırmıştır. Buna ek olarak Gaozong'un 677 yılında aldığı bir karar neticesinde özel at yetiştirme çiftliklerini yasaklaması (Tablo 3.1.) ile Tang hanedanlığının at stoku önceki dönemlere kıyasla oldukça önemli bir düzeyde düşüş yaşamıştır. Hem Tibetlilerin Tang üzerine saldırı hem de Tang hanedanlığının aldığı kararlar neticesinde zayıflayan yönetim sayesinde Türkler Kutlug İlteriş Kağan önderliğinde, Tang kitabında da geçtiği üzere *“Atlas devletin askeri hazırlığıdır; eğer Gök bu hazırlığı ortadan kaldırırsa devlet tökezleyip inkıraza uğrayacaktır”*²²⁰ öğüdüne uygun olarak önce Dokuz Oğuzlara saldırmak suretiyle devleti ayakta tutmak ve bağımsızlık mücadelesini başarıya ulaştırmak için gerekli olan atları yağmalamıştır.²²¹ Kutluk Kağan'ın, Dokuz Oğuzlara saldırısının önemini ve ata sahip olmanın getirdiği avantajları daha net bir şekilde anlamak için Eski Tang Tarihinde geçen

“...Kutluk, dağılmış olan halkını toplayarak Tsungts'ai dağına çıktı: çeteler oluşturmak suretiyle toplaşan bu halkın sayısı 5.000'den fazla idi. Ayrıca Dokuz Oğuzlara hücum ederek pek çok koyun ve at ele geçirerek, bir anda güçlendi ve ardından da kendini kağan ilan etti...”²²²

bölüme bakmak yeterli olacaktır diye düşünmekteyiz.

Türklerin 682 yılında tekrardan bağımsızlıklarını elde ettikleri dönemin başında kağan olan İlteriş ve sonrasında başa geçen Kapkan (Bügü Çor) dönemi Tang-Türk ilişkilerine baktığımız vakit çatışmalar ve Tang ile anlaşma çabalarının olduğu bir evre olduğunu görmekteyiz. Bunun en önemli sebeplerinden biri Türklerin tekrar bağımsız olduğu zamanda Tang hanedanlığı her ne kadar 677'deki karardan sonra alınan kararlar ve Tibet'in gerçekleştirmiş olduğu seferler neticesinde azalan at stokuna sahip olsa bile elinde 713 yılında 240 bin (Tablo 3.1) gibi ciddi şekilde

²¹⁹ Lev Gumilev, *Eski Türkler* (İstanbul: Selenge, 2019), s. 314.

²²⁰ Schafer E. Hetzel, *Semerikand'ın Altın Şeftalileri* çev Serkan Acar, (İstanbul: Selenge, 2020), s.107.

²²¹ Lev Gumilev, *a.g.e.*, s. 341.

²²² İsenbike Togan, Gülnar Kara ve Cahide Baysal, *Çin Kaynaklarında Türkler Eski Tang Tarihi*, (Ankara: TTK, 2020), s. 37.

önemli bir at varlığına sahipti.²²³ Tang hanedanlığının elinde bulunan ciddi miktardaki at stoku onların Türkler ile olan at ticareti ilişkilerini etkilemiştir. Jonathan K. Skaff'a göre 20-30 bin kişilik bir Tang birliği ortalama 60-90 bin arası ata ihtiyaç duyacaktır ki ihtiyaç duyulan bu eksiklik çoğunluk ile at çiftliklerinden sağlanabileceği anlamına geliyordu. Eski Tang tarihinde yazılana göre Tang hanedanlığı “高估马价以诱之”²²⁴ (atların fiyatını bilerek yukarıda tutarak onları yakınına çekmek) politikasını uygulamak suretiyle Türkleri kendi tarafında tutmuş buna ek olarak at satan kavimlerin kendi aralarında rekabete girmesini sağlayarak ticari ilişkilerde fayda sağlayarak hem ticari fayda hem de Türk saldırılarının önüne geçmeye çalışmıştır.²²⁵ Eski Tang tarihinde geçen bu yere bakılırsa Tang hanedanlığı Türklerin atlarına piyasanın üzerinde bir fiyat vermiştir. Bunun en büyük sebebi Tang hanedanlığının ekonomik olarak refah içerisinde olması ve buna karşılık at stoklarının yeterli olmasından kaynaklı olarak karşı alımlarda daha rahat bir durumda olmasından gelmektedir. Tang hanedanlığının sahip olduğu bu avantaj onların Türklerle ilişkilerde zorunlu bir satın alım istencinden daha çok “haraç ticareti” olarak nitelendirilen, çatışmaların daha az olması için yapılan kendi ekonomisine çok zarar vermeyen “kommensalist” bir şekilde gerçekleşmişine sebebiyet vermiştir.²²⁶ Türk kağanlığı oluşan bu duruma karşın kendi pazar paylarını daha çok arttırmak için mücadele içerisinde girmişlerdir. Çünkü at fiyatları her ne kadar piyasa fiyatının üzerinde olmuş olsa bile at ticareti Tang hanedanlığının kontrolünde gerçekleşiyordu ve tam anlamı ile ticari bir serbestlik yoktu. Bu yüzden Türk kağanlığı devlet tekelinde gerçekleşen ticaretin yanı sıra özel ticaretin de serbest bir şekilde olması ve kârlarını en üst düzeye çıkarmayı arzulayarak mücadele içerisinde olmuştur.²²⁷

²²³ Jonathan K. Skaff, *a.g.e.*, s. 261.

²²⁴ 丁君涛, “唐与回纥绢马贸易中马价争议的原因探析”, *唐山学院学报*, 2017, s. 103.

²²⁵ Fiyatların yukarıda tutulmasının bir sebebi de Xuanzong döneminde Tang hanedanlığının askeri ihtiyaçlarının yüksek seviyede olmasından mütevellit at ihtiyacı artmıştır. Uygulamaya konulan bu politika sayesinde Tang hanedanlığı, at satanlar arasında bir rekabet sistemi oluşturmak suretiyle aslında güçlü ve iyi atları piyasadan toplamıştır. 安语梵, “唐与回鹘绢马贸易及其实质”, (Northwest Minzu University, 2020), s. 21.

²²⁶ Jonathan K. Skaff, *a.g.e.*, s. 259.

²²⁷ 陈红静, 魏睿莺, 中原人士入突厥事考论, *Joumal Gansu Radio & TV University*, 2018, s. 10; 丁君涛, “唐五代及前后马匹贸易中的羁縻色彩与经济需求”, *Journal of Shanghai Business School*, 2018, s. 89.

Türk kağanlığının tekrardan kuruluş sürecinde Dokuz Oğuzlara at elde etmek için saldırması ve Tang hanedanlığının sahip olduğu at stoku gibi verilerin birleştirilmesi ile Türk kağanlığının belli açılardan ata sahip olma istenci içerisinde olduğunu doğal olarak öne sürmekle birlikte sahip olduğu fazla atları piyasaya kendileri için en kârlı bir yol ile sisteme sürmek isteyebileceklerini düşünebiliriz. Yukarıda belirttiğimiz iki verinin en güzel izdüşümü ise kağanlığın gerçekleştirdiği seferlerde kendini göstermektedir. Türk kağanlığının at ticaretindeki payını arttırmak için girdiği mücadelelere bakmak istersek öncelikle kağanlığın gerçekleştirmiş olduğu seferlere bakmak gerekmektedir. 700 yılında Böğü Çor(Kapkan) tarafından gerçekleştirilen Lungyu'da bulunan devlet haralarına bir saldırının olduğunu ve bu saldırı neticesinde 10 bin at ele geçirmiştir.²²⁸ Türklerin saldırdığı yerlere baktığımız zaman yerlerin iki ana özelliği olduğunu görmekteyiz. Bunlardan ilki Ordos platosunun verimli olan ve gıda bakımından verimli olan yerleri (Ek-1) ve buna ek olarak Tang hanedanlığının at çiftliklerinin konumlandığı yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna örnek vermek istersek Türk kağanlığının Longyou bölgesine yapmış olduğu akınların desenlerine bakmak gerekmektedir. Bilindiği üzere Longyou, Hedong ve Kuan-ne'i bölgelerinde (Ek-1) Tang döneminde çevresel ve iklimsel koşulların da etkisiyle at çiftliklerinin olduğu bir bölge olarak seçilmiştir.²²⁹ Sonradan Uygular'ın da Taiyuan gibi at çiftliklerinin olduğu yerlere saldırı düzenlemesi bize Türk toplumlarının gerçekleştirdiği seferlerde bir desen olduğunu düşündürmüştür. Türkler sadece lüks mallar elde etmek ya da Tang hanedanlığı ile gerçekleşecek ticaretin kârlı bir şekilde devam etmesinden ziyade Tang hanedanlığının at çiftliklerinin- ek olarak tahıl ambarı olan yerler- olduğu yerlere bilinçli bir şekilde seferler düzenlemek suretiyle Tang hanedanlığının at stokunda olan değerli atları kendi bünyesine katmaya çalışmışlardır. Tang hanedanlığının at çiftliklerinden alınan bu atların Türk kağanlığı için iki çeşit yararı olmaktadır diye düşünmekteyiz. Bunlardan ilki Tang hanedanlığının at çiftliklerinde yetiştirilen kaliteli atların²³⁰ Türklerin eline geçmesi

²²⁸ Tang hanedanlığının at çiftliklerinden at çalmak için yapılan seferler yalnızca Türk toplumlarına özgü değildir Tibetliler de Tang hanedanlığının sahip olduğu çiftliklere saldırmak suretiyle at çalmışlardır. Lev Gumilev, *a.g.e.*, s. 385.

²²⁹ Li-Hong Gao-Da su, *a.g.m.*, s. 32.

²³⁰ Atların beslenme şekillerinde gelişmelerine fayda sağlayan yonca gibi besinlerin kullanılması sadece otlakta bulunduğu ile besinler ile yetinen atlara göre daha sağlıklı ve güçlü yetiştirmelerine sebebiyet vermiştir ki buna ek olarak tarihte çok örneği görüldüğü üzere ekstra besinler ile beslenen at her zaman otlakta beslenen atlardan daha güçlü olmuştur. Atların daha güçlü olması için yonca gibi

ile başta da belirttiğimiz kağanlığın kuruluş döneminde olduğu gibi devleti bağımsızlık yolunda ilerlemesini sağlayan at stoklarının genişlemesine sebebiyet vermiştir. Buna ek olarak Tang hanedanlığın at stokunun erimesi, Çin'in geçmişte at stoklarının geniş olduğu dönemde gerçekleştirdikleri gibi bir “haraç ticareti” politikalarını terk etmelerinin önünü açıyordu. Belirttiğimiz bu iki fayda Türk kağanlığının seferlerinde hedef aldığı yerlerin bilinçli bir şekilde hedef alındığı düşüncesini öne çıkarmaktadır ki bu durum An-Shi isyanına kadar böyle devam etmiştir.

Türk kağanlığının at ticaretini canlandırmak ve payını arttırmak için giriştiği hamlelere ekstra bir örnek vermek istersek -tek neden olarak at ticaretini bağlamadan- Türk-Tibet mücadelesini örnek verebiliriz. 723 yılında Tibetliler Türkler bir ittifak kurmak suretiyle Tang üzerine yürümek istemişlerdir.²³¹ Lakin Bilge Kağan bu kararı Tang imparatoruna bildirmiş ve Tibet ile ittifak kurmak suretiyle Tang hanedanlığının üzerine yürümek istememiştir. At ticareti, Türk-Tibet ittifakını engelleyen tek sebep olmamakla birlikte şahsımızca bu durum önceki bölümlerde bahsettiğimiz Hun-Yüeci mücadelesine –belli açılardan- benzemektedir.²³² Hun kağanı Motun, Han hanedanlığına saldırmadan önce Yüecilerin üstüne gitmek suretiyle Han hanedanlığına Yüeci kanadı vasıtasıyla geçebilecek atların önüne geçmiş buna ek olarak at ticareti payını arttırmış olacak idi. Bu iki sebep –bütün çatışmayı at ticaretine indirgemek yanlış olacaktır- Hun- Yüeci mücadeleleri için oldukça makuldür. Türk-Tibet anlaşmasının yaratacağı duruma bakar isek Tibet ile girilebilecek olası bir ittifak Türk kağanlığı açısından geçici bir kazanım elde etmenin ötesine geçmeyecektir diye düşünmekteyiz. Çünkü Tibet-Türk ittifakının girişeceği olası bir sefer can kayıplarını beraberinde getirecektir ki buna ek olarak Uygur döneminde Böğü Kağan’a darbe yapan Dun Baga Tarkan’ın “*Buradan Çin’e uzanan yollar zorlu ve engebeli olduğunda yaralandık, harcandık ve neredeyse tükendik. Bugün eğer sefer eder de zafer kazanamazsak, sükûnetle geri dönebilir*

besinlerin önemini anlamak için Han hanedanlığı döneminde yonca ithalinin yapıldığını ve atlara vermek için Çin topraklarında üretilmesini örnek vermek bize atların besinlerinin ne kadar önemli olduğu hakkında bir izdüşümü vermektedir. Julian Romane, *Rise Of The Tang Dynasty* (South Yorkshire: Pen&Sword Books, 2018), s. 197-202.

²³¹ İsenbike Togan, Gülnar Kara ve Cahide Baysal, *Çin Kaynaklarında Türkler Eski Tang Tarihi*, (Ankara: TTK, 2020), s. 60.

²³² Bkz. s. 13-17.

miyiz?²³³ sözüne ithafen Tang hanedanlığına girilecek olası bir savaşın Türkler için kolay olmadığını göstermektedir. Türk tarafının olası can kayıplarının yanı sıra Tibet'in bölgede daha güçlü bir hale gelmesi Türk kağanlığının çok isteyeceği bir durum değildi. Çünkü o dönem içerisinde Türkler, Tang hanedanlığının en büyük at tedarikçisi durumunda idi.²³⁴ Sefer sonrasında elde edilen gelir belli açılardan Türk kağanlığını rahatlatacak olsa bile Tibet'in bölgede daha güçlü olması Türk kağanlığının at ticaretinde sahip olduğu payın düşme olasılığını beraberinde getirecektir. Bu yüzden Türk kağanlığının sahip olduğu bu ticari konum Tibet ile girişebilecek olası bir ittifakın önüne geçmiş olabilir. Buna karşın Tang hanedanlığına Tibet'in böyle bir istek ile geldiğini belirtmek Türk kağanlığı açısından oldukça kârlı bir durum teşkil etmiştir. Tang hanedanlığı, Türk kağanlığının böyle bir durumdan kendini haberdar etmesinden sonra 724 yılında Ordos bölgesinde sınır ticaretini serbest bırakmıştır.²³⁵ Türk kağanlığının bu anlaşma vasıtası ile elde ettiği neticeye bakar isek Tibet'in bölgede olası güçlenmesini desteklememiş ve kendisinin sahip olduğu ticaretteki payını azaltmamış, Tang hanedanlığı ile daha kârlı bir anlaşma imzalamak suretiyle ticaretten elde ettiği geliri daha yukarıya çekmeyi amaçlamıştır.

Tang hanedanlığında Taizong'un başa geçmesi ile başlayan reformlar süreci ve An-shi isyanı arasında gerçekleşen Türk-Çin ticari münasebetleri çoğunluk ile Türklerin ticaretteki pay ve kârlarını attırmak için uğraştığı bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Buna karşın gerçekleştirmiş olduğu reformlar neticesinde elde ettiği topraklarda oluşturduğu çiftlikler vasıtasıyla at stokları bol olan Tang hanedanlığı ise mümkün olduğu sürece at temini konusunda Türklere muhtaç olmamaya gayret göstermiştir.

4.3. An-Lu Shan isyanları ve sonrasında oluşan durum sonrasındaki süreç

Tang hanedanlığı ve Türk toplumları arasında gerçekleşen at ticaretinde geçmişten gelen süreci baştan sonra değiştiren en büyük etken An-Shi isyanlarıdır. Önceki bölümlerde de dile getirdiğimiz üzere Tang hanedanlığın gerçekleştirmiş olduğu reformlar ticaret dengesini Tang hanedanlığı lehine çevirmiş iken Türk toplumları

²³³ Kürşat Yıldırım, *a.g.e.*, s. 56.

²³⁴ 丁君涛, “近三十年唐五代马匹贸易研究综述”, 陕西理工大学学报, 2019, s.41.

²³⁵ Bu anlaşma her ne kadar sonrasında uygulama hususunda gerçekleşemese bile o dönem için oldukça önemli bir anlaşma olmuştur. Lev Gumilev, *a.g.e.* s. 394-395.

oluşan bu ticari dengeyi kendi lehlerine çevirmeye gayret göstermekteydiler ve bu fırsat An-Shi isyanına giden süreç ile gerçekleşmiştir.

Türk kağanlığı, Bilge Kağan'ın ölmesi sonrasında iç karışıklara karşı dayanamamış ve 742 yılında Uygur, Basmıl, Karluk boyları isyan etmişlerdir.²³⁶ Bu isyanların neticesin 744 yılında Uygurlar, Türk kağanlığının sahip olduğu mirasa üzerine kendi devletlerini yeşertmişlerdir. Tang hanedanlığı açısından Türk kağanlığının yıkılmış olması kendileri açısından her ne kadar önemli olsa da batıda yükselen güç olarak gelen Arap ve Tibetliler Tang hanedanlığının batı bölgelerindeki hâkimiyetlerini sarsmıştır.²³⁷ Arap ve Tibetli kuvvetlerin Tang hanedanlığının batı emellerine darbe vurmasının ardından Tang hanedanlığı açısından en zor durumu teşkil edecek olan şey An-Lushan'ın isyan etmesi olacaktır.²³⁸

An-Lushan, Tang hanedanlığının süvari sistemini besleyen at çiftliklerinin de yer aldığı kuzey bölgesinde (Ek-1) bir komutan iken 755 yılında isyan etmiş ve birkaç ay içerisinde Lo-yang'ı ele geçirmiş ve kendini imparator ilan etmiştir.²³⁹ An- Lushan isyanını bu kadar önemli kılan sebeplerden bir tanesi isyanı çıkardığı bölgenin Tang hanedanlığının at çiftliklerinin olduğu yerde başlamasıdır. An- Lushan'ın da isyan ettiği coğrafyaya bakar isek kendisinin at tedariki konusunda herhangi bir sorunun olmaması onun isyan hareketini çok daha tehlikeli yapan bir durum teşkil etmekteydi. Tang hanedanlığı ise batı ucunda imparatorluk hayallerini gömmesinin ardından gelen bu isyan neticesinde büyük bir şok geçirmiş ve ordusunun önemli bir kısmı isyan hareketi içerisinde olduğundan dolayı dış yardımlar aramaya mecbur kalmıştır. Tang hanedanlığını bu isyan dalgasının pençesinden kurtaracak olan güç

²³⁶ Kürşat Yıldırım, *a.g.e.*, s. 22.

²³⁷ Nan-chão prensliği Tang imparatorluğuna karşı Tibetlilerden yardım istemiş ve gelen bu yardım sayesinde Tang hâkimiyetine karşı bağımsızlıklarını korumuşlardır. Buna ek olarak 751'de gerçekleşen Talas savaşı ile Tang imparatorluğunun batıda gerçekleştirmeyi umduğu imparatorluk fikrinin çökmesine sebebiyet vermiştir. Eduard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri çev. Mustafa Koç* (İstanbul: Selenge, 2020). s. 194; Lev Gumilev, *a.g.e.*, s. 446.

²³⁸ Tang hanedanlığında gerçekleşen An-Shi isyanı neticesinde at çiftliklerinin tahribi neticesinde Tang hanedanlığı at stoklarındaki eksiklikleri gidermek amacıyla Uygurlara muhtaç bir duruma düşmüşlerdir. Nao Grass, "A Million Horses: Raising Government Horses In Early Ming China, ed. Andrew Linzey, Priscilla N. Cohn", içinde *Animals and Human Society in Asia Historical, Cultural and Ethical Perspectives* (The Palgrave Macmillan Animal Ethic Series, 2019), s. 304.

²³⁹ Colin Mackerras, *The Uighur Empire* (Canberra: Australian National University Press, 1972), s. 15.

ise Uygurlar olacaktı.²⁴⁰ Tang imparatoru isyanı bastırmak için 756 yılında Uygur Kağanı Moyen Çor'a bir heyet yollamak suretiyle yardımını talep etmiştir.²⁴¹ Önceki bölümlerde de belirttiğimiz üzere Tang hanedanlığının kuruluşundan beri Türk toplumlarının at ticaretindeki payını arttırma çabaları olmuştur. An-Lushan isyanı Türklere ticarete elde ettikleri kârları attırmak için bir fırsat vermiştir. An-Lushan isyanı sonrası ticari dengelerin Uygurlar lehine kârlı bir durum almasını at fiyatlarına bakarak anlayabiliriz. Tang hanedanlığının kuruluşunda bir at karşılığında bir ipek²⁴² verilirken-at fiyatları Anlushan isyanı öncesinde ortalama 20~ top ipek-²⁴³ bu durum An-Lushan isyanı sonrasında oluşan süreçte bir ata karşılık kırk ipeğe kadar çıkmıştır.²⁴⁴ Uygurlar ayaklarına kadar gelen fırsatı kaçırmamışlardır ve Tang hanedanlığına karşı yardımı kabul etmişlerdir.²⁴⁵ Burada akla gelen ilk soru doğal

²⁴⁰ Burada mühim olan konulardan biri de Tang hanedanlığının neden Uygurlardan yardım talep ettiği bahsi olacaktır. Çünkü isyan çıktığı zaman Tibet devleti de Tang hanedanlığına isyanı bastırmak için bir yardım teklifi götürse de Tang hanedanlığı tercihinin Uygur devletinden yana kullanmıştır. Tang hanedanlığının, Uygur-Tibet arasında Uygurların yardımını istemesinin altında yatan konu daha sonraki kısımlarda da belirteceğimiz gibi Tibet'in, Tang hanedanlığı için daha büyük bir rakip olarak görülmesidir. Uygurlar, bakiyeleri oldukları Türk kağanlığı gibi Tang hanedanlığından bir toprak talep etmekten ziyade pazar paylarını yükseltmek suretiyle ticaret dengesini kendi lehlerine çevirmeye çeviren bir yapıda idi. Buna karşın Tibet'in genişlemesi için tarım havzası ve Çin'e doğru bir genişleme mecburiyeti vardı. Bundan dolayı Tang hanedanlığı kendini tehdit eden bir Tibet devletinden ziyade Uygurları tercihe yönelmiş olabilir. Yihong Pan, "The Sino- Tibetians Treaties in Tang Dynasty", *T'oung Pao*, 1992, s. 134.

²⁴¹ Colin Mackerras, *a.g.e.*, s. 16.

²⁴² Burada adı geçen ipek kelimesi aslında 縑 (jianyi)'dir. Bu ipek oldukça kaliteli olup su geçirmez özelliğe sahip olduğundan mütevellit oldukça değerli bir yapıda idi. 丁君涛, 唐与回纥绢马贸易中马价争议的原因探析, *Journal of Tangshan University*, 2017, s. 103.

²⁴³ 安语梵, "唐与回鹘绢马贸易及其实质", (Northwest Minzu University, 2020), s. 20.

²⁴⁴ At fiyatının bu kadar yukarı çıkması Tang ekonomisini oldukça zarara uğratmış ve bazen bu ücretlerin ödemesi gerçekleştiremeyecek duruma düşmüşlerdir. Lakin bu ödeme konusunda düşülen zorluğun atların fiyatından mı yoksa Tang hanedanlığının An Lushan isyanı sonrası almış olduğu vergilerde yaşanan düşüş yüzünden mi olduğunu konusunda bir tartışma vardır. 丁君涛, 唐与回纥绢马贸易中马价争议的原因探析 *Journal of Tangshan University*, 2017 s. 106; Ching-Lung Chen, *Trading Activities of The Turkic Peoples In China*, *Central Asiatic Journal*, 1980, s. 46.

²⁴⁵ Bu anlaşma gereği bir Çinli prenses ile evlilik olacaktır. Uygurların, Tang hanedanlığına neden yardım ettiği konusu sosyal bilimciler arasında çokça tartışılan bir konudur. Bir kısım araştırmacılar bu yardımı tamamen Uygurların ekonomik çıkarlarını arttırmak için yaptığını söylerken diğer bir kısım araştırmacılar ise An-Lushan'ın soy olarak Türk kanı taşıdığı ve olası bir devlet kurduğu zaman Uygurların karşısında önemli bir tehdit olarak çıkabileceklerini öne sürmüşlerdir. Uygurların yardım etmesini tetikleyen bir durum olarak son olarak ise An-Lushan isyanı neticesinde ortaya çıkan ve Ordos bölgesinde Ashina Ts'ungli'nin bir etkisi olup olmadığı öne sürülmüştür. Ashina Ts'ungli soy bakımından Türk kağanlığının soyundan gelmekle birlikte kağanlığın yıkılışından sonra Çin'e sığınan bir Türk soylusu idi. Tang ordularının Ashina Ts'ungli'nin is.anının tam anlamı ile bastıramamaları Ordos bölgesinde ortaya çıkabilecek olası rakip bir Türk yapısı meydana getirebilirdi. Bundan mütevellit Uygurların saldırılarının da gerçekleştiği yerlere bakılır ise Ashina Ts'ungli'nin üstüne gidildiği görülmektedir. Bu gibi veriler üst üste geldiği zaman Uygurların gerçekleştirdiği yardımının yeni kurulmuş kağanlıklarına yerine geldikleri yönetici erkten bir rakip istemediklerinden ötürü

olarak Kai Yuan döneminde (713-741) 1 ata karşılık verilen 20~ top ipek karşılığında bir ticaret gerçekleşmesine karşın 756 sonrası gerçekleşen ticarete bu fiyatın nasıl bu kadar yukarı bir yerde kendine konum bulmasıdır. Bu konu hakkında temelde iki görüş vardır. Fiyatların artması hakkında kabul edilen genel görüşe göre fiyatların isyan sonrası suni -şantaj yolu ile- bir şekilde yukarı çekilip Uygarların bu fırsattan yararlanması hakkında ileri sürülen görüştür. İkinci görüş ise temel iktisat teorilerini esas almak suretiyle öne sürülen gerek arz-talep dengesi gerekse talebin fiyat esnekliği ve alım gücü üzerine kurulan fiyatların suni bir şekilde artmadığını ileri süren bir yapıdadır.²⁴⁶ Bu görüşe göre at fiyatlarının piyasada nasıl konumlandığına bakmak gerekmektedir. Günümüzde de bilindiği üzere bir para birimini değerini onun satın alım gücü göstermektedir. Örnek verecek olur isek 721 yılında 40 top ipek karşılığında 60 kova pirinç alabilirken 770 yılında yine 40 top ipek karşılığında 60 kova pirinç alabiliyorsak satın alma parametresinde herhangi bir pozitif veya negatif ayrışma olmamış olacaktır. Ancak 770 yılında 40 top ipek karşılığında 30 kova pirinç alabiliyorsak burada satın alma parametresinde negatif bir ayrışma olduğunu görürüz. Bu bağlamda ilk görüşe karşı çıkan araştırmacılar o dönemde ticarete kullanılan ipeğin satın alım gücünün yıllara göre değişimini inceleme ihtiyacı duymuşlardır. Bu bağlamda Kaiyuan döneminde 40 top ipek karşılığında 646 kova pirinç aldığını (Tablo 4.1.) bulduktan sonra bunun An-Lushan isyanı sonrasındaki 40 ipeğin karşılığında alınabilecek pirinç miktarı ile kıyaslamışlardır.²⁴⁷ Bu kıyaslama neticesinde Suzong döneminde (756-762) 40 top ipek ile sadece 57 kova pirinç elde edildiği ortaya konmuştur. Bu iki veri kıyaslandığı zaman ipeğin satın alma gücünün ne kadar düştüğü ortaya konduktan sonra Uygar devletinin 1 at karşılığında 40 top ipek istemesi durumunu açgözlülükten ziyade piyasanın oluşan yeni ekonomik ahvâle adaptasyonu olarak okumanın daha doğru olacağını öne sürmüştür.²⁴⁸

gerçekleştirilebilecekleri öne sürülmüştür. Ablet Kamalov, “Turks and Uighur During the Rebellion of An-Lushan Shih Ch’ao-yi”, *Central Asiatic Journal*, 2001, s. 247-249.

²⁴⁶丁君涛, 唐与回纥绢马贸易中马价争议的原因探析, *Journal of Tangshan University*, 2017 s. 103.

²⁴⁷ İlgili konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. 丁君涛, 唐与回纥绢马贸易中马价争议的原因探析, *Journal of Tangshan University*, 2017 s. 106.

²⁴⁸丁君涛, *a.g.m.*, s. 106.

Uygurların yardımları sayesinde An-Lushan ve 762 yılında isyan eden Shih Ch'ao isyanını bastırıldıktan sonra Tang'ın önünde daha büyük problemler gelmişti. Bunlardan ilki bu isyanlar sırasında ordusu oldukça güçsüzleşmiş bir durumdur buna ek olarak Tibet yükselen bir güç konumunda idi. Tibetliler 763 yılında Qinghai ve Kansu bölgelerini güçsüzleşmiş olan Tibet'in elinden alarak at çiftliklerinin bol olduğu yerleri ele (Ek-1) geçirmişlerdir.²⁴⁹ Tibetlilerin ele geçirdikleri bölgelerin önemini önceki bölümlerde de atıf yaptığımız Yuan Zhen'in kaleme aldığı "Yin Dağı Rotası" şiirinde de kendine yer bulmuştur.²⁵⁰ Tibet'in bu yükselişi ordusunun büyük bölümü yok olmuş olan Tang hanedanlığını Uygurların yardımına daha muhtaç bir hale getirmiştir. Uygurlar önlerine gelen bu fırsatı sonuna kadar kullanmıştır ki Uygurların da Tang hanedanlığına yardım etmesini tetikleyecek koşullar vardır.²⁵¹

Tablo 4.1. Tang Hanedanlığında Pirinç Endeksli Yıllık Enflasyon
Tablosu

Hanedan yılı	İpeğin Birim Fiyatı	40 ipeğin fiyatı	Pirinç fiyatı (kova 斗)	40 ipeğin alabileceği pirinç (kova 斗)	Değişim yüzdesi
--------------	---------------------	------------------	------------------------	---------------------------------------	-----------------

²⁴⁹ Mark Edward Lewis, *China's Cosmopolitan Empire*, (London: Harvard University Press, 2009), s. 157; 王晓燕, 关于唐代茶马贸易的两个问题, 中央民族大学学报, 2002, s. 43.

²⁵⁰ Tan Mei Ah, *Exonerating the Horse Trade for the Shortage of Silk: Yuan Zhen's "Yin Mountain Route"*, Journal of Chinese Studies No. 57, 2013, s. 70.

²⁵¹ Tang'a karşı olan Tibet tehdidine daha çok odaklanmalıyız diye düşünmekteyiz. Çünkü Tibet ile Uygurlar arasında büyük bir fark vardır. Tibet, Uygur devletine nazaran ekonomik açıdan daha özgür olduğundan dolayı Tang-Uygur arasında gerçekleşen ticaretin bir benzeri Tang hanedanlığı açısından Tibet devleti ile yapılması imkânsız bir durumda idi. Buna ek olarak 822 yılında Tibet komutanının, Tang elçisine sorduğu soru bize bu konu hakkında daha iyi bir izdüşümü verecektir diye düşünmekteyiz. Tibet komutanı, Tang elçisine Uygurlar bizden daha küçük bir devlet iken neden onlara bizden daha iyi davranıyorsunuz-ekonomik açıdan- diye sorusuna karşılık Tang elçisi "Uygurlar biz zor durumda iken bize yardım ettiler, buna ek olarak bizim topraklarımızı asla almak istemediler. Durum buyken neden onlara karşı iyi olmayalım" diye karşılık vermiştir. Bu tarihi örnek aslında Tibet devletine karşı Tang-Uygur yakınlaşması hakkında bize çok önemli bir izdüşümü vermektedir. Tibet devleti ekonomik açıdan genişlemek için toprak talep ederken Uygurlarda bu durum geçerli değildi Uygurların en büyük istekleri altın yumurtlayan tavuk olarak gördükleri Tang hanedanlığından yararlanmak idi onu öldürmek değil. Bu duruma ek olarak Tibet'in topraklarını genişleteceği coğrafya hem Uygurların hem de Tang hanedanlığının çıkarlarına zarar verecek bir şekilde ilerliyordu. Bu gibi durumlardan mütevellit Tang hanedanlığının Tibet'e karşın Uygurları tercih etmesi ne kadar mantıklı ise Uygurların da kendi ticaret hacimlerinin düşmemesini istememesi dolayısıyla Tang hanedanlığına yardım etmeleri oldukça makul bir çıkarım olarak karşımıza çıkmaktadır diye düşünmekteyiz. Yihong Pan, *The Sino- Tibetians Treaties in Tang Dynasty*, T'oung Pao, 1992, s. 120-122; 波音 著, 草与禾: 中华文明4000年融合史 (中信出版集团, 2020), s. 116.

Kaiyuan dönemi 13. Senesi 713-741	210	8 400	13	646	
Tianbao dönemi 742-756	200	8 000	13	615	-4.8
Suzon dönemi 756-762	10 000	400 000	7 000	57	-91.1
Dali Zhong 766-779	4 000	160 000	800 ~ 1 000	160 ~ 200	-75.2 ~ -69
Jianzhong zamanı 780-783	3 000 ~ 4 000	120 00 ~ 160 000	200	600 ~ 800	-7.1 ~ 23.8
Zhenyuan 10. Yılı (İmparator Dezong dönemi)	1 500 ~ 1 600	60 000 ~ 64 000	200	300 ~ 320	-53.5 ~ -50.4
Zhenyuan 19. Yılı (İmparator Dezong dönemi)	800 ~ 900	32 000 ~ 36 000	200	160 ~ 180	-75.2 ~ 72.1
Yuan He 15. Yılı	800	32 000	50	640	-0.9
Zhanging zamanı 2. Yılı 821-825	800	32 000	40	800	23,8
Kaicheng dönemi 3. Sene 836-840	1 000	40 000	85	470	-27.2

Tablo 4.1. 丁君涛’ın 唐与回纥绢马贸易中马价争议的原因探析 adlı makalesinden

alınmıştır.²⁵²

Tang- Uygur ilişkilerinde değinmemiz gereken önemli bir durum ise Tun Baga Tarkan’ın Böğü kağan’a karşı tertiplediği darbedir. Bu darbeden önce Böğü kağan

²⁵²丁君涛, 唐与回纥绢马贸易中马价争议的原因探析, Journal of Tangshan University, 2017, s. 105.

devlet içerisindeki Soğdluların etkisinde kalarak Tang’a karşı bir sefer tertip etme isteği içerisinde bulunmuştur lakin önceki bölümlerde de konuşmasına yer verdiğimiz Tun Baga Tarkan bu duruma karşı çıkmıştır. Tun Baga Tarkan’ın darbesini ekonomik ve siyasal koşullar açısından değerlendirecek olur isek An-Shi isyanları sonrasında Uygurlar ekonomik açıdan oldukça kârlı anlaşmalar yürürlüğe girmişti buna ek olarak Tang hanedanlığının eski gücünde olmaması Tibet’e bir hareket serbestisi sağlamak suretiyle Tang hanedanlığının batı ucuna genişleme fırsatı vermişti.²⁵³ Tang hanedanlığına karşı girişebilecek olası bir savaş Uygurların sahip olduğu avantajlı ekonomik anlaşmalara zarar vereceği gibi daha güçsüz bir Tang hanedanlığı ticaret yollarını daha rahat bir şekilde elde edebilecek bir Tibet devleti anlamına gelmekteydi. Yukarıdaki bölümde de örneğini verdiğimiz üzere Bilge Kağan 727 yılında Tibet’in kendisine sunduğu ittifak anlaşmasını reddetmiş²⁵⁴ ve bunu kendi lehine bir anlaşma ile çözmek istemiştir. Bu veriler üst üste geldiği zaman yok olmuş bir Tang imparatorluğu yerine uygun koşullarda Uygurlar lehine karar alabilecek bir Tang hanedanlığı, Uygurların daha çok çıkarına olacaktır. Bundan mütevellit Tun Baga Tarkan’ın yaptığı darbe hem devam eden ekonomik ilişkilere zarar vermeden kârlı ilişkilerin devamını hem de gücü bitmiş bir Tang hanedanlığının Tibet’e karşı savunmasının imkânsız olmasından doğacak ticaret paylarında görülebilecek olası bir düşüş olduğunu öne sürebiliriz diye düşünmekteyiz.²⁵⁵

Uygurlarda gerçekleşen Tun Baga Tarkan darbesi Tang hanedanlığı açısından Uygurların durumunun kötüleştiği intibasını yarattığından ötürü 781 yılında Tang hanedanlığında ticaret yapan bir Uygur kervanını denetlerken kadın kaçırdıklarını görmüş ve Tun Baga Tarkan’ın darbesin Uygurlara güçsüz kıldığı düşüncesine dayanarak kervandakileri cezalandırmıştır.²⁵⁶ Tang hanedanlığının tutunduğu bu tutum çok çabuk değişmiştir. Uygurları öldüren görevli görevinden azledilmiş ve

²⁵³ Lev Gumilev, *a.g.e.*, s. 485.

²⁵⁴ İsenbike Togan, Gülnar Kara ve Cahide Baysal, *Çin Kaynaklarında Türkler Eski Tang Tarihi*, (Ankara: TTK, 2020), s. 60.

²⁵⁵ Bu duruma verilecek en güzel örneklerden bir tanesi Tibet-Uygur arasında gerçekleşen Beiting-Beşbalık- bölgesine hâkim olma mücadelesi olabilir. Çünkü Beiting konum itibarıyla ipek yolunda çok önemli bir yere sahipti ve bu yüzden iki devlet arasında buraya hâkim olmak için mücadeleler meydana gelmiştir. Yihong Pan, “Sui-Tang Foreign Policy: Four Case Studies” (University of Columbia, 1990), s. 254.

²⁵⁶ Kürşat Yıldırım, *a.g.e.*, s. 58.

Uygurlara bir elçilik gönderilmek suretiyle barışın devamı istenmiştir. Tun Baga Tarkan savaştan ziyade kârlı bir şekilde devam eden ticaretin devamı istenci içerisinde olduğundan mütevellit Tang hanedanlığına öldürülen Uygurlar karşılığında “...benim sözümün özü şudur, yapılanlar karşılığında telef olan atların değeri bir milyon sekiz yüz bin, bunu derhâl bize ödeyin²⁵⁷” diyerek fidye talep etmiştir. Bu olaylardan sonra 783 yılında bir anlaşmaya varılmıştır bu anlaşma gereği Uygurlar, Tang hanedanlığına gönderdiği elçiler önceki çok fazla geldiğinden ötürü büyük masraflara sebebiyet verdiğinden bu personel sayısında azalmaya gidilecek ve buna ek olarak ticaret için gelen atlara kota getirilmiştir. ²⁵⁸ 781 olayları Tang-Uygur ilişkilerinde geçici bir sorun oluştursa bile Tibet tehlikesi bu iki devleti yine yan yana getirecektir. ²⁵⁹ Tang hanedanlığının sınırlarını korumaktan aciz yapısı Tibetlerin tehditkâr ilerleyişlerini durduracak düzeyde olmadığından dolayı yardım için Uygulara başvurmuşlardır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere güçlü bir Tibet, Uygur devletinin çıkarlarına uygun olmadığından kaynaklı olarak iki devletin çıkarları doğrultusunda bir 788 yılında bir anlaşma imzalanmıştır. Tibet-Uygur-Tang devleti arasında gerçekleşen bu üçlü siyasal gelişmeler Orta Asya ve Çin tarihi açısından oldukça önemli gelişmelere sahip olmuştur. Tibet-Uygur mücadelesinde Tibetliler Uygurların yönetiminden mutsuz olan halkları kışkırtmak suretiyle Uygurların üzerine gitmeye çalışmış buna ek olarak Çin’in batı ile bağlantısını kesmeye çalışmıştır. ²⁶⁰ 802 yılında Tang orduları Tibet ordularını yenmek suretiyle onların ilerleyişlerini durdurmuş ve sonrasında gerçekleşecek anlaşma ile sınır ticareti anlaşması imzalamışlardır. Tang hanedanlığının Tibet ile barış imzalamasının ardında yine tek sebep olmamakla birlikte at yatmaktadır. Önceki bölümlerde Tang hanedanlığının ordusunu besleyen at çiftliklerine ev sahipliği yapan toprakların elden çıktığını belirtmiştik. Tang hanedanlığının içinde bulunduğu durum Tibet ile savaşı kaldırabilecek bir düzeyde olmadığından mütevellit Tibet tarafından gelen bir barış isteği Tang hanedanlığı için oldukça makuldü. Tang-Tibet barış anlaşmasından be hatta Tibet imparatorluğunun 850 yılında yıkılmasından da sonra Tang hanedanlığı Orta Asya’da Taizong dönemi ve sonrasında el ettiği konuma asla geri

²⁵⁷ Kürşat Yıldırım, *a.g.e.*, s. 59.

²⁵⁸ Lev Gumilev, *a.g.e.*, s. 490.

²⁵⁹ Mark Edward Lewis, *a.g.e.*, s. 157.

²⁶⁰ Lev. N. Gumilev, *Eski Türkler*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2019), s. 501; Kürşat Yıldırım, *Uygur Kağanlığı*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), s. 57; Mark Edward Lewis, *a.g.e.*, s. 158.

kavuşamadı.²⁶¹ Buna ek olarak Tibet'in Uygurlar üzerine ilerleyişi Uygurları zayıflatmıştır ki bu durum Tang hanedanlığı ile olan ticari ilişkilerine olumsuz yansımıştır. 816 yılında Tibetlilerin Karakorum'a saldırısı ve onun ardından Kırgızlar ile girilen savaşlar Uygur kağanlığının siyasi ve politik gücü oldukça zayıflatmıştır. Tang hanedanlığı Uygurların içerisinde bulunduğu durumundan faydalanmak adına 817 yılında ülkesine gelen Uygurlu tacirleri bir bahane ile sınır dışı etmiştir.²⁶² Uygur devletinin içinde bulunduğu kötü duruma bir örnek verecek olur isek 822 yılında Tang hanedanlığı içerisinde çıkan isyanları bastırmak için yardım teklif etmeleri gösterilebilir. Bu olaydaki önemli kısım Tang hanedanlığının bu isteği geri çevirmesidir.²⁶³ Bu isteğin geri çevrilmesinde her ne kadar Uygurların geçmiş yardımlarında Tang topraklarını yağmalaması bir etken bile olsa 822 yılına gelindiği zaman Tang hanedanlığı geçmişin aksine bu yardım isteğini geri çevirebilecek bir konuma erişmiştir. Uygurlar her ne kadar Tang hanedanlığı yardım isteklerini kabul etmese de yola çıkmışlar imparator bunun üzerine Uygurlara hediyeler vermiştir. Lakin 822 yılında Uygurların artık karşı konulmaz bir gücü olmadığını anlamak gerekmektedir ve buna ek olarak Tang hanedanlığındaki enflasyon bazlı ekonomik darboğazın etkilerinin toparlanma sürecinde olmasının da (Tablo 4.1.) bir etkisi olabileceği göz önüne alınabilir. Sonraki zamanda 839 yılında meydana gelen zorlu kış şartları²⁶⁴ da eklendiği zaman Uygur devleti artık hepten güçten düşmüştür ve Kırgızların saldırı sonrasında yıkılmıştır.

Uygur-Tang hanedanlığı ticaretine baktığımız zaman vesikalarda önümüze en çok çıkan şey Uygurların Tang hanedanlığına kötü at sattığı ve bunun karşılığında oldukça yüklü değerli meta ile geri döndükleridir. Bu konu oldukça önemlidir çünkü buradan yola çıkarak Uygurların kötü atlara sahip olduğu -zorlu kış şartları olduğu dönem hariç- ve bundan dolayı Tang hanedanlığının bu atları istemediği gibi bunun

²⁶¹ Mark Edward Lewis, *a.g.e.*, s. 158.

²⁶² Lev Gumilev, *a.g.e.*, s. 503.

²⁶³ Kürşat Yıldırım, *a.g.e.*, s. 76.

²⁶⁴ Colin Mackerras, "Relations Between The Uighurs and Tang China 744-840", *Central Asian Survey* 19 (2000), s. 94.

üstüne yüklü miktarda para verecek konumda olmaları anlamına gelecek şekilde bir okumanın eksik olabileceğidir.²⁶⁵

Burada dikkat ile izlenmesi gereken dört ana nokta vardır. İlk olarak bu atların hangi ticaret rotasının kullanarak geldiğine bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda bize “Yin Dağı Rotası” şiiri güzel bir izdüşümü olacaktır diye düşünmekteyiz. Tan Mei Ah, Uygur bölgesinden gelen atların Moğolistan’ının güneyinden Gobi çölünü aşmak suretiyle geldiğini vurgulamaktadır. Bu da bize kervanlar ile gelen binlerce atın büyük bir otlak ile karşılaşmadan Tang topraklarına girdiğini göstermektedir ki şiirde Uygur atları Çin topraklarına girdiği zaman bir tane bile ot bırakmadıkları ve hepsini yedikleri bilgisini vermektedir.²⁶⁶ Bu çok kıymetli bir bilgidir çünkü İbn-i Battuta’nın seyahatnamesinden de bildiğimiz üzere Orta Asya bozkırlarından Hindistan’a giden at ticaret kervanları Hindistan’a gidene kadar yem vermeden sadece yolları üstündeki otlaklardan beslenmek suretiyle gitmiştir ve Çin’de gerçekleşen sürece benzer bir durum gerçekleşmemiştir.²⁶⁷ Bu vasıta ile anlamaktayız ki kullanılan ticaret rotası atların güçsüz duruma düşürmüş olabilir ve bu yüzden Tang hanedanlığı tarafından bir hoşnutsuzluk meydana gelmiş olabilir. Bu duruma ek olarak atların getirildiği rotaların zorlu oluşu doğal olarak fiyatların yükselmesine sebebiyet vermiştir. Bu konu hakkında Din Jun-tao, Tang hanedanlığına gelen atların kuzey yolunun kullandığını ve taşıma maliyetlerinin fazla olmasından dolayı fiyatların bu derecelere çıktığını ve buna ek olarak at fiyatlarının yükselmesinin Uygurların aç gözlülüğünden kaynaklanmadığını dile getirmiştir.²⁶⁸

²⁶⁵ Colin Mackerras bu ticaretin gerçekleşmesindeki motivasyonunu anlatırken Tang hanedanlığının Uygurlar tarafından işgal edilme korkusu yaşadıklarını söylemiştir ki bu Tang hanedanlığının sahip olduğu at istencini yok saymak olarak okunabilecek bir noktaya götürebilmektedir. Colin Mackerras, “Sino-Uighur Diplomatic and Trade Contacts (744 to 840)”, *Central Asiatic Journal* 13, sy 3 (1969), s. 219.

²⁶⁶ Tan Mei Ah, *Exonerating the Horse Trade for the Shortage of Silk: Yuan Zhen’s “Yin Mountain Route*, *Journal of Chinese Studies* No. 57, 2013, s. 68-69.

²⁶⁷ *İbn-i Battuta Seyahatnamesi* (İstanbul: Yeni Şafak, t.y.), s. 244.

²⁶⁸ Ding Jun-tao, Tang-Uygur dönemi at fiyatları konusunda Uygurların atlarını fahiş fiyatlara satmasının da aslında yanlış olduğunu dile getirmiştir. Bu görüşünü kanıtlamak için yukarıda bizim de kullandığımız Eski Tang kitabında geçen “高估马价以诱之” sözüne atıfta bulunarak zaten Tang hanedanlığının atları piyasa değeri üzerinden aldığını vurgulamış buna ek olarak Uygur döneminde 1 at karşılığında 40 top ipek alma konusunda asıl sorunun enflasyon olduğunu dile getirmiştir. Buna bağlı olarak tarihsel süreçte 1 top ipek ile ne kadar pirinç alınabileceğini göstermiş ve buna bağlı olarak Türk hanedanlığı ve Uygur kağanlığı arasında at fiyatlarında büyük farklılıklar bulamamıştır. Ding Jun-tao’ya göre asıl sorun Tang hanedanlığının An shi isyanı neticesinde vergi gelirlerinin büyük kısmının kaybetmesinde yatmaktadır. Türk Kağanlığı döneminde, Tang hanedanlığının ekonomik olarak bir bunalımda olmaması onların atları piyasa fiyatı üzerine almasına olanak

İkinci olarak Uygurların sahip olduğu güçlü konum onların daha güçlü atları kendisine saklamak suretiyle ortalama ve ortalama altı atları Tang hanedanlığına satmaya çalışması ihtimalidir. Bu durum güç dengesinde yukarıda konumda olan bir yönetimin gerçekleştirebileceği bir durumdur ve bu durumun olması karşı tarafın onların atlarını istememesi anlamına gelmemektedir. Çünkü şunu iyi bilmekteyiz ki Tang hanedanlığı güçlü bir konumda iken Türk toplumları onlara en iyi atlarını satmaya çalışmıştır.²⁶⁹ Örnek verecek olursak 736 yılında Tang hanedanlığının at stokları gayet iyi durumda iken Türk liderleri Tang hanedanlığına satmak için Kırgız atları götürmek istemişlerdir²⁷⁰. Burada Kırgız atını belirtmemizin sebebi Kırgızların sahip oldukları atlar savaşta kullanılabilecek düzeyde kaliteli atlardı.²⁷¹ Üçüncü olarak Tang Hanedanlığının at fiyatlarından bu kadar şikâyet etmesinin sebebini geçmişte aramak gerekir diye düşünmekteyiz. Çünkü önceki bölümlerde de dile getirdiğimiz üzere Tang hanedanlığı at stoklarının yerinde ve ekonomik durumunun iyi olduğu dönemlerde satın aldığı atları piyasa fiyatının üzerinde bir yerde konumlamıştır²⁷² ve verilen bu yüksek fiyattan herhangi bir şikâyet içerisinde bulunmamıştır. Lakin An-Lushan isyanı sonrasında oluşan fiyatlara karşı aşırı derece rahatsız olmuşlardır. Bu bağlamda bakıldığı zaman yukarıda da at fiyatının hesaplanması üzerine verilen görüşlerden ikincisine odaklanıp bir yorum yaptığımız zaman bir ata karşılık 40 top ipek piyasa şartlarının bir tezahürü olarak çıkmıştır (Tablo 4.1.) ve Tang hanedanlığı geçmiş dönemlerin aksine satın aldığı atlara piyasa

sağlarken An Shi is.anları sonrası gerek enflasyonun artması gerekse vergi gelirlerinin azalması at fiyatlarının aşırı fahiş olmamasına karşın devletin bunu ödeyecek gücünün olmamasına bağlamaktadır. 丁君涛, *近三十年唐五代马匹贸易研究综述*, 陕西理工大学学报, 2019, s. 43; 丁君涛, *唐与回纥绢马贸易中马价争议的原因探析*, 唐山学院学报, 2017, s. 102-108.

²⁶⁹ Önceki bölümlerde de dile getirdiğimiz üzere Tang hanedanlığının at stokları güçlü bir durumda olduğu zaman esneklik birden büyüktür. Bunun anlamı dışarıdan at ithalinin bir ihtiyaçtan ziyade lüks –ihtiyaç fazlası- tüketim durumunda olduğundan piyasa oluşan at fiyatlarının ve kalitesinin noktasında Tang’ın karar alıcı konumunun daha güçlü olduğunu göstermektedir. -çünkü Tang hanedanlığı sahip olduğu at stokları sayesinde içerideki arz-talep dengesini doğru bir şekilde giderebilecek bir güce sahipti- Tang hanedanlığının sahip olduğu esnekliğin birden büyük olması Türk toplumlarının satış gerçekleştirmek için daha kaliteli ve daha uygun maliyetli mallar getirmesi anlamına gelmektedir. Buna karşılık An Lushan isyanı sonrası Tang hanedanlığının at stoklarında gerçekleşen dramatik düşüş onların ata sahip olmaya karşı duydukları esnekliğin birden daha az olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda satıcı kârının arttırmak için daha az üretim ve kalitesi daha düşük mallar satmak suretiyle hasılatını -esneklik 1 noktasına- en üst noktaya taşımaya çalışmıştır. Erdal Gümüş ve Mehmet Şişman, *Eğitim Ekonomisi ve Planlaması* (Ankara: Pagem Akademi, 2014), s. 12.

²⁷⁰ Ching-Lung Chen, *Trading Activities of The Turkic Peoples In China*, Central Asiatic Journal, 1980, s. 42.

²⁷¹ Abdrasul İsakov, *Kırgız-Moğol İlişkileri* (Ankara: TTK, 2017), s. 127.

²⁷² 丁君涛, *近三十年唐五代马匹贸易研究综述*, 陕西理工大学学报, 2019, s. 43.

fiyatları üzerinde değil bilakis tam piyasanın belirlediği fiyatı vermektedir. Bu bağlamda Tang açısından fiyatlardan mutsuz olmasının sebebi Ding Juntao'ya göre An Lushan isyanı sonrası devletin vergi gelirlerinde büyük bir kayıp yaşamasıdır.²⁷³ Tang hanedanlığının düşmüş olan gelirleri onların bu atların fiyatlarının her ne kadar piyasanın belirlediği şartlarda olmuş olursa olsun onları büyük bir ödeme güçlüğüne sokmuş olabilecektir. Bundan mütevellit Tang hanedanlığının, Uygurların sattığı atların kalitesi ve fiyatlarına karşı duydukları karşı istenç asıl itibari ile fiyatların ve kalitenin düşük olmasından ziyade devletin gelirlerinin aşırı azalmış ve satın alma gücündeki düşüşe paralel olarak ödeme güçlüğüne yatmış olabilir.

Dördüncü ve son olarak ise Tang- Uygur at ticaretini sadece at-ipek takasına olağan şartlarda gerçekleşen normal bir ticari faaliyet olarak bakmamak gerekmektedir. İki devlet arasında gerçekleşen bu ticari münasebet önceki bölümlerde de dile getirdiğimiz “haraç ticaretinin” bir benzeridir. Bilindiği üzere An shi isyanı sonrasında Tibetliler, Tang hanedanlığının at çiftliklerinin olduğu ve ipek yolu için önemli bir rota olan Hexi ve Longyou'daki topraklarını ele geçirmiştir.²⁷⁴ Tibetlilerin bu bölgeleri ele geçirmesi doğal olarak ipek yolunun güzergâhı kuzeye yöneltmiştir.²⁷⁵ Oluşan bu durum pek doğal olarak Uygurların lehine bir gelişme idi ve buna ek olarak bölgede oluşan Tibet tehdidine karşı ordusunda yeterli at stoku olmayan -çünkü at çiftliklerinin çoğunu gerek An Lushan isyanı gerekse Tibet işgali ile kaybetmiştir- Tang hanedanlığını koruyabilecek tek kuvvet Uygurlar idi. Bu yüzden iki devlet arasında gerçekleşen ticari münasebetlere salt at-ipek ticareti gözünden bakmamak gerekmektedir diye düşünmekteyiz. Tang hanedanlığı, Uygur devletinden sadece at almıyor aynı zamanda bir koruma alıyordu²⁷⁶ ki bu Taizong ve halefleri döneminde- An Shi isyanına kadar- gerçekleşen “haraç ticaretine” benzemektedir. Bu yüzden iki devlet arasında gerçekleşen at ticaretinde sorunlar dile getirilmiş olsa bile bir anlamda bu Tibet'in bölgede genişlemesinin doğurduğu bir sonuçtur ve Tibet tehdidi devam ettiği sürece ele geçen atların kalitesinden ziyade

²⁷³ 丁君涛, *a.g.m.*, s. 106.

²⁷⁴ 王晓燕, *关于唐代茶马贸易的两个问题*, 中央民族大学学报, 2002, s. 43.

²⁷⁵ 孟娟, “唐与回纥的绢马贸易探微”, 唐山文学, 2018, s. 101; 丁君涛, “近三十年唐五代马匹贸易研究综述”, 陕西理工大学学报, 2019, s. 43.

²⁷⁶ 丁君涛, *a.g.m.*, s. 43.

satın alınan koruma hizmetini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.²⁷⁷ Bu gibi verilen toplanması suretiyle kanımızca varılacak sonuç Uygur-Tang hanedanlığı arasında gerçekleşen at ticaretinde sorun Uygurların kalitesiz atlara sahip olması değil “kalitesiz” atlarını onlara satmaya çalışması ihtimali ve Tang hanedanlığının bu duruma karşı duydukları karşı istençtir ki bu durum oldukça olağandır.

Sonuç olarak Tang döneminde Türk toplumları ile gerçekleşen ticari münasebetler temelde üç döneme ayrılmıştır. Tang hanedanlığı kurulduğu ilk zamanlarda at çiftliği sistemi ve askeri reformlarını gerçekleştirene kadar Türk toplumları ile mutualist-karşılıklı- faydanın olduğu bir yapıda ticari ilişkilerini sürdürmüştür. At çiftliği ve reformlarını gerçekleştirdiği süreçte ise “haraç ticareti” olarak bildiğimiz kommensalist bir yapıda ticari faaliyetler sürdürerek kendini zarara uğratmadan at ticaretini yapmak istemiştir. Türk kağanlığı ise bu dönemde kendi ticari payını ve kârını arttırmak için uğraşmıştır. Son olarak An-Shi isyanı sonrası ve Tibetlilerin ilerlemeleri sonrasında at çiftliklerini kaybeden Tang imparatorluğu Uygurlara karşı geçmişte uyguladığı ticari faaliyetleri devam ettirememiştir. Ortaya çıkan ahval neticesinde oluşan ticari yapı üzerine yukarıda da belirttiğimiz üzere iki ana görüş öne sürülmüştür. Bunlardan ilki “parazit” ekonomi dediğimiz bir ekonomik Uygurların sonuna kadar Tang hazinesinden yararlandığı bir yapı olurken diğeri buna karşı olarak Uygurların açgözlülükle Tang hazinesini sömürmeye çalışmadığını fiyat artışlarının belli parametreler ışığında geliştiğini ve 40 ipek gibi gözümüze yüksek görünen bir fiyatın aslında piyasanın kendini “doğal” koşullarda konumlandığı bir yerde olduğudur. Sosyal bilimciler olarak her iki görüşü de göz önüne bulundurmak suretiyle Türk tarihi üzerine tahliller yapılmasının daha sağlıklı olabileceğini düşünmekteyiz.

²⁷⁷ 姚三刚, “安史之乱后唐与回鹘绢马贸易之互动影响”, 和田师范专科学校学报, 2015, s. 98.

Bölüm V

SONUÇ

Türkler ile Çin hanedanları arasında gerçekleşen at ticaretini etkileyen pek çok etmen var olmuştur ve bu etmenler zaman içerisinde devletlerin çıkar ve ihtiyaçlarına göre farklılaşma göstermiştir. İki toplum arasında gerçekleşen ticareti temel anlamda Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisinde bahsettiği doğal üstünlükleri anlayışına göre bir ilerleyiş göstermiş olsa bile Çin'de ortaya çıkmış hanedanlar askeri alandan, ulaşıma ve tarıma kadar geniş yelpazede büyük bir öneme sahip olan ata sahip olmak için bir kaynağa bağımlı olmak istemediklerinden mütevellit at stoklarını kendi kendine yetecek bir seviyede tutmayı amaçlamıştır. Buna karşın Türkler ise ticaret üzerinden elde ettikleri gelirlerin azalmaması ve hatta artması için hem Çin'de ortaya çıkmış hanedanlara hem de diğer toplumlara karşı politikalar üretmeye ve geliştirmeye çalışmıştır. Örnek olarak Tang hanedanlığı döneminde Taizong döneminde kuzey topraklarına doğru bir genişleme yönelimi tamamen olmasa bile at stoklarını arttırmaya yönelik politikaların bir sonucu olarak okunabilecek düzeydedir. Buna karşın Türk kağanlığının Bügü Çor zamanında Tang hanedanlığının sahip olduğu at çiftliklerini yağmalaması ve sonrasında yapılan mücadeleler sonucunda ticaretin sadece Çin hanedanlığı ile değil özel pazara da yayılmasını istemesi yine iki toplumun birbirlerinin ata sahip olma politikalarına karşı geliştirdikleri reaksiyonları anlamak için izdüşümü verebilir diye düşünmekteyiz. Buna ek olarak Uygur kağanlığının, Tang hanedanlığı ile An-Shi isyanı sonrası gerçekleştirdikleri ticari faaliyetlerdeki atların fiyat ve kalitesinin salt Uygurların sunmuş olduğu şartlara dayalı olamayabileceği buna ek olarak atların Tang hanedanlığına getirildiği ticaret rotalarının sahip olduğu koşullar vb. pek çok koşulun bir araya gelmesi ile piyasa şartlarında fiyatlandırılabilmesi ihtimalinin göz önünde bulundurulabilmesi sosyal bilimcilere güzel bir izdüşümü vereceğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ah, Tan Mei. "Exonerating the Horse Trade for the Shortage of Silk: Yuan Zhen's "Yin Mountain Route". *Journal of Chinese Studies* 57 (2013).
- Artamonov, Mihail İllarionoviç. *Kimmerler ve İskitler çev. Muhammet Şen*. İstanbul: Selenge, 2020.
- Bacon, Elizabeth. "Types of Pastoral Nomadism in Central Asia and Soutwest Asia". *Soutwestern Journal of Anthropology*, 1954.
- Baumer, Cristoph. *The History Of Central Asia*. C. 2. London: I.B. Tauris, 2012.
- Beckwith, Christopher I. "The Impact of the Horse and Silk Trade on the Economies of T'ang China and the Uighur Empire: On the Importance of International Commerce in the Early Middle Ages". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1991.
- Bin, Sun. *Kayıp Savaş Sanatı Almanca'dan çev. Haluk Hepkon*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2013.
- Carpini, Friar Giovanni Di Plano. *The Story Of The Mongols Çev. Erik Hildinger*. Boston: Branden Publishing, 1996.
- Ceylan, Ertuğrul. "Çin'in Yer Altı Ordusu". İçinde *Çin Medeniyeti: Tarih, Kültür, Edebiyat, Felsefe ed. Gonca Ünal Chiang, Fatma Erem Ceylan ve Ertuğrul Ceylan*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2018.
- Chakravarti, Ranabir. "Early Mediavel Bengal And The Trade In Horses: A Note". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 42 (1998).
- Chavannes, Eduard. *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri çev. Mustafa Koç*. İstanbul: Selenge, 2020.
- Chen, Ching-Lung. "Trading Activities of The Turkic Peoples İn China". *Central Asiatic Journal*, 1980.
- Chun, Sadı Yang Chao. "Historical Retrospection Of The Cultural Exchange Between China and Turkey". *Erdem*, sy 5 (1989).
- Chun-shu, Chang. *The Rise Of The Chinese Empire*. C. 2. University of Michigan Press, t.y.
- Craig, G.R. Benjamin. *Craig G.R. Benjamin, The Yuezhi Origin, Migration And The Conquest OF Northern Bactria*,. Turnhout: Brepols Publishers, 2007.
- Craig, G.R. Benjamin. *Empires of Ancient Eurasia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

- Creel, Herlee G. "The Role of the Horse in Chinese History". *American Historical Review* LXX, sy 3 (1965).
- Çakmak, Tülay. "Çin'in Han Hanedanlığı'nın Hsiung-nulara(Hun) Yönelik Sınır Stratejisi". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 22 (2003).
- Çalışkan, Zehra. "Anonim Baytarname'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi,". Tarih, Harran Üniversitesi, 2013.
- Çelik, Mehmet Ali. "Tek Taraflı Birliktelik(Kommensalizm),Karşılıklı Fayda Birlikteliği(Mutualizm) ve Asalaklık (Parazitizm) Üçgeninde İnsan-Doğa İlişkileri". *İnsan ve İnsan Dergisi*, 2017.
- Dauids, R.H.C. *The Medieval Horse*. London: Thames&Hudson, 1989.
- Dein, Albert. "The Stirrup And Its Effects on Chinese Military History". *Ars Orientalis* 16 (1986).
- Di Cosmo, Nicolo. "Ancient Inner Asian Nomads: Their Economics Basis and Its Significance in Chinese History". *The Journal of Asian Studies* 53, sy 4 (1994).
- Di Cosmo, Nicolo. *Ancient China and Its Enemies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Di Cosmo, Nicolo. "The Relations Between China And The Steppe From Xiongnu to the Türk Empire". İçinde *Empires And Exchanges In Eurasian Late Antiquity* ed. Nicola Di Cosmo ve Michael Maas. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Eberhard, Wolfram. "Toba'ların Hayvancılığı". *Belleten*, sy 9 (1945).
- Eberhard, Wolfram. *Çin Tarihi*. Ankara: TTK, 2019.
- Ecsedy, Hilda. "Trade And War Relations Between The Turks And China In The Second Half Of The 6th Century". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 21, sy 2 (1968).
- El- Ömeri, Şihabeddin B. Fazluhlah. *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım çev. Ahsen Batur*. İstanbul: Selenge, 2019.
- Ercilasun, Konuralp. *Türk Tarihinde Hunlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Esin, Emel. "The Horse in Turkic Art". *Central Asiatic Journal*, 1965.
- Favereau, Marie. "The Mongol Peace and Global Medieval Eurasia". İçinde *Realising Eurasia Empire and Connectivity during Three Millennia* ed. Chris Hann. Liepzig: Leipziger Universitätsverlag, 2018.

- Fuquan, Yang. "The 'Ancient Tea and Horse Caravan Road,' the 'Silk Road' of Southwest China", *Silk Road Journal*.
- Gao - Da su, Li-Hong. "The Legal System For Horse Protection In Ancient China". *Pàgina d'inici /Arxius* 12, sy 3 (2021).
- Golden, Peter. *Central Asia in World History*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Gommans, Jos. "War-Horse and Post Nomadic Empire in Asia, c. 1000-1800". *Journal of Global History*, 2007.
- Goodrich, Chauncey S. "Riding Astride and The Saddle in Ancient China". *arvard Journal of Asiatic Studies* 44, sy 2 (1984).
- Grass, Nao. "A Million Horses: Raising Government Horses In Early Ming China, ed. Andrew Linzey, Priscilla N. Cohn". İçinde *Animals and Human Society in Asia Historical, Cultural and Ethical Perspectives*. The Palgrave Macmillan Animal Ethic Series, 2019.
- Grigoryeviç Klyaştorny, Sergei. *Kadim Avrasya'nın Bozkır İmparatorlukları*. İstanbul: Tek-Esin Vakfı, 2018.
- Grousset, Rene. *The Empire Of Steppes eng çev. Naomi Walford*. New Jersey: Ruthers University Press, 1970.
- Gumilev, Lev. *Hunlar çev. Ahsen Batur*. İstanbul: Selenge, 2013.
- Gumilev, Lev. *Avrasya'dan Makaleler-1 çev Ahsen Batur*. İstanbul: Selenge, 2019.
- Gumilev, Lev. *Eski Türkler*. İstanbul: Selenge, 2019.
- Hackney, Ryan. "Cao Cao". İçinde *China at War ed. Xiaobing Li*. Oxford: ABC-CLIO, 2012.
- Hall, Thomas D. "Civilizational Change: The Role of Nomads". *Comparative Civilizations Reviw* 24 (t.y.): 1991.
- Hasanov, Zaur. *Çar İskitler çev. İlyas Topsakal*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 2009.
- Hayashi, Toshio. "Development of saddle and stirrups". İçinde *Research Centre for Silk Roadology*, 1997.
- Hung, Hing Ming. *Li Shi Min, Founding The Tang Dynasty*. New York: Algora Publishing, 2013.
- İsakov, Abdrasul. *Kırgız-Moğol İlişkileri*. Ankara: TTK, 2017.
- İzgi, Özkan. *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. Ankara: TTK, 2020.

- Jaghid, Symons, Sechin, Van Jay. *Peace, War And Trade Along The Great Wall*. Indiana: Indiana University Press, 1989.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken, 2016.
- Kalan, Ekrem. “İvolga Şehri Örneğinde Hun Kent Kültürüne Bir Bakış”. *Türkbilig*, sy 24 (2012).
- Kamalov, Ablet. “Turks and Uighur During the Rebellion of An-Lushan Shih Ch’ao-yi”. *Central Asiatic Journal*, 2001.
- Keay, John. *Çin Tarihi çev. Neşe Kars Tayanç ve Dinç Tayanç*. İstanbul: İnkilap Yayınevi, 2011.
- Khazanov, Anatoly. *Göçebe ve Dış Dünya çev. Ömer Suveren*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015.
- Kirilen, Gürkan. *Göktürklerle Kalan Miras*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.
- Kradin, Nikolay. “Ecology of Central Asian Pastoralism”. *Southwestern Journal Of Anthropology* 11, sy 4 (1995).
- Kradin, Nikolay. “Structure of Power in Nomadic Empires of Inner Asia: Anthropological Approach”. İçinde *Anthropological Approach, Hierarchy and Power in the History of Civilizations: Ancient and Medieval Cultures*, URSS. Moscow, 2008.
- Kradin, Nikolay. “Nomadic Empires in Inner Asia”. *Inner Asian Studies*, 2015.
- Kradin, Nikolay. “Cavalry and Empires”. İçinde *The Encyclopedia of Empire*, 2016.
- Ksenophon. *Anabasis*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2002.
- Kuzmina, E.E. *The Prehistory of the SilkRoad ed. Victor H. Mair*. University of Pennsylvania. Pennsylvania: un, 2008.
- Levigne, Marsha. “Dereivka and the Problem of Horse Domestication”. *Cambridge: Antiquity*, 64, sy 25 (1990).
- Levigne, Marsha. “Invastigating the origins of the horse domestication”. *Equine Vetenary Journal* 31, sy 28 (1999).
- Lewis, M. Edward. *China’s Cosmopolitan Empire*. London: Harvard University Press, 2009.
- Li, Xinru. “Migration and Settlement of the Yuezhi-Kushan: Interaction and Interdependence of Nomadic and Sedentary Societies”. *Journal of World History* 12, sy 2 (2001).

- Li, Xinru. "Silk Robes And Relations Between Early Chinese Dynasties And Nomads Beyond The Great Wall". İçinde *ROBES and HONOR* ed. Stewart Gordon. New York: Palgrave, 2001.
- Li, Xinru. "Regional study: exchanges within the Silk Roads World System". İçinde *The Cambridge World History*, C. 4. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Liancheng, Lu. "Chariot and horse burials in ancient China". *Antiquity*, sy 67 (1993).
- Mackerras, Colin. "Sino-Uighur Diplomatic and Trade Contacts(744 to 840)". *Central Asiatic Journal* 13, sy 3 (1969).
- Mackerras, Colin. *The Uighur Empire*. Canberra: Australian National University Press, 1972.
- Mackerras, Colin. "Relations Between The Uighurs and Tang China 744-840". *Central Asian Survey* 19 (2000).
- Mau-Tsai, Li. *Doğu Türkleri*. İstanbul: Selenge, 2019.
- May, Timothy. *The Mongol Art of War*. Barnsley: Pen&Sword Books, 2007.
- McLaughlin, Raoul. *The Roman Empire and The Silk Routes*. Pen&Sword Books, 2016.
- Mengen, Carl. "İnsanlar Neden Ticaret Yapar?" *Piyasa Dergisi*, sy 12 (2004).
- Okay, Bülent. *Çin Kaynaklarına Göre Sui-Tang Hanedanlıkları Döneminde Çin Kültürüne Katkı Sağlayan Orta Asya Kökenli Kişiler*. Ankara: TTK, 2021.
- Olsen, Stanley J. "The Horse in Ancient China and Its Cultural Influence in Some Other Areas",. *Proceedings of the Academy of Natural Sciences of Philadelphia* 40, sy 2 (1998).
- Onat,Orsoy,Ercilasun, Ayşe, Sema, Konuralp. *Han Hanedanı Tarihi çev. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun*. Ankara: TTK, 2020.
- Osinsiky, Pavel. "The Rise and Fall of the Nomad Dominated Empires of Eurasia". *Sociological Inquiry* 91 (2021).
- Otkan, Pulat. *Hunlar*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018.
- Otkan, Pulat. *Tabgaçlar Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültürünün Gelişim Çağları*. Ankara: Kömen Yayınları, 1979.
- Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. C. 1. Ankara: TTK, 2019.
- Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. C. 2. Ankara: TTK, 2019.
- Öztürk, Ali. *Ötüken Türk Kitâbeleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1973.
- Palacioğlu, Tezer. "Mutlak Üstünlükler ve Bazı Dış Ticaret Teorileri". *İTO*, 2018.

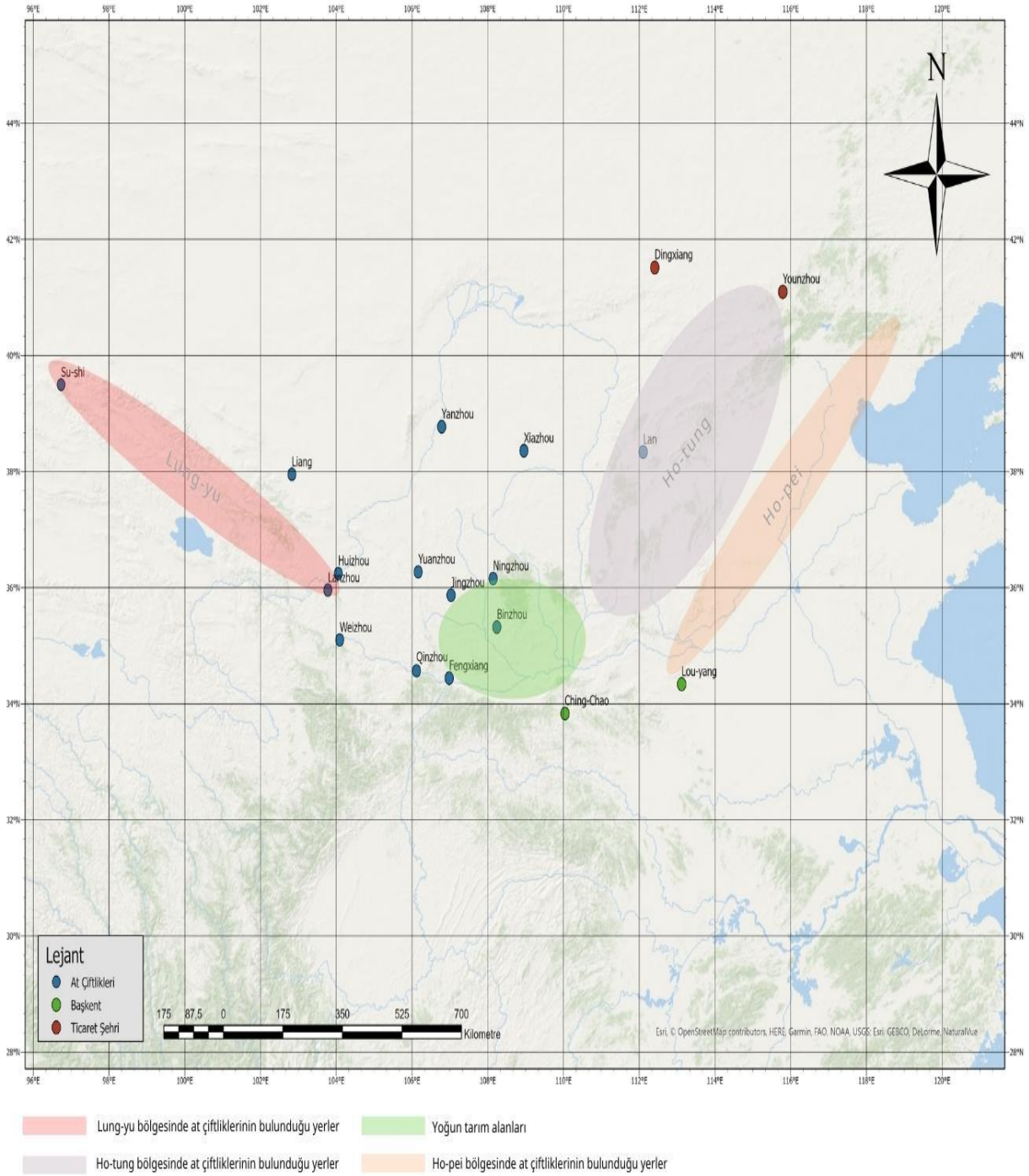
- Pan, Yihong. "Sui-Tang Foreign Policy: Four Case Studies". University of Columbia, 1990.
- Pan, Yihong. "The Sino- Tibetan Treaties in Tang Dynasty". *T'oung Pao*, 1992.
- Patai, Raphael. "Nomadism: Middle Eastern and Central Asia". *Southwestern Journal of Anthropology*, 1951.
- Perevalov, S.M. "The Sarmatian Lance and the Sarmatian Horse-Riding Posture". *Anthropology & Archeology of Eurasia*, 2002.
- Romane, Julian. *Rise Of The Tang Dynasty*. South Yorkshire: Pen&Sword Books, 2018.
- Rossabi, Morris. "The Tea And Horse Trade With The Inner Asia During The Ming". *Journal of Asian History* 4 (1970).
- Rubruk, Wilhem Von. *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat çev. Ergin Ayan*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2020.
- Rumschlag, Samuel. "One Bow (Or Stirrup) Is Now Equal to Another: A Comparative Look At Hun and Mongol Military Technologies". *OC The Silk Road* 16 (2018).
- Sawyer, Ralph D. *Kadim Çin Klasikleri çev. Utku Umut Bulsum ve Pınar Erbayık*. C. 2. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2009.
- Sawyer, Ralph D. *Kadim Çin Klasikleri çev. Utku Umut Bulsum ve Pınar Erbayık*. C. 1. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2010.
- Schafer, E. Hetzel. *Semerkand'ın Altın Şeftalileri çev Serkan Acar*. İstanbul: Selenge, 2020.
- Shing, Muller. "Horses Of Xianbei, Pferde in Asien: Geschichte". *Handel und Kultur*, 2009.
- Sidnell, Philip. *Cavalry in Ancient Warfare*. London: Hambledon Continuum, 2006.
- Sidnell, Philip. *Warhorse*. London: Hambledon Continuum, 2006.
- Sima, Qian. *Records Of Grand Historian: Qin Dynasty çev Burton Watson*. New York: Colombia University Press, t.y.
- Sinor, Denis. "Horse and Pasture in Inner Asia history". *Oriens Extremus* 19, sy 2 (1972).
- Skaff, Jonathan K. *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Skaff, Jonathan K. "Tang China's Horse Power: the Borderland Breeding Ranch System". İçinde *Eurasian Empires in Antiquity and the Early Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

- Smith, Adam. *Ulusların Zenginliği çev. Şükrü Alpagut*. 4. bs. İstanbul: Say Yayınları, 2021.
- Streckx, Roel. “An Ancient Chinese Horse Ritual, Early China”. *Early China* 21 (1996).
- Sümer, Faruk. *Türklerde Atçılık ve Binicilik*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1983.
- Szynkiewicz, Slawoj. “Interactions between Nomadic Cultures of Central Asia and China in the Middle Ages”. İçinde *Centre and Peripheri*. New York: Routledge, 1995.
- Şişman, Mehmet. *Eğitim Ekonomisi ve Planlaması*. Ankara: Pagem Akademi, 2014.
- Taşagıl, Ahmet. “Türk Askeri Tarihinin Başlangıcı: Hun Ordusu”,. İçinde *Türk Askeri Kültürü ed. Sefa Özkaya*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2020.
- Taşagıl, Ahmet. *Uygurlar*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınevi, 2021.
- Tekiner, Halil. “A cultural history of the Turkish saddle”. *Turkish Studies*, 2015.
- Togan, Kara, Baysal, İsenbike, Gülnar, Cahide. *Çin Kaynaklarında Türkler Eski Tang Tarihi*. Ankara: TTK, 2020.
- Waldron, Arthur. *The Great Wall Of China*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Willekes, Carolyn. *The Horse In The Ancient World*. London: I.B. Tauris, 2016.
- Wu, Hsin-tung. *Sha-t’o’ların Çin Toplumuna Etkileri*. Ankara: TTK, 2021.
- Xiang, Wan. “The Horse in Pre-Imperial China”. University of Pennsylvania, 2013.
- Xing, Cheng. “The Research on the Infanterary of Tang Dynasty”, t.y.
- Xing, Cheng. “The Comparative Study on the Cavalry of the Liao Dynasty and the Song Dynasty”. Art and Cultural Exchange (ICLACE), 2021.
- Yıldırım, Kürşad. *Çin Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.
- Yıldırım, Kürşad. *Uygur Kağanlığı*. İstanbul: Selenge, 2021.
- Yü, Ying-shih. *Trade and Expansion in Han China*. Berkeley ve California: University of California Press, 1967.
- Zhenping, Wang. “Ideas Concerning Diplomacy and Foreign Policy Under the Tang Emperors Gaozu and Taizong”. *Asia Major*, 2009.
- Zhenping, Wang. *Tang in Multi-Polar Asia*. University of Hawai Press, 2013.
- 丁君涛. “唐代官营养马业的盛衰”. *Journal of the Humanities and Social Sciences*, t.y.
- 丁君涛. “唐与回纥绢马贸易中马价争议的原因探析”. *唐山学院学报*, 2017.
- 丁君涛. “唐五代及前后马匹贸易中的羈縻色彩与经济需求”. *Journal of Shanghai Business School*, 2018.

- 丁君涛. “近三十年唐五代马匹贸易研究综述”. 陕西理工大学学报, 2019.
- 刘永华. 中国古代军戎服饰. 上海: 上海古籍出版社, 1995.
- 姚三刚. “安史之乱后唐与回鹘绢马贸易之互动影响”. 和田师范专科学校学报, 2015.
- 孟娟. “唐与回纥的绢马贸易探微”. 唐山文学, 2018.
- 安语梵. “唐与回鹘绢马贸易及其实质”, Northwest Minzu University, 2020.
- 王晓燕. “关于唐代茶马贸易的两个问题”. 中央民族大学学报, 2002.
- 费正清, 崔瑞德. 费正清, 剑桥中国隋唐史. 中国社会科学出版社, 1990.
- 陈红静. “魏睿莺, 中原人士入突厥事考论”. *Joumal Gansu Radio & TV University*, 2018.
- 草与禾: 中华文明4000年融合史. 中信出版集团, 2020.
- “İç Oğuz’a Dış Oğuz’un Âsi Olup Beyrek’in Ölmesi Destanı”. İçinde *Oğuz Tâifesinin Lisaniyla Dedem Korkud’un Kitabı haz. Göktürk Ömer Çakır*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2015.
- İbn-i Battuta Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeni Şafak, t.y.
- Buddhist Records of The Western World Vol. 1.* çev. Samuel Beal. London: Trübner&Co. Ludgate Hill, 1884.
- Shu Jing* çev. Martin Plamer, Jam Ramsay ve Victoria Finlay. London: Penguin Books, 2014.
- The Poetry of Du Fu* Çev. Stephen Owen. C. 1. Boston: Walter De Gruyter, 2016.

EKLER

Ek-1

Özgeçmiş

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Hızır Alkılıç

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 20 Ocak 1998, İstanbul

Elektronik Posta: hiziralklic@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet
Yılı		
Lisans	İÜ, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü	2020
Yüksek Lisans	İMU, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	2023

YABANCI DİLLER

İyi düzeyde İngilizce; orta düzeyde Çince

HOBİLER

Futbol, film izlemek, video oyunları oynamak